RELIQVIAE
ANTIQVAE
VRBIS ROMAE,

Quarum ſingulas

INNOCENTIO XI. ALEXANDRO VIII. & INNOCENTIO XII.
P P. M M.

diligentiſſime perſcrutatus eſt, ad vivum delineavit,
dimenſus eſt, deſcripſit, atque in aes incidit

BONAVENTVRA AB OVERBEKE.

OPVS POSTVMVM

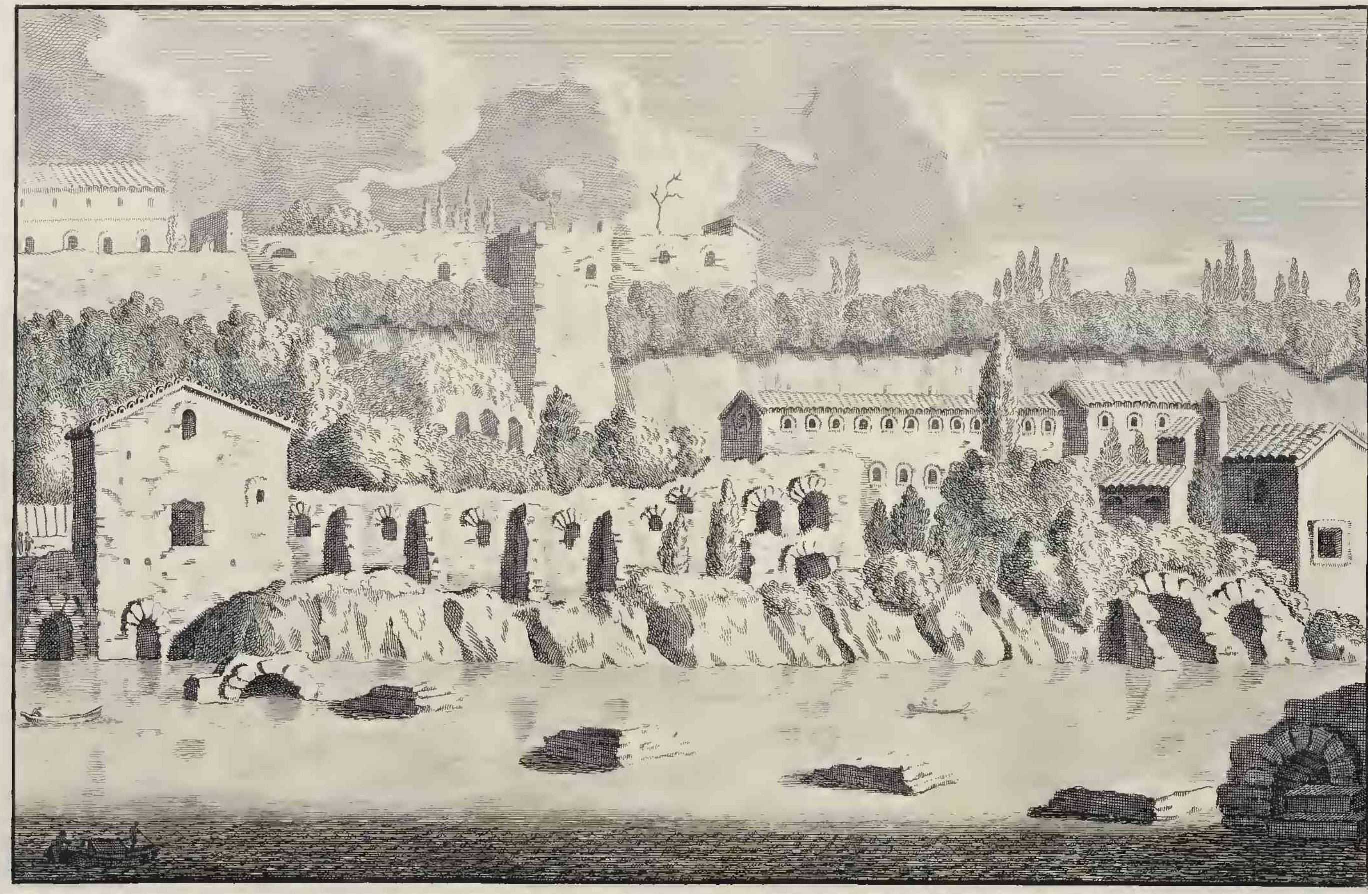
MICHAEL AB OVERBEKE

ſuis ſumptibus edi curavit.

TOMVS III.

AMSTELAEDAMI
excudit IOANNES CRELLIVS. Anno cIↃ IↃCC VIII.
CVM PRIVILEGIO.

P O N S

HORATII, SVBLICIVS, HERCVLIS, SACER, AEMILII LEPIDI.

DE *Ponte Sacro* ac *Sublicio* Epicadus, Syllae libertus, apud Macrobium (*Lib.*I.*cap.* 11.) ſcribit: Herculem primum fuiſſe Pontis hujus ſtructorem; Et *Sacrum* poſtea fuiſſe denominatum, Dionyſius refert (*Lib.* III. *cap.* 58.) Exſtruxerat illum Hercules ad tempus, quum victor, interfecto Geryone, per Italiam armenta duceret. Fuit autem parte ea, qua Ancus Martius poſtea exſtruxit *Pontem Sublicium*, perpetuo manſurum, quamvis totus eſſet ligneus. Nam contignatione ita erat conjunctus, ſine clavo ferreo, & ſine fulturis, ut belli tempore trabes eximerentur, & rurſus reponerentur.

Pontem Sublicium hunc *Lapideum* poſtea feciſſe narrant AEmilium Lepidum Praetorem, nomenque exinde habuiſſe *Pontis AEmilii, Lepidive.* Antoninus Imp. (*in Itiner.*) *Poſt iterum*, inquit, *unus effectus per Pontem Lepidi, qui nunc abuſive Lapideus dicitur.* Tiberius Pontem hunc, Tiberinis fluctibus fractum, reſtituit. Tacitus vero commemorat (*Hiſt.* I. *cap.* 86. *n.* 3.) Othone imperante, inundatione ſubita, ruptum rurſus fuiſſe. Et Julius Capitolinus (*in Anton. Pio cap.* 8.) auctor eſt; ab Antonino Pio iterum fuiſſe refectum.

Hic ille Pons eſt, de quo Livius (*Lib.* II. *cap.* 10.) refert, quod in illo Horatius Cocles, civis Romanus, & vir fortiſſimus, tamdiu unus ſuſtinuerit impetum Hetruſcorum irrumpentium, donec Romani Pontem rupiſſent poſt illum; quo peracto, armatus praecipitem ſe dejecit in Tiberim, evaſitque incolumis, & ad ſuos pervenit. Retulit autem a Senatu Populoque Romano hoc praemium, ut publice illi erigeretur ſtatua in Comitio; dederuntque illi tantum agri, quantum uno die circumaraverat. Sacer hic Pons habitus eſt ab eo tempore, quo ab Horatio tam fortiter fuerat defenſus. Plinius (*Lib.* XXXIV. *cap.* 4.) Et quia clavis confixus aegre ſolvi potuerat, idcirco poſtea nullo ferro eum transfigi licuit: neque enim tum rurſus ſolvebantur ejus contignationes, ut antea. Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 15. *in init.*) *Romae ſine ferreo clavo Pontem Sublicium religioſe fieri, poſtquam Horatio Coclite deſcendente aegre revulſus eſt.*

Hunc Pontem, ut diximus, ad Janiculum montem ducentem, in adverſam Tiberis ripam, Ancus Martius Rex fecit. Dionyſius (*Lib.* III. *cap.* 58.) *Sublicium Pontem mere ligneum, cui compingendo nefas eſt, quidquam ferri aeriſve addere, ille impoſuiſſe Tiberi dicitur, quique ſupereſt & ſacer habetur ab omnibus. Quod ſi qua pars ejus ſarcienda eſt, id Pontifices curant, non ſine ſolemni ſacrificio.* Hujus enim Pontis cura Pontificibus demandata erat. Varro (*Lib.* IV.) *Pontifices, ut Q. Scaevola Pont. Max. dicebat, a poſſe & facere. Pontifices ego a Ponte arbitror: nam ab his Sublicius eſt factus primum, & reſtitutus ſaepe, cum ideo ſacra & uls & cis Tiberim non mediocri ritu fiant.* Si Ovidio, ut infra dicetur, credimus, qui *roboreum* vocat, ipſo quoque Auguſti aevo fuit *ligneus.* Poſtea tamen, incertum quando, conſtructus eſt ex ſolido marmore, unde & aliquando *Pons Marmoratus* dictus legitur. Antoninus autem marmoreum feciſſe fertur, vel potius inſtauraſſe. Volunt enim ex Livio conſtare, AEmilium Lepidum ex marmore primum conſtruxiſſe eum. Hoc autem intelligendum eſſe cenſet Nardinus, vel de AEmilio Lepido, qui Pontifex Maximus fuit & Triumvir cum Auguſto; vel de alio AEmilio Lepido, qui ſub Auguſto Cenſor fuit cum Munatio Planco. Res haec tanto incertior eſt, quod nomen *Sublicii Pontis*, numquam amiſerit, ne quidem quum jam factus eſſet marmoreus totus, teſte Marliano. Sed & M. AEmilius Scaurus refeciſſe hunc Pontem dicitur, Olao Borrichio notante.

Inter Romanae autem Urbis Pontes, hic eſt omnium primus, & antiquiſſimus; at hodie omnino nullus. Fundamenta ejus etiamnunc apparent, in alveo fluminis, parum ſupra Navalia, ex ſaxis ingentibus & marmoreis. Et cauſſa nulla eſt, cur non credamus, haec eadem eſſe Pontis hujus veſtigia, quam-

quamvis omnes non conſentiant de loco ſitus illius. Id certum eſt, ſtetiſſe eum ad Aventini radices. Oſtendit hoc Appianus, dicens: *Aventinum aſcenderat Gracchus, mox inde fugiens per Pontem ligneum, ad ulteram fluminis partem evectus eſt.*

Dicitur vero *Sublicius*, quia *ilex* ſpecies eſt *quercus*, ex qua primum factus erat, & ſolebat refici. Alii dictum volunt a *Sublicibus* lignis; quia Lingua Volſca trabes magnae, directae ad perpendiculum, *Sublices* dicuntur. Et ideo Caeſar, in Pontis ſupra Rhenum conſtructione, dicit (IV. *de Bello Gall. cap.* 4.) *ſe tigna poſuiſſe non Sublice modo directa, ſed prona.*

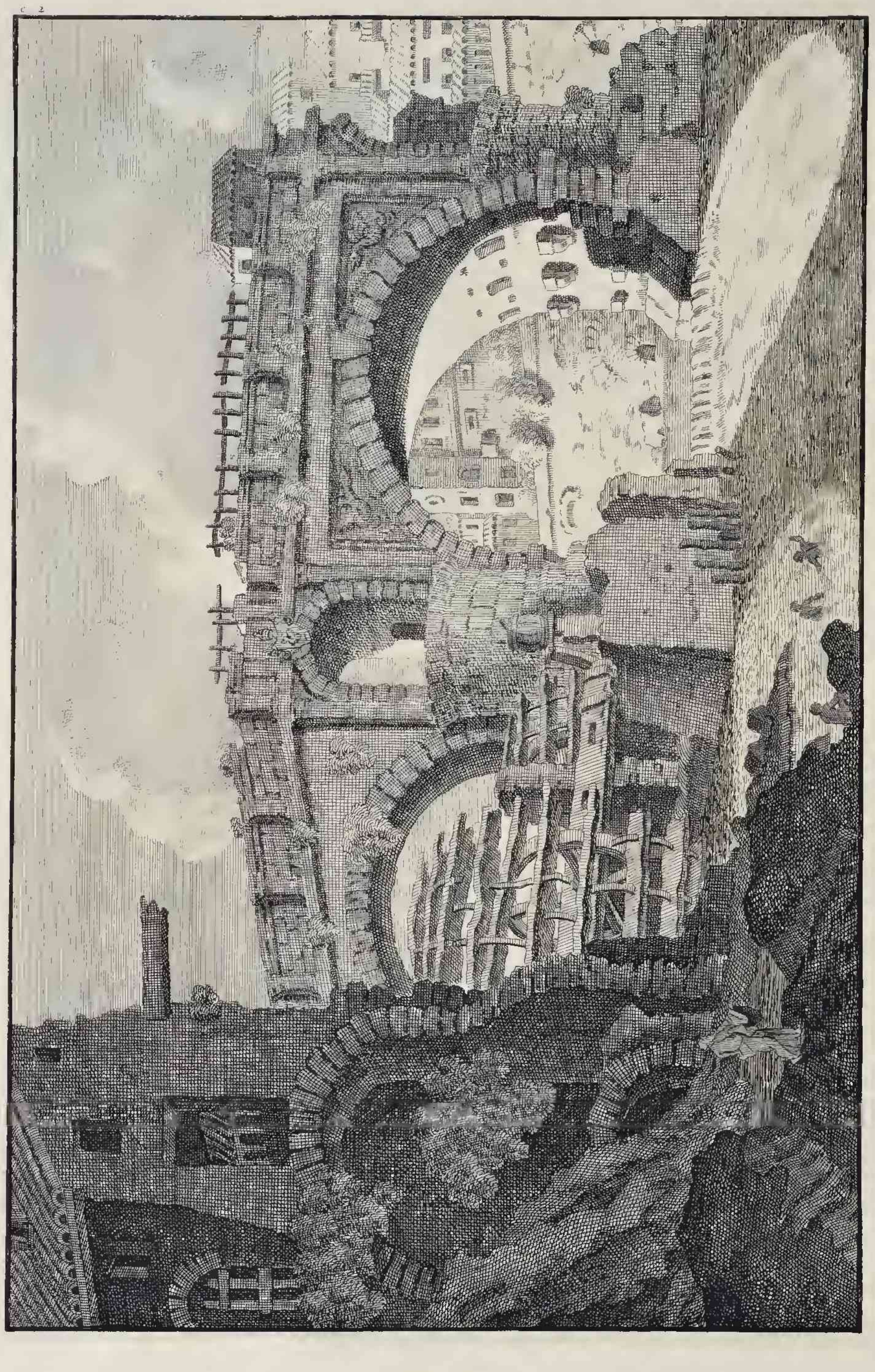
Mos fuit ſolemnis ad d. xv. ſive Eidus Majas, *Argeos* in Tiberim jacere. Docet hoc Ovidius (V. *Faſt. v.* 621.)

Tum quoque priſcorum virgo ſimulacra virorum
Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.

De hoc ritu Varro loquitur. *Argei fiunt e ſcirpeis virgultis: ſimulacra ſunt hominum triginta, & quotannis a Ponte Sublicio a Sacerdotibus publice jaci ſolent in Tiberim.* Fuit, uti fertur, inſtitutum Herculis, qui hoc invenit, pro hominibus vivis, antehac in flumen dejici ſolitis, teſte Dionyſio (*Lib.* I. *cap.* 38.) Macrobius autem (*Lib.* I. *Saturn. cap.* 7.) ſcribit: Herculem hunc ritum Pelaſgis tradidiſſe, qui eo tempore incolebant loca *Lacui Cutylienſi* vicina; & ab iis hanc caerimoniam ad Romanos perveniſſe. Per virgines autem Veſtales id fieri ſolitum auctor poſt Ovidium eſt Feſtus. *Argeos*, inquit, *vocabant ſcirpeas effigies, quae per Virgines Veſtales annis ſingulis jaciebantur in Tiberim.*

PONS

C 2

P O N S
SENATORIVS, PALATINVS,
nunc S. MARIAE AEGYPTIACAE.

Ons Senatorvm nomen accepit a Senatoribus, qui hunc Pontem tranſibant ad conſulendos Libros Sibyllinos, quo tempore Libri Vatum iſtarum ſervabantur in Monte Janiculo. Dicitur & *Palatinus*, a propinquo Monte Palatino.

M. Fulvius Cenſor hunc Pontem primus Tiberi impoſuit, poſt aedificationem Pontis Sublicii. Livius (*Lib.* XL. *cap.* 51.) *M. Fulvius plura, & majoris locavit uſus: portum & pilas Pontis in Tiberim, quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius Cenſores locaverunt imponendos.*

Fuit hic Pons major caeteris ad palmos circiter quingentos; fornices habuit ſex, pilas quinque. Sed tanto facilius fuit dejectus, quod aquam cum impetu defluentem duabus partibus ex Inſula excipiebat. Ignoratur certum tempus quando id acciderit.

Nomen ejus hodiernum eſt *Pons S. Mariae*, vel quod proxima illi adjacet aedicula *S. Mariae AEgyptiacae;* ut communis vult opinio; vel ab imagine B. Virginis, clara miraculis, quae ſacellum habuit ſuum in Ponte medio.

Pontem hunc ruptum reſtituendum cenſuit Julius III. atque iterum magna ex parte Gregorius XIII. ſub initium anni Secularis M D LXXV. manentibus etiam Fornicibus ad ripam utramque. Verum Tiberi, ut numquam ante, inundante Anno M D XCVIII. ruptus iterum verſus oram Palatinam, ad uſum nondum inſtauratus fuit.

Hujus ultimae reparationis monumentum etiamnunc viſitur in Tabula marmorea, his verbis.

EX. AVCTORITATE. GREGORII. XIII.
PONTIF. MAXIMI.
S. P. Q. R.
PONTEM. SENATORIVM. CVIVS. FORNICES.
VETVSTATE. COLLAPSOS. ET. IAM. PRIDEM.
REFECTOS. FLVMINIS. IMPETVS. DENVO.
DEIECERAT. IN. PRISTINAM. FIRMITATEM.
AC. PVLCHRITVDINEM. RESTITVIT.
ANNO. IVBILÆI. M. D. LXXV.

Deſideranti cognoſcere harum reparationum ſolemnia adeundus erit Philippus Bonanni S. J. in Numiſmatibus Gregorii XIII. Tom. I.

P O N S
E X Q V I L I N V S, C E S T I V S,
nunc S. B A R T H O L O M A E I.

EXQVILINVS Pons dicitur, qui ex *Inſula Tiberina* verſus *Transtiberinam Regionem* tendit. Factus eſt forma Arcus Triumphalis, ingenti in medio fornice, & ab utraque parte multo minore.

Dicitur & *Ceſtius*, a conditore ejus *C. Ceſtio*, quem Plinius (*Lib.* X. *cap.* 43.) & cum eo Tacitus (*Lib.* VI. *Ann. cap.* 31.) affirmant, Conſulem fuiſſe cum M. Servilio Rufo. Fuit hic annus aerae Chriſtianae xxxv. ſub Tiberio. Habuit is Patrem Ceſtium Senatorem, qui, Tiberio impellente, accuſavit Minutium Thermum, uti ſcribit Tacitus. (*Lib. eodem, Ann. cap.* 7.) Et potuit hic quoque fuiſſe Curator Pontis hujus.

Pons hic nunc vocatur S. Bartholomaei, ab Eccleſia Sancti hujus, in hac Inſula exſtructa.

In hanc Inſulam deportari ſolebant altioris faſtigii, & dignitatis homines, capitis damnati, e decreto Tiberii. Priuſquam autem traderentur carnifici, relinquebantur illic menſem integrum. Docet haec nos Sidonius (*Lib.* I. *Ep.* 7.) ubi de Arvando Praefecto loquitur. *Sed ut judicio, per hebdomadem duplicem comperendinato, capite multatus, in Inſulam conjectus eſt Serpentis Epidaurii, ubi uſque ad inimicorum dolorem devenuſtatus, & a rebus humanis, veluti vomitu Fortunae nauſeantis, exſputus, nunc ex vetere Senatuſconſulto Tiberiano, triginta dierum vitam poſt ſententiam trahit, uncum, & Gemonias, & laqueum, per horam turbulenti carnificis horreſcens.*

Hunc Pontem inſtaurarunt itidem Valentinianus, Valens & Gratianus, uti patet ex marmoribus ad laevam, dextramque partem cum his Inſcriptionibus collocatis.

DOMINI . NOSTRI . IMPERATORES . CAESARES
FL. VALENTINIANVS. PIVS. FELIX. MAXIMVS. VICTOR. AC. TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS ⌽
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET ⌽
FL. VALENS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC. TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS ⌽
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET ⌽
FL. GRATIANVS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC. TRIVMF. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS ⌽
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. CONS. PRIMVM. P. P. P ⌽
PONTEM. FELICIS. NOMINIS. GRATIANI. IN. VSVM. SENATVS. AC. POPVLI. ROM. CONSTITVI. DEDICARIQVE. IVSSERVNT ⌽

Hoc eodem in Ponte inciſa leguntur alio in lapide ſequentia.

. . ENEDICTVS. ALME
VRBIS. SVMMº SENATO
R. RESTAVRAVIT. HVN
C. PONTEM. FERE. DIRV
TVM

Ipſe ego, Romae degens, ex lapide Pontis hujus haec deſcripſi, quia non optima fide deſcripta ab aliis legeram. Menſus quoque fui hunc Pontem, reperique, longum eſſe paſſibus LXIII. latum vero XII.

P O N S

TARPEIVS, FABRICIVS, nunc QVATVOR CAPITVM.

PONS Tarpeivs dicitur a *Tarpeja rupe* vicina.

Fabricivs hic *Pons* Urbi connectit Inſulam. Dicitur ita a *L. Fabricio*, qui faciendum eum curaverat. Et ſignificat id ipſum Titulus, qui exſculptus exſtat in arcubus Pontis. Licet autem hic Titulus legatur in Fornice utroque; in altero tamen Conſulum duntaxat nomina, qui id opus probavere, ſunt expreſſa.

L. FABRICIVS. C. F. CVR. VIAR IDEMQVE
FACIVNDVM. COERAVIT PROBAVIT

Q. LEPIDVS. M'. F. M. LOLLIVS. M. F. COS. EX. S. C. PROBAVERVNT

Horatius hujus Pontis mentionem facit his verbis (*Lib.* II. *Sat.* 3. ℣. 36.)

Atque a Fabricio non triſtem Ponte reverti.

De eodem Dionyſius (*Lib.* XXXVII. *in fin. ann.* 692.) *Pons quoque lapideus ad Inſulam, quae in Tiberi exſtat, pertingens exſtructus, Fabriciuſque dictus eſt.*

Hodie vocatur *Pons quatuor Capitum*, quia in aditu Pontis a ſiniſtra collocata viſuntur ſimulacra *quadrifrontis Jani*, ſive *Termini*.

Habet Fornices duos ingentes. Nardino autem veriſimile videtur cccvi. Fabios Porta Carmentali, per Ceſtium & hunc Pontem, fuiſſe egreſſos, inſiſtentes viam verſus, ubi nunc eſt Theatrum Marcelli, unde tranſierunt ad Pontes Hetruriam verſus. Uſus enim Inſulae *Lycaoniae* Pontibus indigebat.

Paulus III. hunc Pontem corruptum refecit, ac reſtituit.

Longus eſt hic Pons, memet dimetiente, paſſus LXXVI. Latus autem paſſ. VIII.

P O N S
IANICVLENSIS, AVRELIVS, RVPTVS,
nunc S I X T I.

IANICVLENSIS nomen obtinuit hic Pons a proximo Monte *Janiculo.*

AVRELIVS etiam dicebatur, vel a *Via*, ſive *Porta Aurelia*; vel, ut alii volunt, ab *Imperatore Aurelio*; vel ab *Aurelio Conſule*, qui eum refecerat, ut commodior ei eſſet tranſitus in hortos ſuos, ex adverſa Tiberis parte ſitos, ubi nunc Eccleſia eſt *S. Pancratii.*

Marlianus, Nardino teſte, hanc Inſcriptionem in hoc Ponte quondam inventam & viſam memorat.

IMP. CAES. DIVI. TRAIANI. PARTHICI. DIVI
NERVÆ. NEPOTIS. TRAIANI. ET. HADRIANI
AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. IMP. IIII.
COS. III. DERESIVS. RVSTICVS. CVRATOR
VALETRIARVM. TYBERIS. ET. CLOACARVM.
VRBIS. R. R. RESTITVIT. SECVNDVM. PRAESI-
DENT. TERMINATIONEM. PROXIMAM. CC.
PP. C. II.

Corrupte tamen eſſe deſcriptam Nardinus cenſet, & in ea corrigit ac reponit notam F. poſt vocem PARTHICI. hoc eſt *Filii.* Vocem quoque DERESIVS corrigendam exiſtimat, confuſamque cum Praenomine: Et pro VALETRIARVM reponendum ait: ALVEI ET RIPARVM; uti liquet ex alia, & forſan eadem Inſcriptione, ſed emendatius deſcripta, quam Dempſterus profert *ad Roſin. in Paralip.* (*Lib.* VII. *cap.* 32.) Illic enim legitur inter caetera.

L. MESSIVS. RVSTICVS. CVRATOR. ALVEI. ET. RIPARVM. TIBERIS.

Celebris quondam hic Pons fuit, quod Romani Veteres eum pertranſirent, auſpicia capturi prope ſepulcrum Numae Pompilii, ſepulti in Monte Janiculo.

Hunc Pontem reſtituit iterum Antoninus Pius, & diu ſtetit integer, donec Gothorum improba vi disjectus, *Rupti Pontis* nomen obtineret, uſque ad tempora Sixti IV. Is Pontifex Maximus, ut narrat Phoebeus (*in Tractatu de Jubilaeo*) reſtituit hunc Pontem magna cura & impenſa a fundamentis ex Tiburtino lapide. Retinetque adhuc *Sixti* nomen, juſſu ejuſdem Pontificis, uti docent Inſcriptiones ſequentes.

M CCCC LXXIIII.
QVI. TRANSIS. SIXTI. IV.
BENEFICIO. DEVM. ROGA.
VT. PONT. OPT. MAX.
DIV. VOBIS. SALVET. AC. SOSPITET.
BENEVOLE. QVISQVIS. ES. VBI.
HÆC. PRECATVS. FVERIS.

SIXTVS. IV. PONT. MAX.
AD. VTILITATEM. POPVLI. ROMANI.
PEREGRINÆQVE. MVLTITVDINIS.
AD. IVBILEVM. VENTVRÆ. PONTEM.
HVNC. QVEM. MERITO. RVPTVM. VOCABANT.
A. FVNDAMENTIS. MAGNA. CVRA. ET.
IMPENSA. RESTITVIT.
SIXTVMQVE. DE. SVO. NOMINE. APPELLARI. VOLVIT.
M. CD. LXXV.

Ipſemet Pontifex primum lapidem poſuit, cui haec erant inſculpta.

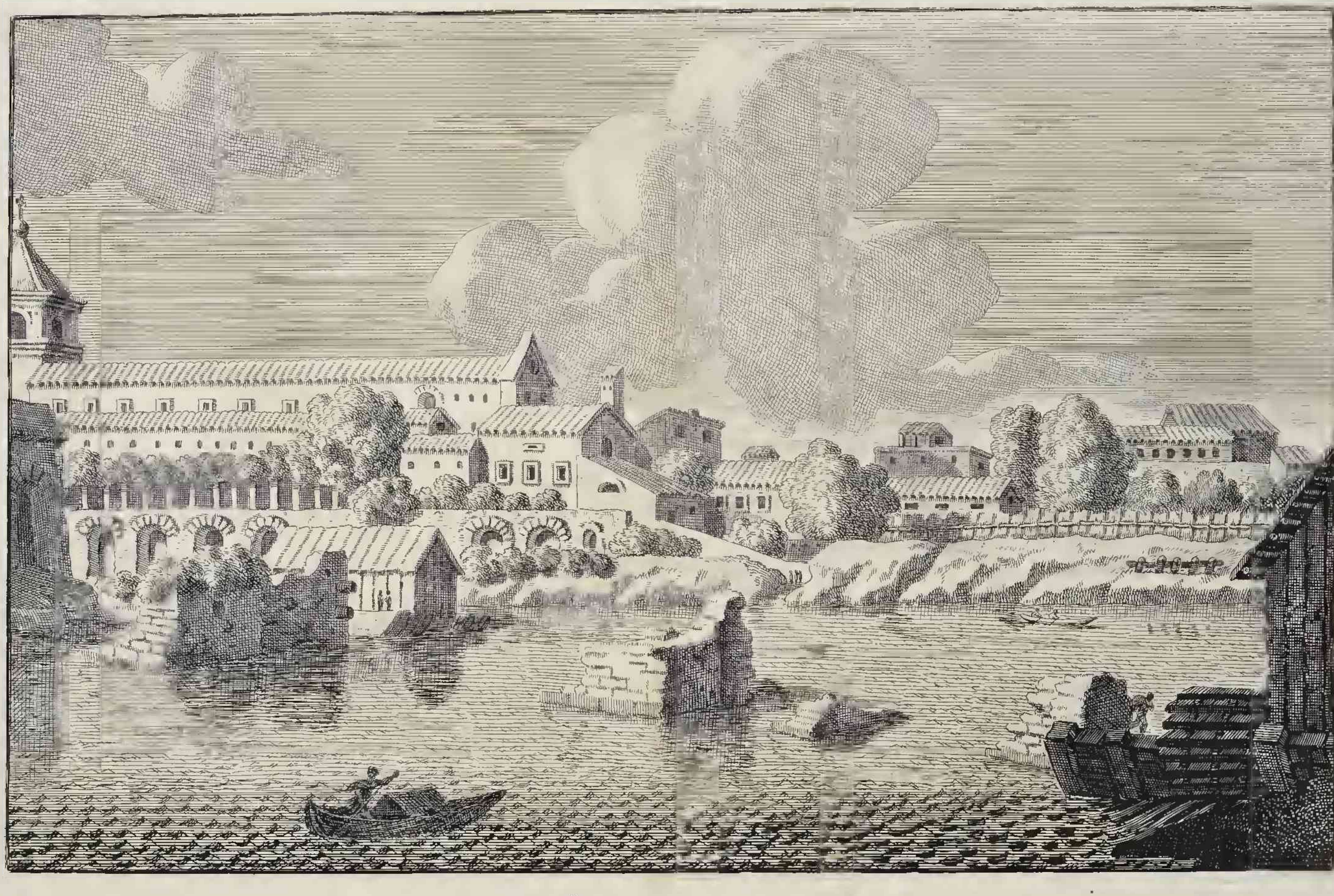
SIXTVS. IV. PONT. MAX. FIERI. FECIT. ANNO. DOMINI. M. CD. LXXIII.

Notandum vero, diſcrepare inter ſe has Inſcriptiones ob annorum notas. Fuit autem incoeptus hic Pons, An. 1473. die 29. Aprilis; & perfectus ſub Annum 1479. ex relatione Gregorii de Laude (*in Vaticiniis Beati Joachimi*) Stephanus vero Infeſſura (*in ſuis Diariis*) enarrat, quo pacto primi lapidis poſitio peracta ſit Anno 1473. his nempe ritibus.

Anno dicto, die 29. Aprilis, Pontifex Maximus cum comitatu IV. Cardinalium, multorumque Epiſcoporum, e Palatio petiit Regionem Tranſtiberinam, Pontemque vulgo *Ruptum* dictum, quem reſtituere cogitabat. Quumque ad Fluminis imam partem deſcendiſſet, poſuit, in fundamentis Pontis reficiendi, manibus ſuis lapidem quadratum, cum hac Inſcriptione SIXTVS IV. ut ſupra, & una quaedam Numiſmata aurea, effigiem ſuam praeferentia. Hoc lapide poſito Pontem juſſit reaedificari, denominarique de nomine ſuo *Pontem Sixti*, abolito priore *Pontis rupti* nomine, prout ex Inſcriptionibus ſuperioribus jam didicimus.

Longus eſt paſſus CXLV. Latus. XI.

PONS

P O N S
TRIVMPHALIS, ſeu VATICANVS.

SItus eſt inter Pontes, *AElium* & *Aurelium*, diciturque alio nomine *Vaticanus*, quia ducit in Campum & Montem Vaticanum. Fuit autem hic Pons non alium in finem excitatus, quam ut per eum triumphantes Urbem cum pompa ingrederentur, quod & ſoliti erant facere cum praeda, manubiis & captivis; neque per aliam viam Urbem ingredi erat illis licitum. Dicebatur autem propterea etiam *Pons ampliſſimus*, quod ſoli Imperatores cum victore exercitu, hoſtibus devictis, eum tranſirent, petentes Capitolium. Hujus Pontis reliquiae pilae quatuor conſpiciuntur etiamnunc, & ex aqua eminent, e regione noſocomii Sancti Spiritus.

Occaſione autem Pontis hujus, brevem hic apponere deſcriptionem Pompae Triumphalis, peropportunum nobis viſum eſt. Populus, Victorem Triumphantem comitaturus, ſolebat convenire prope Templum Apollinis, ſitum ubi nunc exſtructa eſt Baſilica S. Petri, Principis Apoſtolorum; interea dum in ipſa Urbe adornarentur, uſui futura in ſolemnibus diei hujus. Ex campo igitur Vaticano praecipue progrediebantur Imperator Triumphalis cum ſuo comitatu, omnibus ſervantibus dignitatem ordinis & loci, ſingulis monſtrati, per Pontem Triumphalem, tranſeuntes Arcus Triumphales, Campum Florae, Theatrum Pompeji, & Templum Junonis Reginae, cui nunc nomen eſt *S. Angeli in Piſcaria*, Theatrum item Marcelli. Interdum praeteribant quoque Circum Maximum, pervenientes ad Viam Sacram, uſque ad Gradus Capitolii, a parte poſteriore, quos omnes ſuo ordine aſcendebant, quorum erat, praeſentes adeſſe huic ritui ſolemni. Moris erat, hanc eandem viam pertranſire Pontifices, Augures, Sacerdotes, Magiſtratus, Senatores, milites. Erecta cernebantur ubique tropaea infinita, & praeibant ex more Triumphantis currum captivorum ingens numerus, curruſque onuſti praeda bello capta, adſtante & vidente populi undique adfluentis turba maxima.

Patebant hoc die templa omnia, ornata floribus ac ſertis, contextis ex omnis generis frugibus, ornamentiſque ſupellectilis varii, ſumptuoſiſſimique. Ornatus quoque aedium privatarum non erat ab hoc diverſus, & conſpiciebantur in iis magni pretii tapetes, tabulae pictae, & vaſa pretioſa, publice expoſita. Viae ſtratae erant floribus ac herbis, repletaque odoramentis plurimis. Ubique locorum omnia perſonabant cantu tibicinum, fidium, inſtrumentorumque muſicorum. Quidquid enim valebat, ad excitandum vulgi gaudium, adhibebatur ſumma diligentia. Clamor omnis multitudinis unus erat; *Io triumphe! io triumphe!*

Atque hoc quidem honore, ac praemio afficiebantur a Populo Romano, qui Patriam, Remque Publicam ſibi demeruerant, rebus praeclare contra hoſtes Populi Romani geſtis. Conſulendi ſuper hac re erunt Appianus (*in Punicis & Mithridaticis*) de Scipionis & Pompeji triumphis. Plutarchus (*in Paullo AEmilio*) Joſephus (*de Bello Jud. Lib.* VII. *cap.* 24.) aliique.

P O N S
A E L I V S, H A D R I A N I,
nunc S. A N G E L I.

AELIVS dicitur ab AElio Hadriano, a quo excitatus eſt, prope molem ſepulcri ſui. Spartianus (*cap.* 19.) *Fecit & ſui nominis Pontem, & ſepulcrum juxta Tiberim.* Et nulla alia cauſſa conſtruendi Pontis hujus commoda ſatis adfertur, niſi ut tranſeuntes per ipſum propius ſpectarent, & admirarentur molem Mauſolei hujus. Dion (*Lib.* LXIX. in vita Hadriani *prope finem*) *Sepultus eſt juxta flumen ad Pontem AElium, ubi monumentum fecerat, propterea quod Auguſti Mauſoleum plenum erat, in quo nemo amplius ſepultus eſt.*

Hunc Pontem vel bellorum vi, vel injuria temporum dirutum, Clemens VIII. Anno 1598. refici curavit. Urbanus deinde VIII. extrema laxamenta Arcuum aperuit, egeſta humo.

Clemens VII. in ingreſſu Pontis poſuit duo marmorea ſigna Divorum Petri & Pauli. Lorenzettus ſculptor fecit ſtatuam S. Petri; & Paulus Romanus ſtatuam S. Pauli. Subter pedes Petri leguntur haec verba.

H I N C.
H V M I L I B V S.
V E N I A.

Et in Baſi ipſius.

C L E M E N S. V I I.
P O N T. M A X.
PETRO. ET. PAVLO. APOSTOLIS. VRBIS. PATRONIS.
ANNO. SALVT. HVM. M. D. XXXIV.
PONTIFICATVS. SVI. DECIMO.

Subter pedes Pauli haec verba inciſa legis lapidi.

H I N C.
R E T R I B V T I O.
S V P E R B I S.

In Baſi ſub D. Paulo haec exſtant.

CLEMENS. VII. P. M.
BINIS. HOC. LOCO. SACELLIS. BELLICA. VI.
ET. PARTE. PONTIS. IMPETV. FLVMINIS.
DISIECTIS. AD. RETINENDAM. LOCI. RELIGIONEM.
ORNATVMQVE. HAS. STATVAS.
S V B S T I T V I T.

Clemens vero IX. parietibus hinc inde excurrentibus, reſtituit omnia ex Tiburtino lapide, interpoſitis cancellis ferreis. Addidit operis ornamento ſimulacra decem Angelorum, praeferentium Inſtru-

menta Paſſionis Domini. Exſculpſerunt hos Artifices egregii e marmore Pario. Angelum enim Columnam manibus tenentem fecit Antonius Raggius. In ejus Baſi legitur.

THRONVS. MEVS. IN. COLVMNA.

Angelum, Velum Veronicae explicantem, Coſmus Fancellus. Ejus ſymbolum in Baſi poſitum eſt.

RESPICE. IN. FACIEM. CHRISTI. TVI.

Angelum Clavos oſtendentem, Eques Hieronymus Lucenti, his verbis ſubſcriptis.

ADSPICIANT. AD. ME. QVEM. CONFIXERVNT.

Angelum, a quo Crux regitur, Hercules Ferrata. Baſis ejus haec habet verba inſculpta.

CVIVS. PRINCIPATVS. SVPER. HVMERVM. EIVS,

Angelum, Lanceam habentem, Dominicus Guidus, cum hac Inſcriptione.

VVLNERASTI. COR. MEVM.

Angelum, qui Flagellam tenet, Lazarus Morellus, cum hoc Titulo in Baſi.

IN. FLAGELLA. PARATVS. SVM.

Angelum, qui Titulum Crucis oſtendit, Eques Laurentius Berninus. Ejus dictum in Baſi hoc eſt.

REGNAVIT. A. LIGNO. DEVS.

Angelum, cum Corona ſpinea, Paulus Naldinus, cum hac ſubſcriptione.

IN. AERVMNA. MEA. MEA. DVM.
CONFIGITVR. SPINA.

Angelum, cum Tunica & Talis, Paulus Naldinus, additis in Baſi verbis hiſce.

SVPER. VESTEM. MEAM. MISERVNT. SORTEM.

Angelum, Spongiam in Arundine tenentem, Antonius Giorgiettus. Baſis talem habet Inſcriptionem.

POTAVERVNT. ME. ACETO.

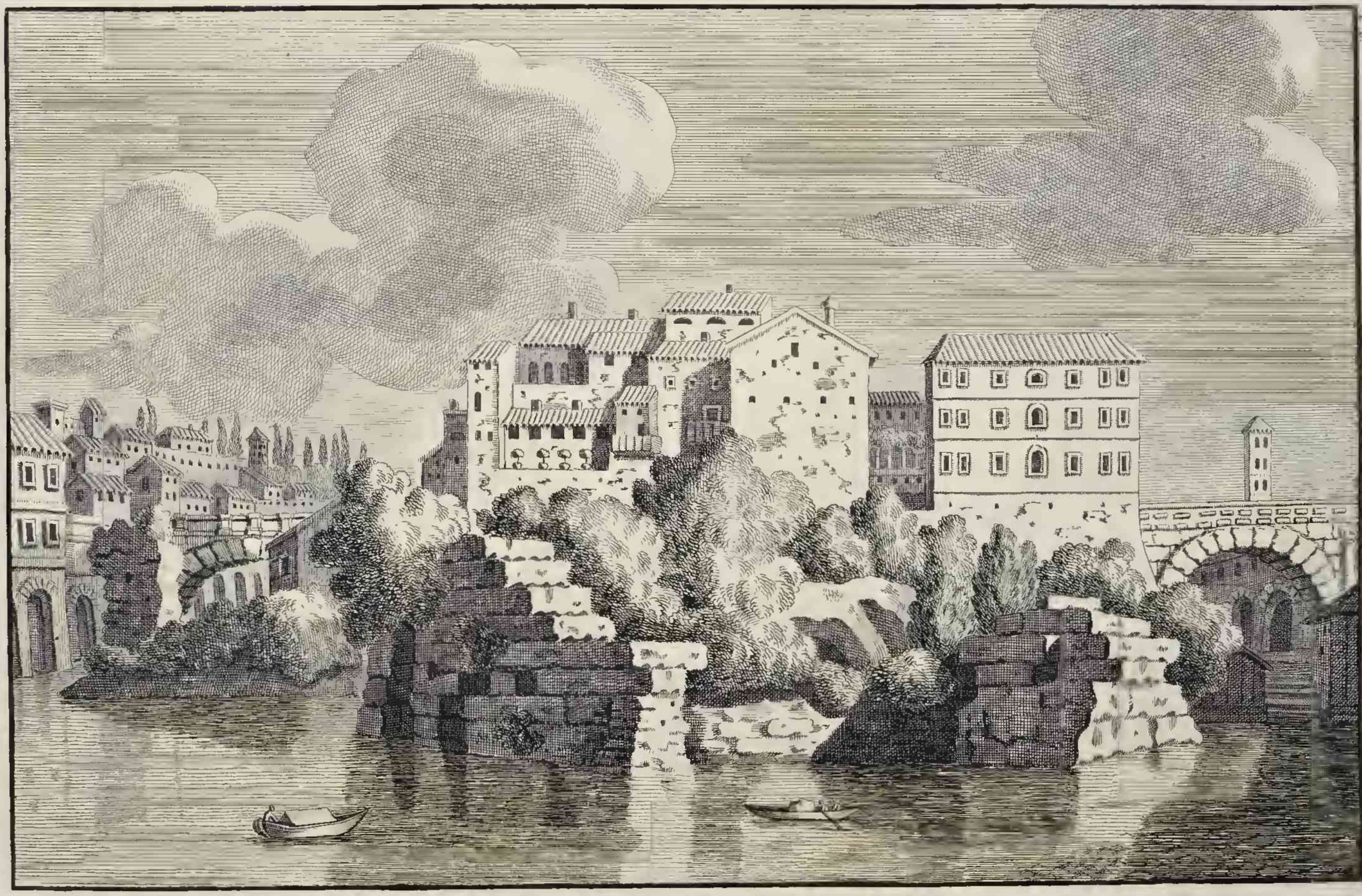
Totum Clementis IX. opus Eques Berninus delineavit, & direxit. Haec reparatio Pontis merito habetur argumentum excelſae mentis Pontificis Reſtauratoris. Noluit enim permittere, ut operi incideretur aliquod vel nominis ſui, vel ſtemmatis Roſpiglioſi monumentum: uſque adeo gloriam omnem contemptui habuit, humanaque omnia infra ſe poſuit. Nam & mortuo ſibi erigi ſepulcrum noluit. Abunde tamen hae in parte publico voto, poſteritatique gratae, ſatisfecit Clemens X. hac Inſcriptione, poſita ad exitum Pontis.

CLEMENTI. IX.
PONT. OPT. MAX.
ÆLIO. PONTE. AD. SANCTI. ANGELI.
ARCEM. ANGELORVM. STATVIS.
REDEMPTIONIS. MYSTERIA. PRÆFERENTIVM. EXSCVLPTO.
ET. EXORNATO.
QVOD. SINE. EIVS. TITVLO.
ET. INSIGNIBVS. OPVS. ABSOLVI.
EX. ANIMI. MODERATIONE. MANDAVERIT.
CLEMENS. X. P. M.
VT. BENEFICENTISSIMI. PRINCIPIS.
MEMORIA. EXSTARET.
POSVIT. ANNO. M. DC. LXXII.

Vocatur autem hodie *Pons S. Angeli*. Narrant enim, quodam peſtilentiae tempore, ſub Papa Gregorio Magno, Anno 590, Angelum conſpicuum ſeſe praebuiſſe, in ſummitate Arcis, cui hic Pons eſt conjunctus: qui & evaginatum gladium recondiderit: fuitque hoc praeſagium ceſſaturae peſtilentiae.

Longus hic Pons eſt paſſ. CXLII. latus paſſ. XIV.

INSV-

INSVLA TIBERINA.

INSVLA haec ſita eſt ſupra Pontem Palatinum, ad paſſ. LXXX. De ejus origine haec ſcribit Livius (*Lib.* II. *cap.* 5.) *Ager Tarquiniorum, qui inter Urbem ac Tiberim fuit conſecratus Marti, Martius inde Campus fuit. Forte ibi tum ſeges farris dicitur fuiſſe, matura meſſi, quem Campi fructum quia religioſum erat conſumere, deſectam cum ſtramento ſegetem magna vis hominum ſimul immiſſa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus ſolet. Ita in vadis haeſitantis frumenti acervos ſediſſe illitos limo, inſulam inde paullatim, & aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis factam. Poſtea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area firmaque templis quoque ac porticibus ſuſtinendis eſſet.*

Forma Inſulae biremem praefert, pars ſuperior prorae loco eſt, inferior puppis. Volunt autem, hanc Inſulam in navis formam effictam fuiſſe in memoriam navis, quae ſerpentem, quem fingunt, AEſculapium fuiſſe, Epidauro Romam advexerat. Longitudo ejus conficit ſtadia plus minus duo: latitudo paſſuum eſt quinquaginta. De hac Ovidius (*Lib.* XV. *Metam.* ℣. 739.)

Scinditur in geminas partes circumfluus amnis;
Inſula nomen habet, laterumque a parte duorum
Porrigit aequales media tellure lacertos.

Tota fuit AEſculapio ſacra, quia in hac ſervabatur ſimulacrum ejus, ex Epidauro advectum. Et fuit in hac Inſula celebre AEſculapii delubrum. Romani vero hunc Deum, juſſu Librorum Sibyllinorum, late graſſantis peſtilentiae cauſſa, Legatis a S. P. Q. R. Epidaurum miſſis, acciverunt. Hi pro Deo Serpentem adduxerunt grandiuſculum, qui nave relicta in Inſulam aſcendit, & templo cultus fuit, & alimentis publice altus. Docet id ipſum Plinius (*Lib.* XXIX. *cap.* 4. *med.*) *Atqui anguis AEſculapius Romam advectus eſt, vulgoque paſcitur & in domibus.* Memoriae ejus rei cauſſa navis etiam, ex lapide Thaſio ſculpta, in ejuſdem Inſulae puppi collocata fuit, quae etiam hodie viſitur; & in altero ejus latere ſerpentis ſimulacrum.

AEdes Dei hujus poſita fuerat, ubi nunc D. Bartholomaei templum eſt. Hujus meminit Feſtus (*Lib.* IX. in vocibus, *in Inſula*) *In Inſula AEſculapio facta fuit aedes, quod aegroti a Medicis aqua maxime ſuſtententur. Ejuſdem eſſe tutelae Draconem ajunt, quod vigilantiſſimum ſit animal: quae res ad tuendam valetudinem aegroti maxima eſt. Canes adhibentur ejus templo, quod is uberibus canis ſit nutritus. Bacillum habet nodoſum, quod difficultatem ſignificat artis. Laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum ſit remediorum. Huic gallinae immolabantur.* Legitur etiam in hoc templo exſtitiſſe carmine Graeco remedium adverſus venena, quo Rex Antiochus uti fuerat ſolitus, prout notat Plinius (*Lib.* XX. *cap.* 24. *ult.*) ubi & deſcripſit ſententiam carminis. Sunt qui exiſtimant, ideo aedem hanc in Inſula fuiſſe exſtructam, quod fluxu motuque aquarum aër fiat ſalubrior: caeteroquin extra Urbem fuiſſe quondam poſitam Dei hujus aedem. Diſcimus hoc ex Plinii verbis (*Lib.* XXIX. *cap.* 1. *med.*) *Ideo*, inquit, *Romani templum AEſculapii, etiam quum reciperetur is Deus, extra Urbem feciſſe, iterumque in Inſula traduntur.* Lucretius Praetor legitur hoc Templum exornaviſſe tabulis pictis, ex praeda. Livius (*Lib.* XLIII. *cap.* 4.) *Tabulis quoque pictis ex praeda fanum AEſculapii exornavit.*

In hac Inſula fuit etiam *Jovis Templum*, prope AEſculapii. Ovidius (*Lib.* I. *Faſt. v.* 289.)

Quod tamen ex ipſis licuit mihi diſcere Faſtis;
Sacravere Patres hac duo templa die.
Accepit Phaebo Nymphaque Coronide natum
Inſula, dividua quam premit amnis aqua
Jupiter in parte eſt. cepit locus unus utrumque:
Junctaque ſunt magno templa nepotis avo.

Dedicaverat hoc Jovis Templum C. Servilius Duumvir, ex voto locatum ſex annis ante a L. Furio Purpurione Praetore, & ab eodem Conſule. Fuit hoc Jovis Templum, ut aliqui putant, ubi nunc D. Joannis Baptiſtae eſt Eccleſia.

In prora hujus Inſulae fuit & *AEdes Fauni*, cujus veſtigia adhuc ſuperſunt. Meminit ejus Vitruvius (*Lib.* III. *cap.* 1.) *Proſtyli exemplar eſt in Inſula Tiberina, in aede Jovis & Fauni.* Ovidius (*Lib.* II. *Faſt.* ỷ. 193.)

Idibus agreſtis fumant altaria Fauni,
Hic, ubi diſcretas Inſula rumpit aquas.

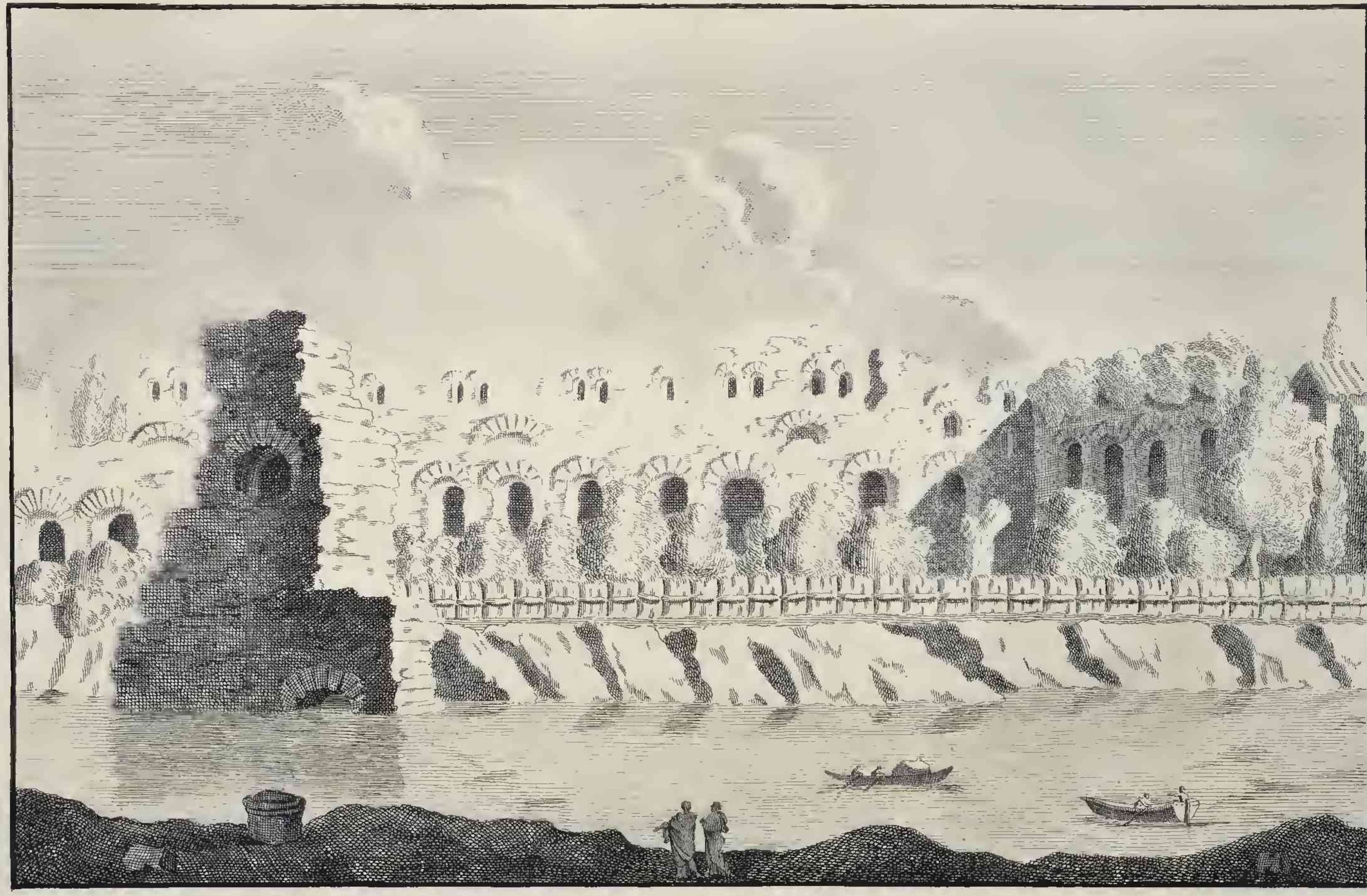
In Inſula hac fuit etiam Statua Julii Caeſaris, *quae*, ut ſcribit Tacitus (*Hiſt.* I. *cap.* 86. §. 2.) *ſereno & immoto die converſa eſt ab Occidente in Orientem ſponte ſua.* Eodem in loco Simoni Mago Statuam Ethnici poſuerunt, ut narrat Euſebius (*Eccleſ. Hiſtor. Lib.* II. *cap.* 12.) Illa autem vetus Inſcriptio, quam hic inter rudera repertam fuiſſe ſcribit Baronius,

SEMONI
SANCO
DEO. FIDIO
SACRVM
SEX. POMPEIVS. SP. F
COL. MVSSIANVS
QVINQVENNALIS
DECVR
BIDENTALIS
DONVM. DEDIT

loquitur non de Simone Mago, ſed de *Semone*, cui & *Sanci*, & *Dei-fidii* nomen, Gentilium Deorum aliquo. De ara & ſtatua Simoni Mago erecta, res eſt incertiſſima, ſi non fabula. Caeterum legendus erit, de toto hoc negotio, Oudano-Ouzelianus Theſaurus; uti & Antonius van Dale (*Differt. peculiari, poſt Differt. de Oraculis, in quarto.*)

In Hortis Fratrum S. Bartholomaei viſuntur hodieque complures lapides majores prorae Inſulae hujus: in quorum uno exſculptus cernitur *Serpens.*

VESTI-

C. 9.

VESTIGIA

HORREORVM AD RIPAM TIBERIS.

HOrrea Aniceti, quorum meminit Victor (*in Reg.* XII. *ſive Aventino monte*) item *Vargunteji*, & *Domitiani*, ſi modo vere ulla unquam fuerunt, in nulla parte Urbis verius exſtiterunt, quam in hac, ubi naves e *Sardinia* & *Sicilia*, (quae Inſulae vulgo *horrea Urbis* dicebantur) itemque ex *Attica* & *AEgypto* ſolebant appelli. Et ſane alia in hac Urbis Regione planities nulla fuit, quam haec, ad flumen; at vero in Aventini collis locis editis horrea aedificata fuiſſe, dicere, dementiae fuerit.

Neque tamen valde repugnarem, horrea iſthaec etiam aliis mercibus condendis inſerviiſſe. Erant enim & *horrea*, in quae aurum, argentum, gemmae, & pretioſa quaeque a civibus deponebantur, timentibus nimirum, ne domi furto auferrentur. Deferebantur vero hae res in horrea, ſoluta penſione periculo ſuſcipientium. Auctor Labeo (*in l.* 60. *cum in plures*, §. 6. *locator. ff. Locat. conduct.*) *Locator*, inquit, *horrei propoſitum habuit, ſe aurum, argentum, margaritam non recipere ſuo periculo; deinde cum ſciret, has res inferri, paſſus eſt proinde eum futurum tibi obligatum, ac ſi propoſitum ſuit remiſſum, videtur.* Praeter frumentaria, erant & olearia, & mercium quarumvis.

Inſcriptio vetus meminit *Fortunae Horreorum Galbianorum* & *Conſervatricis*, uti & *Genii* eorundem, cujus mentionem quoque facit Victor. Deſcripſit eam Panvinius, his verbis.

NVM. DOM. AVG
SACRVM
GENIO. CONSERVATO
RI. HORREORVM. GAL
BIANORVM
M. LORINVS
FORTVNATVS
MAGISTER
S. P. D. D

NVM. DOM. AVG
SACRVM
FORTVNAE. CONSER
VATRICI. HORREOR
GALBIANORVM
M. LORINVS. FORTVNA
TVS. MAGISTER
S. P. D. D

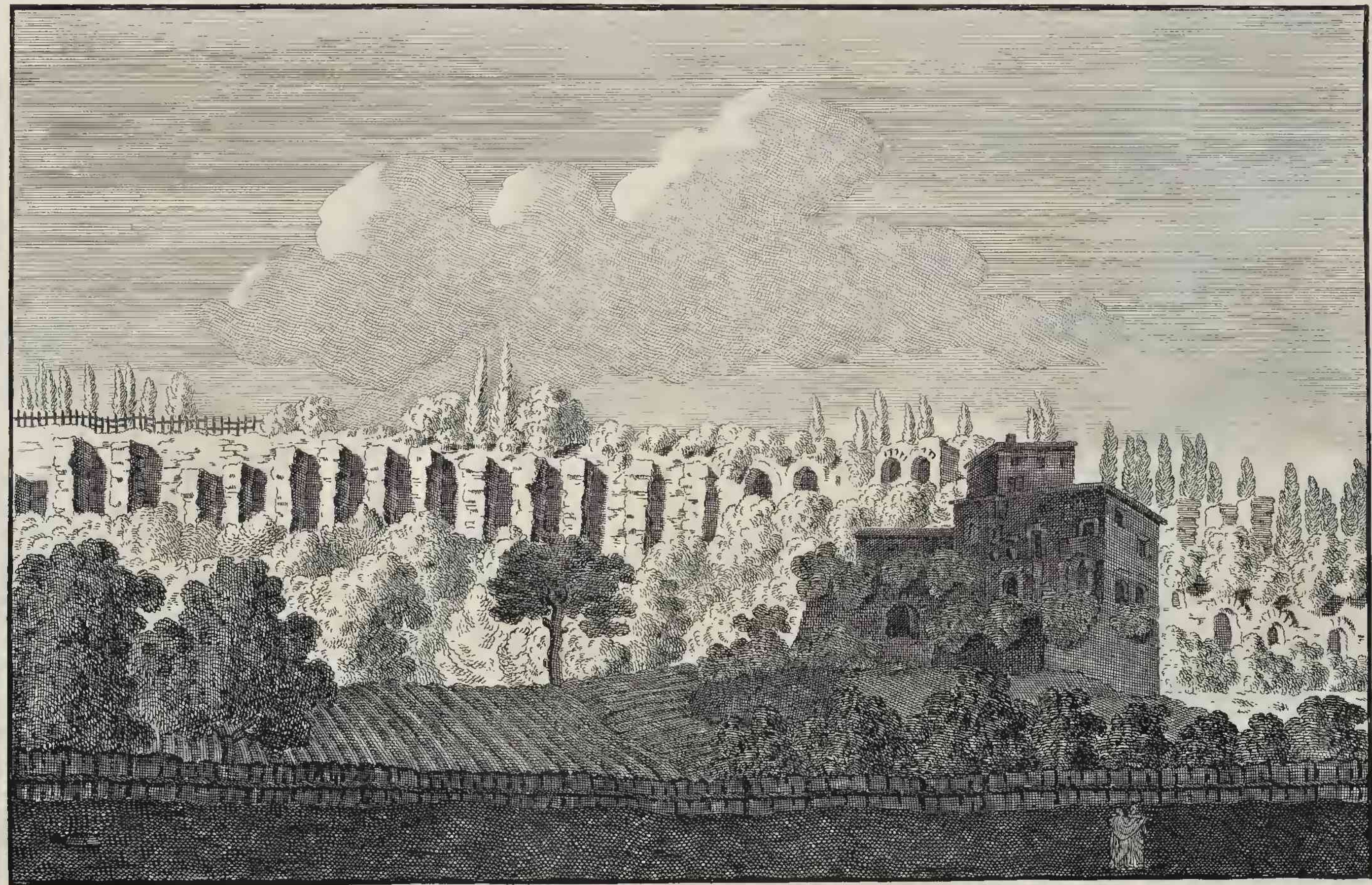
Pancirollus cenſet Horrea iſthaec non *Galbae* fuiſſe, ſed *Galbionis:* verum Nardinus regerit, ſi a *Galbione* dicerentur, ſcribendum fuiſſe *Galbioniorum*, non *Galbianorum*. Et vitioſa foret lectio Notitiae, ubi habetur *Horrea Galbae.* Fulvius vero & Marlianus teſtantur, in vinea Marcelli Capizuchi Inſcriptiones has fuiſſe inventas. Haec autem erat in planitie Montis Teſtacei. Sed & in alia ejuſdem planitiei vinea conſpicitur *Frons AEdificii majoris.* Nardinus ſuſpicatur, ſupereſſe hoc ex horreo aliquo grandiore, vel ex conjunctis tabernis pluribus, quod conjici poſſe putat ex pluribus januis feneſtriſque, quae in hoc aedificio etiam nunc videntur.

Idem Nardinus arbitratur, in hac eadem Aventini parte fuiſſe quoque *Forum Piſtorium*, quod a P. Victore in hac regione collocatur. Etenim in praeruptis locis collis, & altioribus nullus eſt locus Foro commodus. Piſtoribus item cum Horreis bene convenit, ut frumentum habeant uſibus ſuis paratum. Inchoaverat hoc Forum Domitianus, Trajanus vero tandem abſolvit, qui & primus *Piſtorum Collegium* inſtituit. Conjecturae huic favent haec verba Sexti Aurelii Victoris. *Romae a Domitiano coepta Fora, atque alia multa magnifice coluit, ornavitque, & annonae perpetuae mire conſultum, reperto, firmatoque Piſtorum Collegio.*

 Statuam

Statuam P. Minucio Augurino, Praefecto Annonae, poſitam fuiſſe prope horrea perquam veriſimile videtur. De hac Plinius (*Lib.* XVIII. *cap.* 3. *med.*) *Minucius Augurinus, qui Sp. Melium coarguerat, farris pretium in trinis nundinis ad aſſem redegit, undecimus plebei Tribunus: qua de cauſſa ſtatua ei extra Portam Trigeminam a Populo ſtipe collata ſtatuta eſt.* Idem (*Lib.* XXXIV. *cap.* 5.) *P. Minucio Praefecto annonae extra Portam Trigeminam unciaria ſtipe collata, neſcio an primo honore tali a Populo, antea enim a Senatu erat.* Nardinus hic loqui Plinium exiſtimat *de columna, cui ſtatua ſuperimpoſita fuerit*, non autem, de *ſtatua communi.* Atque hanc ſententiam ſuam firmat Numiſmate veteri, in quo habet conſentientes ſibi interpretes Nummorum Conſularium.

HORTI

HORTI

SALLVSTIANI.

HORTI hi creduntur ipſius fuiſſe C. Criſpi Salluſtii, ſcriptoris Hiſtoriarum. Hic, quum totum poene patrimonium abſumpſiſſet, domumque paternam vendere coactus fuiſſet, ut ſe redimeret ab adulterii crimine, a C. Julio Caeſare Numidiae Praefecturam impetravit. Illic ditiſſimus factus expilatione Provincialium, emit ſibi hortos amoeniſſimos, ſub Quirinali, intra pomoerium ad Collinam Portam, prope Malum Punicum (*Suet. Domit. cap.* 1.) & Villam Tiburti. Hos adeo diligenter ornavit & excoluit, ut Horti Salluſtiani a potentiſſimis Principibus in deliciis ſemper ſint habiti, poſſeſſique primum ab Auguſto, Nerone, aliiſque Principibus. Tacitus (*Lib.* XIII. de Nerone; *cap.* 47.) *Regredienti per Flaminiam, compoſitas inſidias fato evitavit, quoniam diverſo itinere Salluſtianos in hortos remeaverit.* Plinius (*Lib.* VII. *cap.* 16.) narrat, Auguſto vivente, Puſionis & Secundillae cadavera ingentia, decem pedum & trium unciarum, pro miraculo in his hortis fuiſſe ſepulta. Nervam in his hortis fata ſuprema occuparunt, uti ſcribit Euſebius (*in Chronicis.*) Vopiſcus praeterea docet; Aurelianum in his, & Domitiae Hortis perlibenter victitaſſe; & in illis Porticum Milliarenſem exornaſſe. Vopiſci verba ſunt (*cap.* 49.) *Diſplicebat ei, cum eſſet Romae, habitare in Palatio, & magis placebat in hortis Salluſtii, vel Domitiae vivere; Milliarenſem denique Porticum in hortis Salluſtii ornavit, in qua quotidie & equos & ſe defatigabat, quamvis eſſet non bonae valetudinis. Milliarenſem* vocat, quam Suetonius in Nerone *Millenariam.* Salmaſius erudite ad hunc locum id nos docet, dicens: *Milliarenſis eſt millenaria, a millenis ſcilicet columnis; ut centenaria porticus, quam* ἑκατόνϛυλον *Graeci; ſic milliarenſe genus nummi a millenario numero dictum, quod Graeci* μιλιαρήσιον *appellant.* Hi Horti itaque in Imperatorum Romanorum bonis habiti ſemper fuere. Diſcimus hoc ab Ulpiano (*in l.* 39. *cum ſervus legatus* §. 8. *ſi vero &c. de Legat.* 1.) *Si vero Salluſtianos hortos, qui ſunt Auguſti, &c. legaverit quis, furioſi eſt talia legata teſtamento adſcribere.*

Victor & Rufus (*in Reg.* VI. *ſive Alta ſemita*) agnoſcunt, *Templum Veneris* fuiſſe in Hortis Salluſtianis, Hoc confirmant duae Inſcriptiones apud Gruterum (*pag.* XXXIX. *n.* 4. *& pag.* CII. *n.* 1.) qui & loca ubi ſunt inventae & ſententiam eorum explicat.

Romae, in hortis Salluſtianis, in pariete vineae Angeli Colotii, quo in loco templi Veneris auguſta veſtigia adhuc exſtant: in baſi plana marm.

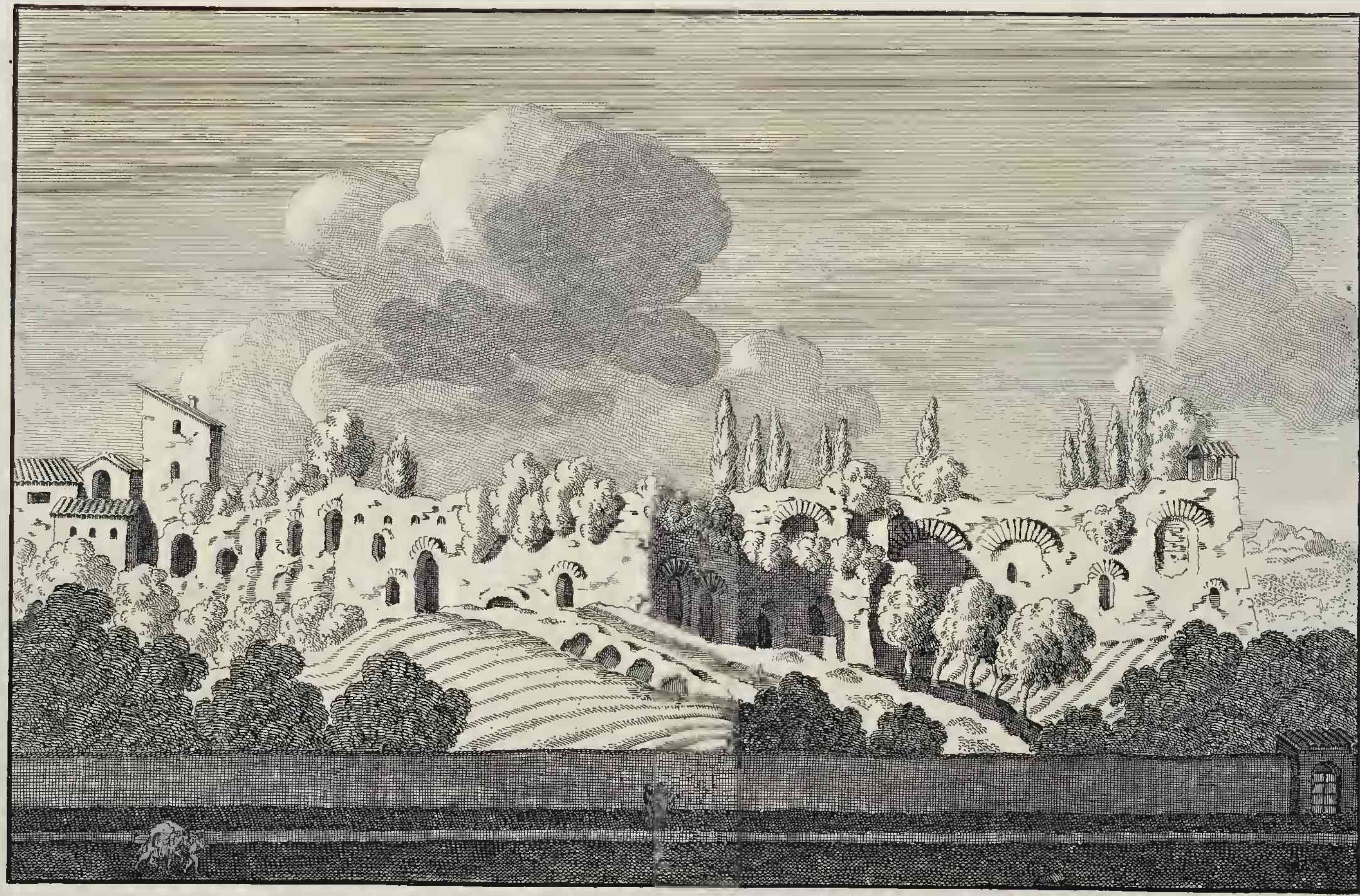
M. AVRELIVS. PACORVS
M. COCCEIVS. STRATOCLES
AEDITVI. VENERIS. HORTORVM
SALLVSTIANORVM. BASEM. CVM
PAVIMENTO. MARMORATO
. DEANAE.
.D. ❦ .D.

Romae ad Bellajanos hortos eſt tabula cum Spe, muliere ſtolata, dextra tangens caput columellae, ſiniſtra oſtentans ſpicas quinque & papaverum capita bina. ad caput hinc ſculpuntur ſarcinae colligatae, ad pedes inde alvearium, de cujus faſtigio prominent ſpicae quatuor, roſae duae, caput papaveris unum. in baſi eſt.

M. AVR. PACORVS. AEDI
TVVS. SANCTAE. VENE
RIS. IN. SALVST. HORTIS
SPEI
ARAM. CVM. PAEMENTO
SOMNIO. MONITVS. SVM
TV. SVO. D. D

DEANAE. vox in prima Inſcriptione a Graeco δέαινα confecta eſt, & *Deam* ſignificat, ut Monteſauconius bene hanc vocem interpretatur.

Prope Collinae, ſeu Salariae Portae moenia fuerunt hi horti Salluſtiani, & multa Chriſtianorum ſacra monumenta. Nemo autem dubitat, quin ad Collinam Portam in Quirinali fuerint. Circus enim, cujus hodie veſtigia oſtenduntur, prope Collinam Portam in anguſtiore valle, inter Quirinalem & Pincium, Salluſtii fuit. Obeliſcus Circi hujus, inſignitus notis Hieroglyphicis, viſitur etiamnunc in Hortis Ludoviſianis, qui probabiliter partem faciunt Hortorum Salluſtianorum. Circo autem huic a dextris adhaerebat *Forum Salluſtii;* a ſiniſtris, in clivo Pincii, *Hortus Salluſtianus.*

MONS
COELIVS.

COELIVM MONTEM Tacitus ſcribit, prius *Querquetulanum* appellatum fuiſſe. Verba ejus ſunt: (*Lib.* IV. *An. cap.* 65.) *Haud fuerit abſurdum tradere, montem eum antiquitus Querquetulanum cognominatum fuiſſe, quod talis ſilvae frequens, foecundusque erat, mox Coelium appellatum a Coelio Vibenna, qui dux gentis Hetruſcae, cum auxilium tuliſſet, ſedem eam acceperat a Tarquinio Priſco, ſeu quis alius Regum dedit, nam ſcriptores in eo diſſentiunt, caetera non ambigua ſunt; magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitaviſſe, unde Thuſcum vicum e vocabulo advenarum dictum.* Varro (*de Ling. Latin. Lib.* IV. *ubi de vico Thuſco*) *Dictus eſt autem Coelius a Coelio Vibenno Thuſco duce nobili, qui cum ſua manu dicitur Romulo veniſſe auxilio.* Feſtus refert: *Coelen Romulo auxilium praebuiſſe adverſus Sabinos.* Poſt hujus autem Coelii mortem, quod nimis munita loca inſiderent, & parum fidi crederentur, deducti fuerunt in planum, habueruntque, ut Tacitus ait, *vicum* vulgo *Thuſcum.* Et ideo eodem in loco cultus & poſitus fuit *Vertumnus*, qui Princeps habetur Deus Hetruriae, teſte Varrone dicto loco. Coeliani, qui a perfidiae ſuſpicione erant liberi, tranſlati ſunt in locum, qui *Coeliolus* dicitur, hoc eſt, *Coelius minor*, quia omnino Romae fuerunt duo montes Coelii. Martialis utriuſque meminit, (*Lib.* XII. *epigr.* 18. *ad Juvenalem.*)

Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat, vagumque
Major Coelius & minor fatigat.

Coeliolus hic, ſive *Coelicolus* is locus eſt, ubi nunc exſtat Eccleſia D. Joannis Euangeliſtae, quae olim fertur *Dianae aedes* fuiſſe. Hic autem nihil reperitur memorabile, praeter hanc Dianae AEdem, prout teſtatur Cicero (*Orat. de Reſponſis Aruſpicum cap.* 15.) Tiberius autem *Montem Coelium* deinceps vocari juſſit *Auguſtum*, ut docet Suetonius (*Tiber. cap.* 48.) & Tacitus (*Lib.* IV. *An. cap.* 64.) ſcribit, actum in Senatu, *ut mons Coelius deinceps Auguſtus appellaretur, quando deuſto monte, & cunctis circumflagrantibus, ſola Tiberii effigies, ſita in domo Junii Senatoris, inviolata manſiſſet.* Cum etiam Caeſar, teſte Suetonio, dicto loco, *obviam iverat tribuendo pecunias ex modo detrimenti.*

Hunc Montem Tullus Hoſtilius, Tertius Romanorum Rex, Albanis victis, ipſiſque in civitatem tranſlatis, Urbi addidit, pomoerio prolato. Livius (*Lib.* I. *cap.* 30.) *Roma interim creſcit Albae ruinis; duplicatur civium numerus. Coelius additur Urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eandem ſedem Tullus Regiae cepit, ibique deinde habitavit.* Et Dionyſius (*Lib.* III. *cap.* 2.) *At ne ullus ſine domicilio eſſet, cum collem, qui Coelius dicitur, muro communiens, Urbi addidit, ubi quidem quicunque erant ſine laribus Romani, ex eo loco ſortiri quod ſatis eſſet, ſibi aedes conſtruerent, ipſo quoque in eodem colle habitante.*

Fuere in hoc Monte aedificia plurima; ſed in ruinis omnium tanta eſt confuſio, ut nullis propemodum certum aſſignare locum liceat. Notiora pauca notabimus. Fuit hic Curia Hoſtilia, quam primam Tullus Hoſtilius excitavit, ubi nunc D. D. Joannis & Pauli eſt aedes. Teſtis Livius his verbis (*Lib.* I. *cap.* 30.) *Tullus Rex in Coelio monte templum ordini a ſe aucto Curiam fecit, quae Hoſtilia uſque ad Patrum noſtrorum aetatem appellata eſt.* Fuit & altera Curia Hoſtilia, ubi poſtea Templum Pacis fuit.

Non longe hinc, ſub ductu Aquae Claudiae, ſupereſt Caſtellum aquarum, fere integrum. Parietes ejus in ambitu latitudinem habent pedum VI. interius vero III. Operti tectorio craſſitudine digitorum III. Longitudo vero concamerationum pedum XXI. Latitudo non una eſt.

Ubi nunc D. Mariae in Dominica eſt Eccleſia, fuiſſe Manſiones Albanas, ex Sext. Rufi verbis poſſumus conjicere (*in Reg.* II.) Sed Urſinus ad Marlianum id negat, Panvinio tamen Marliani ſententiam confirmante.

Fauni Templum fuit in proximo; forma circulari, multis per ambitum columnis ornatum, id hodie D. Stephano ſacrum eſt.

Plerique praeterea conſentiunt, Caſtra peregrina conſtituta fuiſſe ab Auguſto, in parte ea montis Coelii, in qua Eccleſia eſt Sanctorum quatuor Coronatorum, quaeque ſpectat Carinas.

Domus Lateranorum fuit quoque in hoc Monte, ubi hodie eſt Baſilica D. Joannis Lateranenſis. De hac domo loquitur Julius Capitolinus (*in M. Anton. Philoſ. cap.* 1.) *M. Aurelius educatus eſt in eo loco, in quo natus eſt, in domo avi ſui, juxta aedes Laterani.* Et Juvenalis, *Sat.* X. ℣. 16.

Clauſit, & egregias Lateranorum obſidet aedes
Tota cohors.

Palatium Fl. Conſtantini dicitur hic etiam fuiſſe, prope hanc Baſilicam, verſus Portam Gabiuſam.

Seſſoriani autem, quod vocatur, Palatium, inter Portam Naeviam & AEdem nunc S. Crucis, fuit olim Veneris & Cupidinis.

Amphitheatri Caſtrenſis & Latcritii operis veſtigia conſpiciuntur hic in proximo, nunc in ipſis moenibus.

Brutus, qui primus Conſul factus eſt, in hoc Monte Coelio legitur, Templum conſtruxiſſe Deae Carnae, quae Dea praeeſt vitalibus humanis, quod idonea eſſet emendationi publici ſtatus.

Suetonius etiam commemorat, Templum Claudii Imperatoris ibidem fuiſſe coeptum ab Agrippina, ſed a Nerone deſtructum, a Veſpaſiano tandem perfectum (*Veſpaſ. cap.* 9.)

Fuit & in hoc Monte Coelio domus Mamurrae Formiani, Praefecti fabrûm Caeſaris in Gallia, & hanc quidem primam omnium marmoreis cruſtis ornatam fuiſſe, ſcribit Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 6.)

Stetit in eodem Monte Domus Claudii Centimali, ut docet Valerius Maximus (*Lib.* VIII. *cap.* 2. *exempl.* 1.) De ea Cicero (*Lib.* III. *de Offic. cap.* 16.) *Cum in arce augurium augures acturi eſſent, juſſiſſentque, T. Claudium Centimalum, qui aedes in Coelio Monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis, emit* Calphurnius Lanarius.

Domus Tetricorum, qui fuerunt duo ex triginta tyrannis, *ſtetit* itidem *in hoc monte longe pulcherrima, inter duos lucos, contra* Iſium Metellinum, ut loquitur Trebellius Pollio, in Tetrico Juniore.

Domus Junii Senatoris, ubi, in conflagratione Montis, Tiberii ſtatua manſerat illaeſa, fuit hic etiam.

T. Claudius Glyptus Hymnologus habuit hic etiam domum ſuam, prout teſtatur illius Epitaphium, apud Gruterum (*pag.* DCXLV. *n.* 4.)

TI. CLAVDIO. GLYP
TO. HYMNOLOGO. DE
CAMPO. CAELEMON
TANO. VIXIT. ANNIS
XXV. MESIBVS. VIII. FE
CIT. L. CEIONIVS. MA
GNVS. FILIASTRO
BENE. MERENTI
ET. TI. CLAVDIVS. CHRYSOCON
FRATRI. PIENTISSIMO

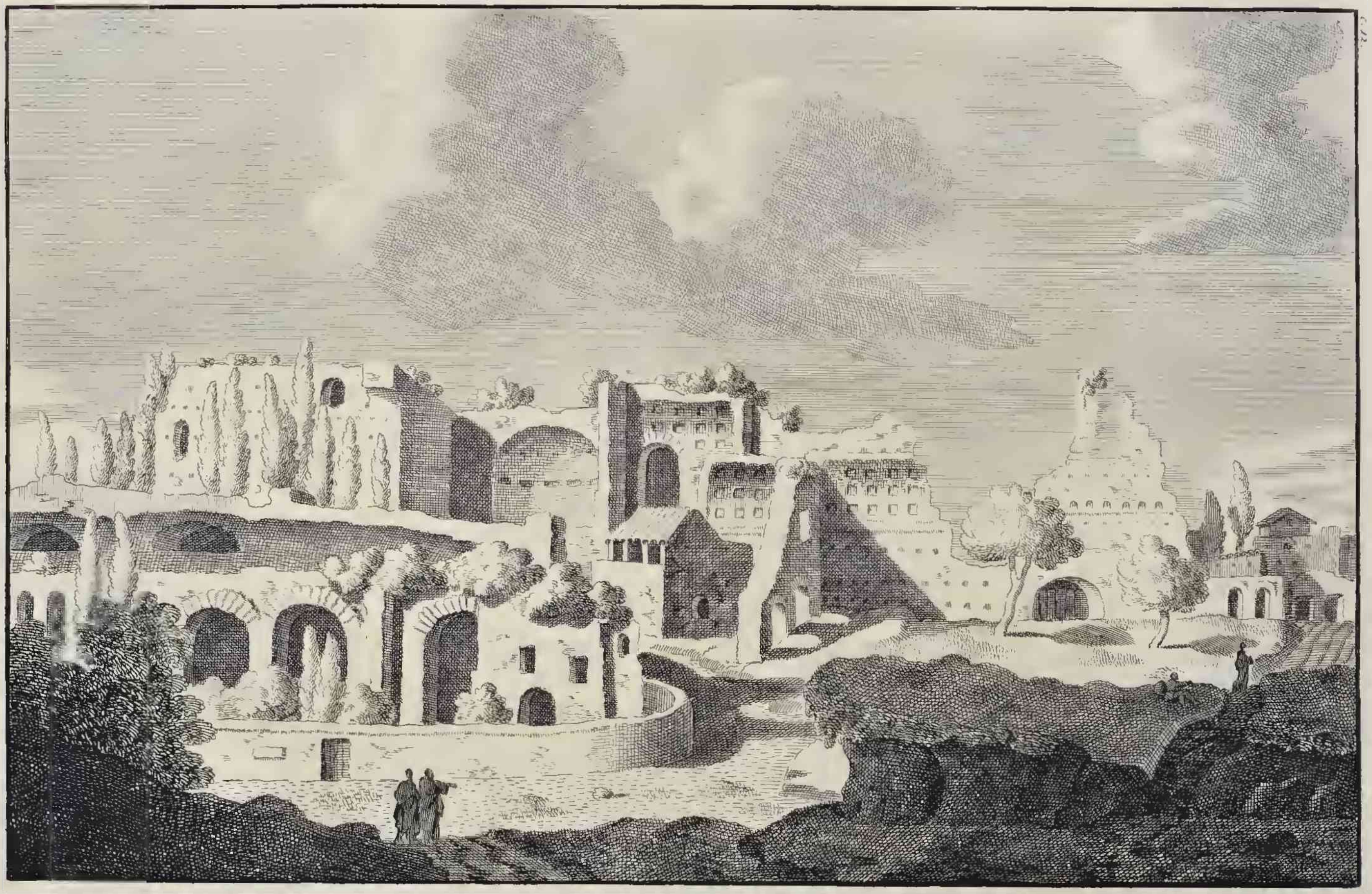
Campus Martialis, in quo fiebant Equiria, ſi aquae Tiberis inundaſſent Martium Campum, fuit etiam in hoc Monte, ex veteri inſtituto, uti ſcribit Feſtus, & Ovidius his verſibus, III. *Faſt.* ℣. 519

Altera gramineo ſpectabis equiria campo,
Quem Tiberis curvis in latus urget aquis.
Qui tamen ejecta ſi forte tenebitur unda,
Coelius accipiet pulverulentus equos.

Fuit denique in eodem Monte Macellum magnum, Antrum Cyclopis, Spoliarium, & Armamentarium.

Quum prima vice Romae commorarer, prope Eccleſiam S. Johannis & Pauli, multum operae ſumebatur, in effodienda humo Montis hujus. Reperiebantur illic abſcondita parva cubicula, plurimaque rudera ambulacrorum ſubterraneorum, quorum nonnulla picturis, & opere muſivo erant exornata. Omnia haec a foſſoribus, praemio aliquo donatis, oſtendebantur Domino Sancto Bartoli. Itaque peropportuna hac occaſione, & benevolentia clariſſimi Viri uſus, vidi multa earum rerum, quas dixi, monumenta, quae poſtridie diruebantur, & ſubvertebantur, ita ut nihil eorum eſſet reliquum.

MONS

M O N S

P A L A T I N V S.

EVander & Romulus in hoc Monte habitaſſe feruntur. Hinc a Statio (*Sylv.* IV. *carm.* 1. ỷ. 7.) *Collis Evandrius* fuit dictus, & a *Trebellio Pollione* Hiſtorico *Romulius* (*in Salonino Gallieno*) Strabo eum appellat nomine τῆς ἄκρας, quia prima in eo fuit ſedes Regia, *in initio Deſcriptionis Romae* (*pag. mihi* 230. *media.*)

Vocem quod attinet, maxime nobis arridet illa, quam Virgilius adfert de Arcadibus & Evandro, ſententia (*AEn.* VIII. *v.* 53.)

Delegere locum & poſuere in montibus Urbem
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.

Feſtus a *Palantone*, Hyperborei filia, quae ibi habitaverit. Alii ab aliis deducunt. Livius (*Lib.* I. *cap.* 5.) a *Palanteo*, urbe Arcadica, unde & vox *Palatium* traxit originem. Sed alii apud Varronem a *Palatia*, uxore Latini, nomen veniſſe putarunt (*Varr.* IV. *de Ling. Latin.*) *Quartae regionis*, inquit, *Palatium*, *quod palantes cum Evandro venerunt*; *aut quod Palatini*, *qui & Aborigenes*, *ex agro Reatino*, *quod appellatur Palatium*, *ibi conſederunt*, &c. Alii ex Feſto: *quod ibi Hyperborei filia Palanto habitaverit*, *quae ex Hercule Latinum peperit*; *alii eumdem*, *quod Pallas ibi ſepultus ſit*, *exiſtimant appellari.* Et ſane Polybius, apud Dionyſium Halicarnaſſeum (*Lib.* I. *cap.* 32.) eum a *Pallante* Evandri Filio fuiſſe dictum putat. Varro rurſus (*Lib.* IV. *de Latin. Ling.*) *Eundem hunc locum a pecore dictum*, *putant quidam*; *itaque Naevius Balantium appellat.* *Hinc Germalum & Velias conjunxerunt*, *& in hac regione Sacriportus eſt.* Et ideo Feſtus; *Palatium mons Romae appellatus eſt*, *quod ibi pecus paſcens balare conſueverit*; *vel quod palare*, *id eſt*, *errare ibi pecudes ſolerent.* Nec ab hoc diſſentiunt Ovidius (*Faſt.* V. *v.* 639.) & Propertius (*Lib.* IV. *Eleg.* 1. *v.* 3.)

Ad Ortum habet Montem Coelium, ſpectatque verſus Arcum Conſtantini; ad Meridiem Aventinum habet, & vicinum ſibi Circum Maximum; ad Occaſum vero Capitolinum, ubi in proximo fuit Romuli aedes & Velabrum; & denique ad Septemtriones illi adjacent templa, quae in Foro ſunt.

Erant in hoc Monte AEdes & Templa Mammeae, Febris, Jovis Victoris, Fidei, Victoriae, Victoriae Germanicae, Solis, Apollinis, Veſtae Palatinae, Divorum Caeſarum, Minervae, Lunae noctilucae, Augusti, Jovis Propugnatoris, ubi legebatur Inſcriptio vetus iſthaec, Grutero teſte, (*pag.* ccc. *num.* 2.)

. . . .

P. MARSIVS VERVS. IMP. COMMODO. VI. ET. PETRONIO
SEPTIMANO. COS. A. P. R. C. DCCCCXIL. KAL. DECEM.
IN. PALATIO. IN. AEDE. IOVIS. PROPVGNATORIS IN. LOCVM
M. VERI..... L.. ATTIDIVS. CORNELIANVS. COOPTATVS
TI. SATVRNINO. ET. C. GALLO. COS. A. P. R. C. DCCCCL.
PR. EID. DEC. IN. PALATIO. IN. AEDE. IOVIS. PROPVGNATORIS
IN. LOCVM. ATTIDI. CORNELIANI. VITA. FVNCTI. CL.
PATERNVS. COOPTATVS . . . .
TI. SEVERO. C. AVFIDIO. VICTORINO COS. A. P. R. C.
DCCCCLII. EID. APR. IN. PALATIO. IN. AEDE. IOVIS. PROPVGNAT.
IN. LOCVM. CLAVDI. PATERNI. VITA. FVNCTI .... ALLIVS
COLONIVS ...... COOPTATVS.

. . . .

Bacchi item, Cybeles, Rhamnuſiae, Pentapylon (ut Nardinus putat) Jovis Arbitratoris, Fortunae quoque Reſpicientis, & Martis. Sacella denique, Lararium & Deae Viriplacae. Valerius Maximus (*Lib.* II. *cap.* 1. *exempl.* 6.) *quoties inter virum & uxorem aliquid jurgii interceſſerat, in Sacellum Deae Viriplacae, quod eſt in Palatio, veniebant, & ibi invicem locuti, quae voluerant, contentione animorum depoſita, concordes revertebantur.* De hoc igitur Monte Palatino, tot ac tantis Templis, AEdibus ſacris, & Sacellis inſtructo, merito obinde cecinit Claudianus (*in* VI. *Conſ. Honorii* ℣. 43.)

Tot circum delubra videt, tantiſque Deorum
Cingitur excubiis.

Domus vero, ſive Palatia, in hoc Monte fuiſſe dicuntur Viturbii Vani, M. & Q. Ciceronum, L. Craſſi. Q. Catuli. C. & Tib. Gracchorum, AEmilii Scauri, M. Antonii, Clodii, Cn. Domitii, Calvini, Hortenſii Oratoris; ita tamen, ut eaedem areae plurium ſaepe poſſeſſorum aedibus inſervierint.

Erant hic quoque AEdificia alia; ut Curia Vetus; & in ejuſdem conclavibus etiam locus dictus *Sacrarium Saliorum Palatinorum.* Elegerat hos Numa e Patritiis n. XII. Juvenes omnes, ut auctor eſt Dionyſius Halicarnaſſeus (*Lib.* II. *cap.* 71.) Horum munus fuit; ſervare in quodam penetrali myſteria Urbis, Ancilia ſacra, Apices, Trabeaſque, & Lituum Romuli auguralem. Valerius Maximus (*Lib.* I. *cap.* 8. *ex.* 11.) *Deuſto*, ſcribit, *ſacrario Saliorum, nihil in eo praeter Lituum Romuli integrum repertum eſt.* Quoties bellum genti alicui indicebatur, ſoliti erant Salii, movere ancilia, teſte Servio (*ad Lib.* VII. *AEn. v.* 603.) Prope hoc *Sacrarium* erant *domus*, ſeu *domicilia Saliorum*, quas *Manſiones Saliorum Palatinorum* appellat, ex vetere Inſcriptione, Apianus, quae, in effodiendis Eccleſiae S. Baſilii fundamentis, fuit inventa. Ejus verba ſunt, apud Gruterum *pag.* CLXXIII. *n.* 5.

MANSIONES. SALIORVM. PALATINOR. A. VETERIBVS
OB. ARMORVM. ANNALIVM. CVSTODIAM. CONSTITVTAS
LONGA. AETATE. NEGLECTAS. PECVN. SVA. REPARAVERVNT
PONTIFICES. VESTAE. V. V. C. C. PRO. MAGISTERIO
PORTII. ACILLII. LVCILLI. VITRASI. PRAETESTATI
V. V. C. C

Fuit & hic *Porticus Stabuli.* Vopiſcus in Carino (*cap.* 19.) *Ludos Romanos, novis ornatos ſpectaculis dederunt, quos in Palatio circa Porticum Stabuli pictos vidimus.* De marmoreis cruſtis & ornamentis Lampridius ſcribit, in Alexandro (*cap.* 25.) *Alexandrinum opus marmoris, de duobus marmoribus, hoc eſt, Porphyretico & Lacedaemonio, primus inſtituit; Palatio exornato hoc genere marmorandi.*

In hoc Monte fuit etiam Atrium, augurato conditum, in quo conſulebatur Senatus. De hoc Atrio id teſtatur Servius (*ad AEn.* XI. *v.* 235.) *Idcirco etiam in Palatii Atrio, quod augurato conditum eſt, apud Majores conſulebatur Senatus: ubi etiam arietes immolabantur.*

Area Palatina capax fuit Theatri. De hac Joſephus (*Lib.* XIX. *Antiq. Jud. cap.* 1. *medio*) *Exſtructa ante Regiam ſcena, conveniunt eo ſpectatum Romanorum nobiles, &c.* Et paulo poſt: *Conſedit* (Caligula) *in Theatro, quod compactile inſtaurabatur per ſingulos annos hoc modo. Duas habet januas; alteram verſus ſubdivalem aream; alteram verſus porticum, per quam Actores ingrediebantur*, &c.

De *Viridario*, Lampridius (*in Elagabalo cap.* 23.) *Montem niveum in Viridario domus aeſtate fecit.*

Balineas Palatinas commemorat Joſephus (*Lib.* XIX. *Antiq. Jud. cap.* 1.) *Mox ubi Regiam ingreſſi ſunt, deflexi ad infrequentem quandam cryptam ducentem ad balineas.*

Gynaeceum, ſeu domicilium feminarum, hic etiam fuiſſe fertur, ſed intelligitur forte (his Plutarchi verbis, in vita Poplicolae, παλλακίδων δίαιτα, *pellicum diaeta*) locus, qui dicebatur *Coenatio*, quod illic epularentur. Et ita quidem Plutarchi verba interpretatur Donatus (*de Urbe Roma, Lib.* III. *cap.* 11. *de hoc Palatio.*)

Fuit & hic *Coloſſus Tuſcanici operis* ex aere, altus pedes L. qui palmos Romanos conficiunt LXII. Plinius (*Lib.* XXXIV. *cap.* 7.) *Vidimus certe Apollinem in Bibliotheca Templi Auguſti Tuſcanicum*, L. *pedum a pollice, dubium aere mirabiliorem, an pulchritudine.* Martialis (*Lib.* I. *Ep.* 70.)

Nec te detineat miri radiata Coloſſi,
Quae Rhodium moles vincere gaudet opus.

Plateae

Plateae hic erant marmore ſtratae. Lampridius (*in Elagabalo cap.* 24.) *Stravit & ſaxis Lacedaemoniis & Porphyreticis plateas in Palatio, quas Antoninianas appellavit, quae ſaxa uſque ad noſtram memoriam manſerunt, ſed nuper eruta & avecta ſunt.*

Splendorem ſuum & majeſtatem hoc Palatium retinuit, uſque ad Valentiniani Imperatoris tempora, prout ex Sidonio Apollinari colligitur. Poſt hunc enim, Imperatoribus pulſis a Regibus Gothicis, habitari deſiit, ruinamque hinc inde minari. Nam & a nemine reficiebatur; & Romani Pontifices ornamentis ejus utebantur, in aedificandis Martyrum Chriſtianorum Templis ac Baſilicis.

Res haec eo tandem devenit, ut hodie ſuffoſſionibus & ſpecubus ſit totum quaſi penſile, atque ruinis deforme, hortiſque occupetur. Uſque adeo nihil retinet antiqui ſplendoris, praeter ingentes parietinas.

In hujus quippe Palatii fundo horti nunc ſunt Farneſiani, ubi pluribus in partibus ambulacra reperiuntur ſubterranea, quorum Porticus multae corruerunt. Tantopere autem haec Imperii Romani primaria ſedes omni ſuo eſt ornatu ſpoliata; ut egomet illic invenerim memorabile nihil, aut notatu dignum. In Ambulacris, Forum Romanum ſpectantibus, quoties venalia eo aguntur pecora, includuntur boves, vaccae, & generis ejus gregum & pecudum armenta plura.

Obſerves hic mecum licet, quanta & quam deploranda ſit viciſſitudo rerum humanarum. Nunc hic ſtabula ſunt bubilia & ovilia gregum & pecudum, quo in loco commorabantur quondam Monarchae, toto terrarum Orbe maximi; conventuſque habebantur omnium Mundi populorum, quibus pro arbitrio ſuo imperabant Romani Principes.

Hac porro parte, verſus Occaſum, *Mons Palatinus* ſpectabat Capitolium, locumque *Germalum* dictum, quem Varro docet, ita vocatum a germanis, Romulo & Remo, qui illic fuerant expoſiti, & apud Ficum Ruminalem inventi, quo aqua hiberna Tiberis eos detulerat, expoſitos in alveolo: itemque *Velabrum*, quod nomen Paludis exſiccatae eſt, inter Montem Palatinum & Capitolinum. Memorantur haec illuſtria hic aedificia fuiſſe, uſque ad Jani prope templum.

Roſtra Romae fuerunt *duo*. Priora erant Templum in Foro, Curiae junctum, quod poſtea alio tranſlatum eſt, Aſconio teſte (*in principio expoſ. orat. pro Milone*) Livius (*Lib.* VIII. *cap.* 14.) *Naves Antiatium*, inquit, *partim in navalia Romae ſubductae, partim incenſae, roſtriſque earum ſuggeſtum in Foro exſtructum adornari placuit, Roſtraque id templum appellatum.* Haec Roſtra in medio fere Fori, ſed propius radicibus montis Palatini, eminebant, erantque ſedile editius, columnis ſuperſtructum, ornatumque Roſtris, ut vidimus, navium Antiatium. Ex hoc ſuggeſtu concionabantur Conſules, & Magiſtratus alii, laudeſque praedicabant defunctorum, & de gravioribus Reipublicae negotiis in concione populi diſſerebant.

Altera, quae *Nova* vocabantur, fuerunt pro AEde D. Julii, ut Suetonius indicat (*Auguſt. cap.* 100.) ubi agit de orationibus funebribus, Auguſto dictis. Hoc & Dion confirmat (*Lib.* LVI.) ante orationem Tiberii funebrem, ubi agit de Laudationibus Auguſti funebribus: *Poſitaque lectica ſupra ſuggeſtum, unde orabatur, ex eo Druſus legit quiddam: ſed ex aliis roſtris, Juliis nuncupatis, Tiberius publice ita oravit ex decreto*, &c. Sic & idem Auctor (*in fine Lib.* LIV.) refert: Auguſtum orationem funebrem habuiſſe, depoſito ante AEdem Juliam corpore Octaviae contecto. Et arbitror hoc intelligendum eſſe de iiſdem Roſtris, *novis*, & *Juliis* appellatis. Fuerunt ergo roſtra nova ſita in Velabro, quo in loco AEdes fuit Julii Caeſaris, inter Montes Capitolinum & Palatinum.

Graecoſtaſis fuit etiam in Velabro. Is locus eſt, ubi non Graecorum modo, ſed & aliarum Nationum Legati ſubſiſtebant, audiendi a Senatu. Varro (*Lib.* V. *de Ling. Latin.*) *Dextra e Comitio locus ſubſtructus, ubi Nationum ſubſiſterent Legati, qui ad Senatum eſſent miſſi, is Graecoſtaſis appellatur.* Nomen autem a Graecis accepit, quia propter artes liberales, quibus prae caeteris nationibus eruditi habebantur, eorum Legati hoc loco, tamquam digniori, excipiebantur, teſte Marliano. Capitolinus (*in Anton. Pio cap.*8.) *Graecoſtadium* vocat, ſcribitque reſtitutum eſſe ab Antonino Pio, poſt incendium.

Senaculum fuit inter Capitolium & Forum, ubi nunc eſt AEdes Concordiae: in eo Magiſtratus cum Senioribus deliberabant. Varro (*dicto loc.*) dicit; *Senaculum vocatum, ubi Senatus, vel ubi Seniores conſiſterent, dictumque γερουσίαν.*

Baſilica Opimii erat hic etiam, uti &

Ficus Ruminalis, quae Arbor fuit, de qua Tacitus (*Ann.* XIII. *cap.* 58.) ait, *Eodem anno Ruminalem arborem in Comitio, quae ſuper octingentos & quadraginta ante annos Remi Romulique infantiam texerat,*

 mortuis

mortuis ramalibus & areſcente trunco deminutam, prodigii loco habitum eſt, donec in novos foetus revireſceret. Et Servius (*ad Virg. AEn.* VIII. *v.* 63.) *Rumon Tiberis dictus eſt, unde Ficus Ruminalis.* Florus (*Lib.* I. *cap.* 1.) vult, repertos ad Arborem. Veriſimile enim eſt, ſecundum Dionyſium (*Lib.* I. *cap.* 80.) apud Lupercal expoſitos eſſe, nutritos vero ad arborem. *Ruminalem* porro *Ficum* ſunt qui derivant a *Romulo*, quaſi *Romularem*: alii a lacte infantibus dato, quia pars gutturis *Ruma* appellatur, ſive quod mamma ipſa *rumis* appellaretur, ſecundum Feſtum, in voce *Ruminalis.* Hanc Arborem ſtetiſſe teſtantur Scriptores uſque ad Auguſti tempora, & ultra. Ovidius (*Faſt.* II. *v.* 411.)

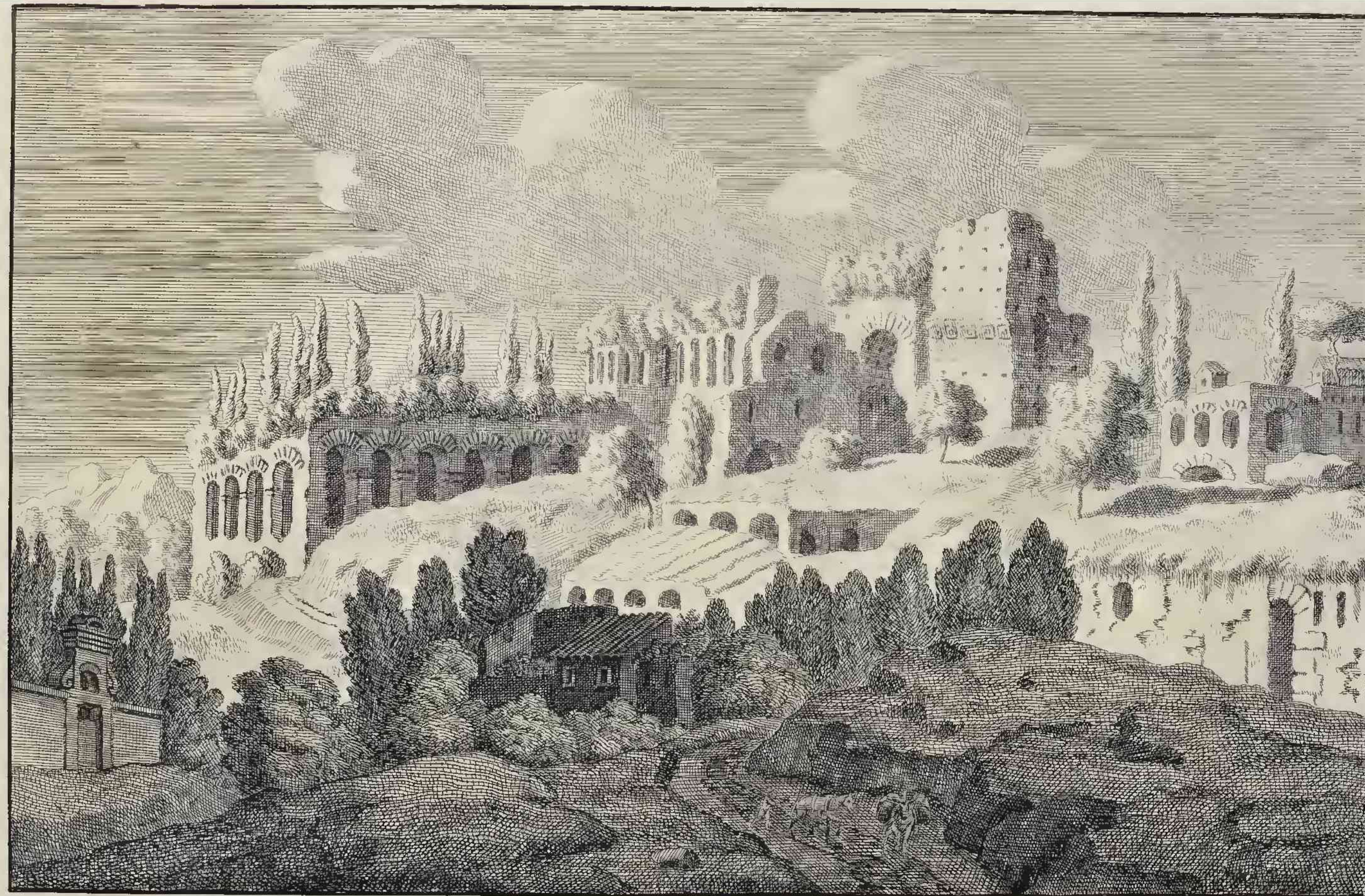
Arbor erat, remanent veſtigia, quaeque vocatur
Romula, nunc ficus, rumina ficus erat.

Romuli, ſive Quirini Templum, quod hoc in loco eſt, ſecundum Vitruvium, Dorica erat ſtructura. De eo haec ſcribit Dionyſius (*Lib.* I. *cap.* 81.) *Antrum viſitur, Palatinis conjunctum aedificiis, ſecundum viam, quae in Circum fert: & in propinquo eſt area: caſum hunc aere antiqui operis expreſſum ſervans, lupam videlicet duobus pueris ubera praebentem.* Nunc vocatur *AEdes D. Theodori.*

Domus Catilinae juxta *Baſilicam Opimii* fuit.

Fauſtuli caſa fuiſſe fertur ſupra *Comitium*, prope *Graecoſtaſin* & *Ficum Ruminalem.*

Caſa Romuli vetus hic quoque erat. Is ſiquidem, quum inter paſtores paſtoralem vitam ageret, cum fratre ex arundinibus & lignis ſuas aedificarunt tabernas, in ea montis parte, quae eſt e regione Capitolii.

C 13

M O N S
PALATINVS verſus ORTVM.

ORtvm verſus ſpectabat hic Mons *Suburram* & *Montem Coelium.* Fuerunt illic in eo monte haec praecipue AEdificia.

Templum Junonis Soſpitae.
Sacellum Mutini Titini.
AEdes Victoriae.

AEdes Orci non longe hinc aberat. Erat enim proximo angulo Palatini montis, ubi hic imminet *Arcui Conſtantini.*

In hoc eodem loco Elagabalus conſecravit *Deum Elagabalum*, conſtruxitque ei *Templum*, omnique ſtudio id egit, ut *typum Matris Deûm*, *Ignem Veſtae*, *Palladium*, *Ancilia*, & quidquid venerandum Romae fuerat, immo & *Judaeorum religioſa*, & *Chriſtianorum Sacra*, hunc unum in locum transferrentur; hoc conſilio, ut unus ſub aliorum quoque nominibus coleretur Deus Elagabalus, ſi Lampridio recte credimus, in Elagabalo (*cap. 6. & 7.*)

Supra *Orci*, erat *AEdes Matris Magnae:* hanc locaverat faciendam M. Livius & C. Claudius Cenſores. Livius (*Lib.* XXIX. *cap.* 37.) Junius vero Brutus eam dedicavit; atque in hujus facti memoriam Ludi anniverſarii ſunt inſtituti. Livius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 36.) Noſtrae ſententiae auctorem dabimus Ciceronem, cujus haec ſunt verba (*de Haruſp. reſponſ. cap.* 12.) *Nam quid ego de illis Ludis loquar, quos in Palatio noſtri majores ante templum, in ipſo Magnae Matris conſpectu, Megalenſibus fieri, celebrarique voluerunt? qui ſunt more inſtitutiſque maxime caſti, ſolemnes, religioſi.* AEdificata vero haec eſt AEdes, quod Peſſinunte advectum hujus Deae ſimulacrum ex Templo Victoriae, ubi aliquamdiu fuerat ſervatum, transferri decreverant. Livius (*Lib.* XXIX. *cap.* 11. & 14.) & praeſertim Herodianus (*Lib.* I. *cap.* 11.)

AEdicula hic etiam fuit *Victoriae Virginis.* Livius (*Lib.* XXXV. *cap.* 9.) *Iiſdem diebus aediculam Victoriae Virginis, prope aedem Victoriae M. Porcius Cato dedicavit, biennio poſtquam vovit.*

Tullus item Hoſtilius habitavit ab hac parte Montis hujus, antequam aedificaret Curiam Hoſtiliam. Hujus partis duae ſunt effigies.

M O N S

PALATINVS verſus MERIDIEM.

MONS hic ad Meridiem habet Aventinum & Circum Maximum. Ab hac autem parte haec AEdificia fuiſſe narrantur.

Tiberianae domus manſiones magnificentiſſimae. Haec enim poſt Auguſtum Palatio acceſſit. In hac autem habitavit Tiberius, & fortaſſe eam quoque conſtruxit, licet Suetonius de ea nihil referat, in vita ejus (*cap.* 47.) agens de operibus Tiberii. Spectavit autem Circum Maximum & Montem Aventinum.

Domitianus multis operibus hoc Palatium auxit & ornavit. Suetonius in ejus vita (*cap.* 15.) *Sollicitior indies, porticuum parietes, in quibus ſpatiari conſueverat, Phengite lapide diſtinxit; e cujus ſplendore per imagines, quidquid a tergo fieret, provideret.* Hinc de Domitiano Plutarchus (in vita *Poplicolae*) *Gaudes, quum in aedificia omnia profundas, qui, ut Midas ille, omnia tibi aurea fieri & gemmea cupis.* Hunc Imperatorem externis illud & laudatis aedificiis ſublimius & pulcrius, caeloque par reddidiſſe, Auctor eſt Martialis (*Lib.* VIII. *Epigr.* 35.)

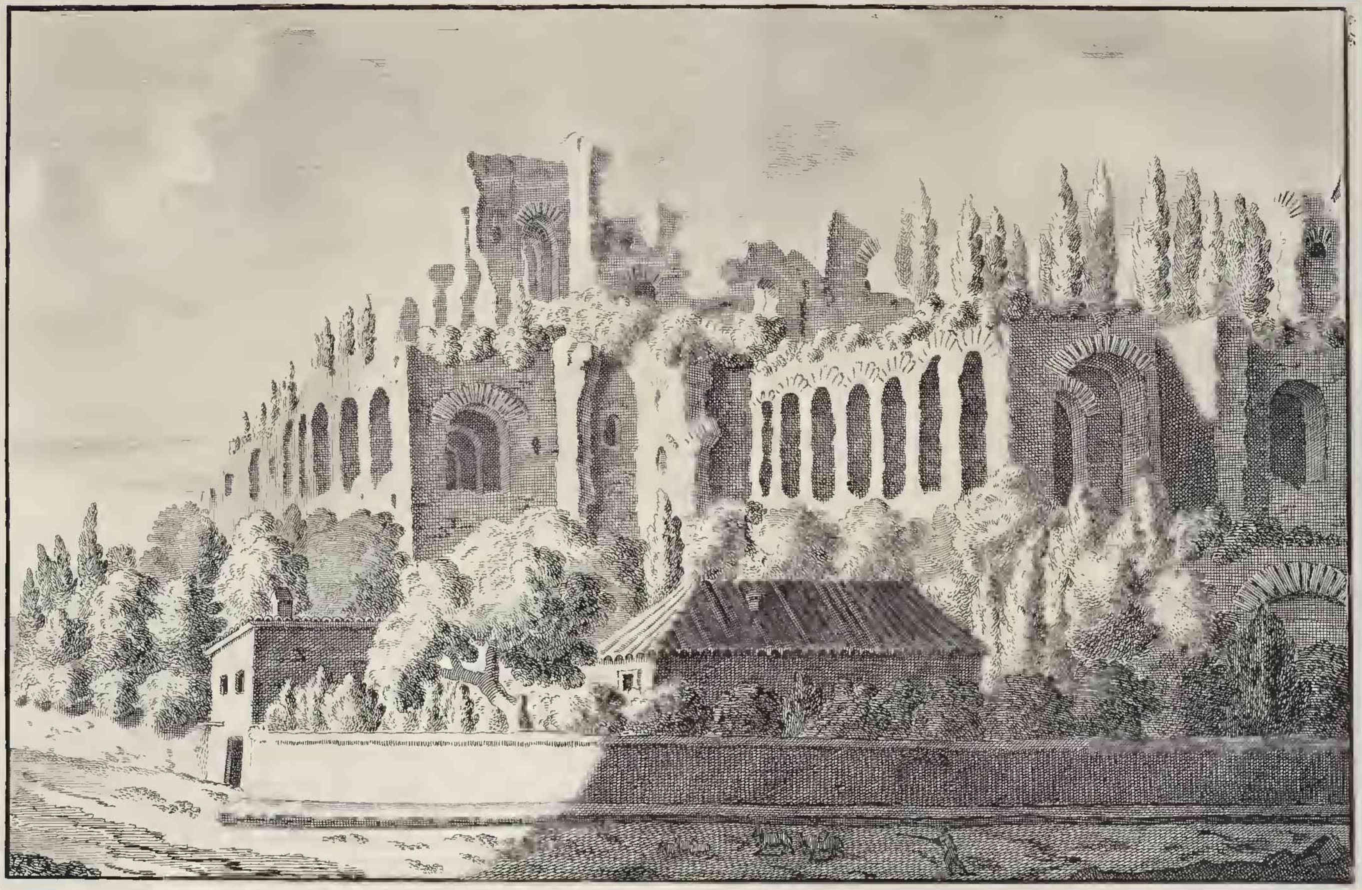
Regia Pyramidum, Caeſar, miracula ride;
Jam tacet Eoum barbara Memphis opus.
Pars quota Parrhaſiae labor eſt Mareoticus aulae?
Clarius in toto nil videt orbe dies.
Septenos pariter credas aſſurgere montes:
Theſſalicum brevior Pelion Oſſa tulit.
AEthera ſic intrat, nitidis ut conditus aſtris
Inferiore tonet nube ſerenus apex.
Et prius arcano ſatietur lumine Phoebi,
Naſcentis Circe quam videt ora patris.
Haec, Auguſte, tamen, quae vertice ſidera pulſat,
Par domus eſt coelo: ſed minor eſt Domino.

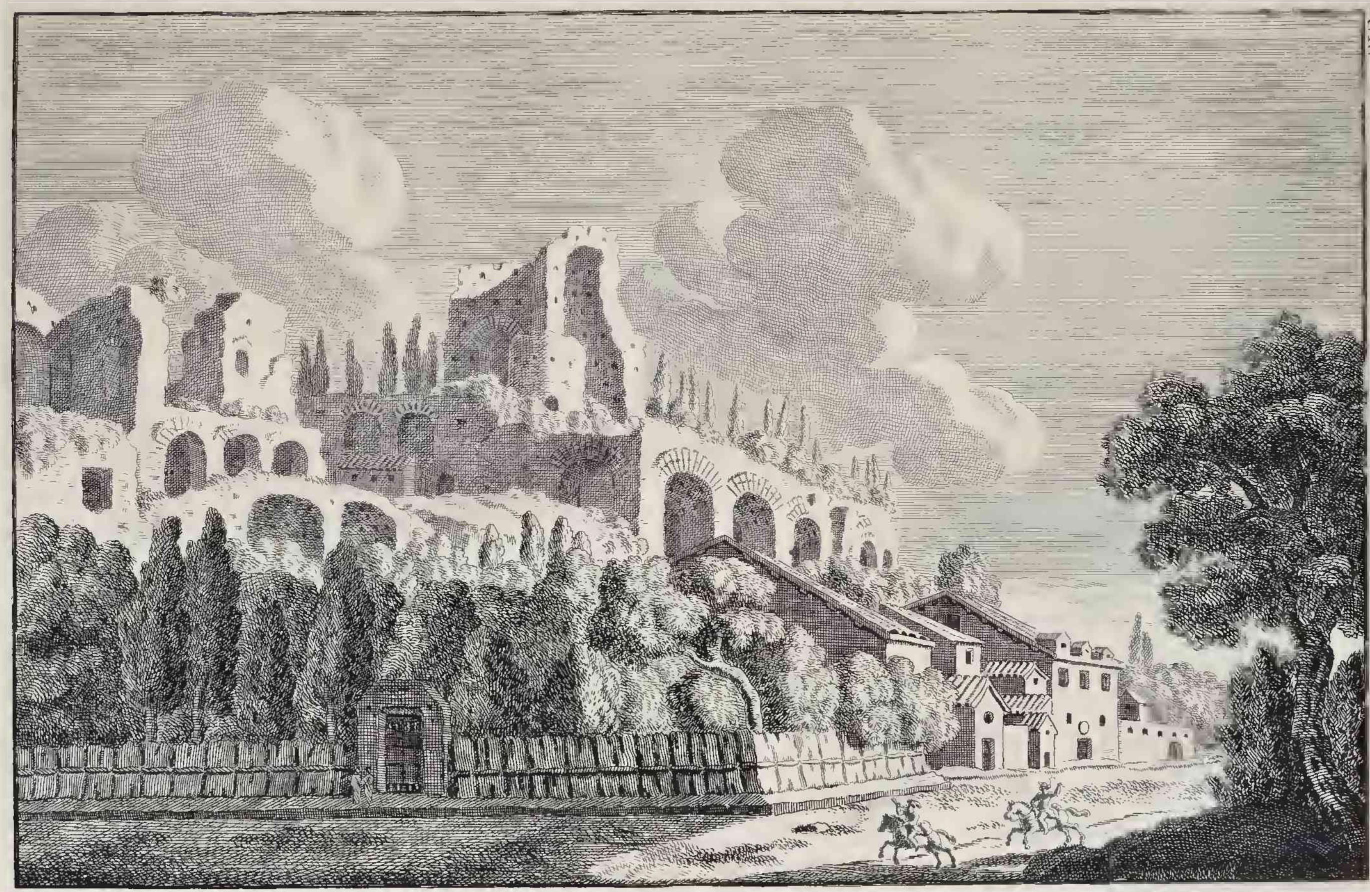
Et Statius, in Euchariſtico ad Domitianum (℣. 18.)

Tectum auguſtum, ingens, non centum inſigne columnis,
Sed quantae ſuperos, coelumque Atlante remiſſo
Suſtentare queant. Stupet hoc vicina Tonantis
Regia, teque pari laetantur ſede locatum
Numina, ne magnum properes aſcendere coelum.
Tanta patet moles, effuſaeque impetus aulae,
Liberior campi multumque amplexus aperti,
AEthereo & tantum Domino minor, ille penates
Implet, & ingenti genio juvat. AEmulus illic
Mons Lybis, Iliacuſque nitens, & multa Syene,
Et Chios, & glauca certantia Doride ſaxa,
Lunaque portandis tantum ſuffecta columnis.
Longa ſuper ſpecies; feſſis vix culmina prendas
Viſibus, auratique putes laquearia coeli.

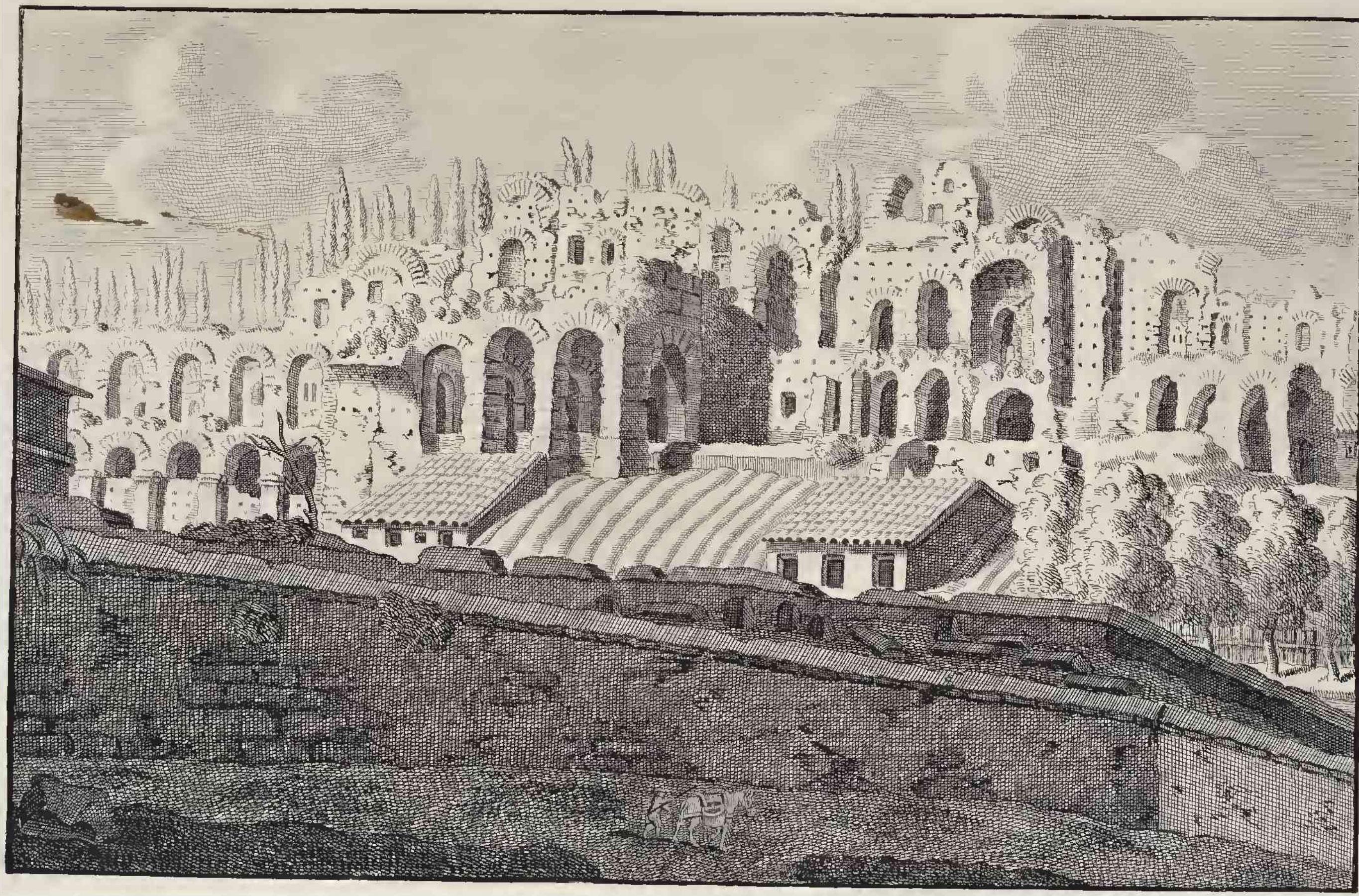
Omnia in hoc Palatio dicuntur diſtincta fuiſſe, non tantum variis marmorum ſeu glebis, ſeu cruſtis; verum etiam argento, auro & gemmis. Tacitus (*An.* xv. *cap.* 42. §. 1.) *Nero conſtruxit domum, in qua haud perinde gemmae & aurum miraculo eſſent, ſolita pridem & luxu vulgata.*

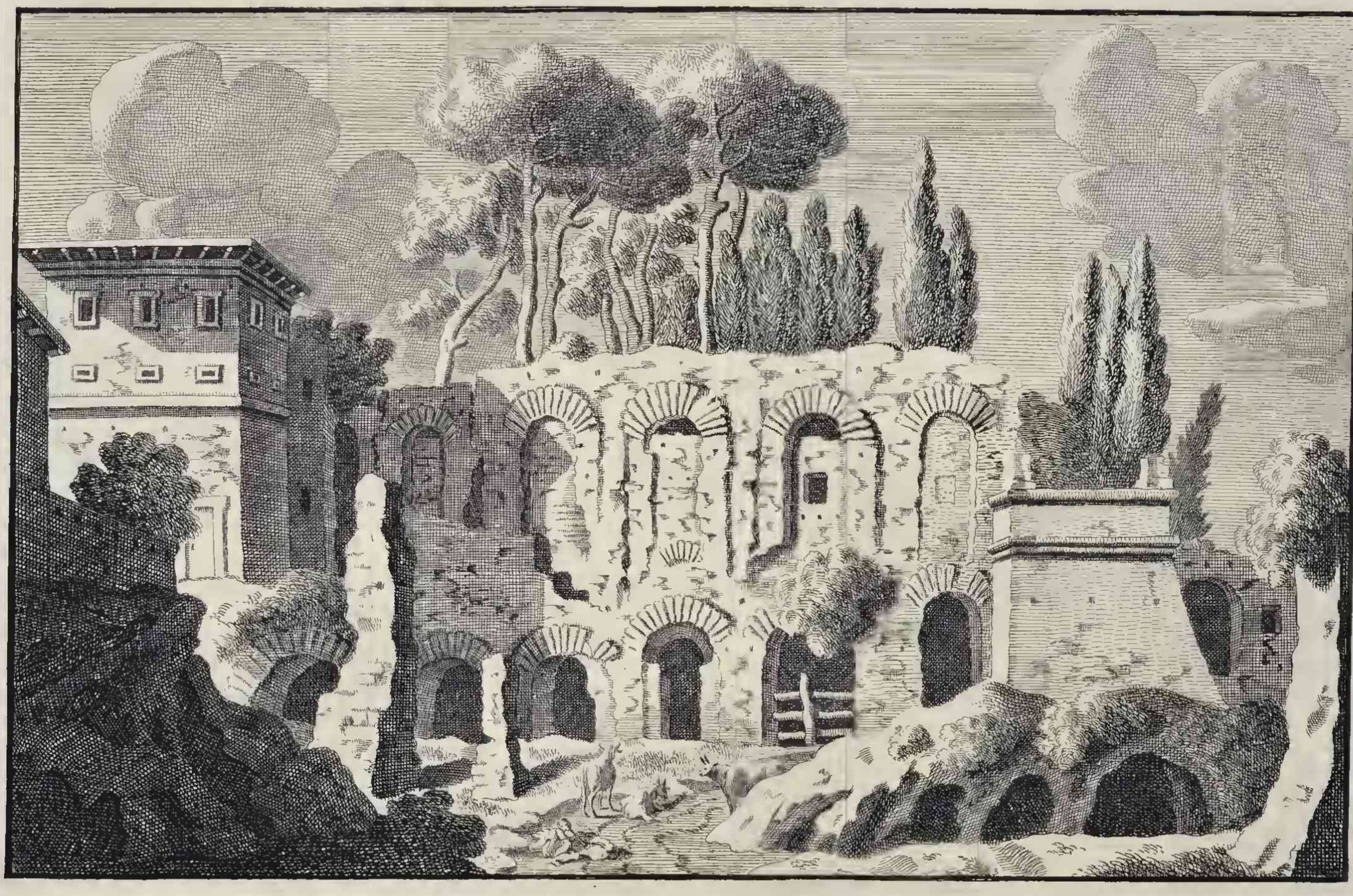
Quatuor damus hujus partis icones.

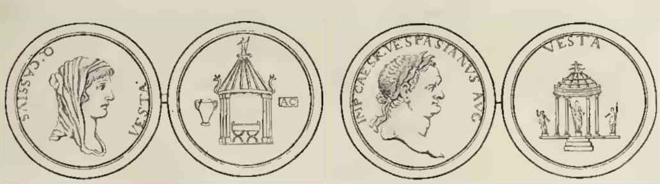
C.16.

M O N S

PALATINVS verſus SEPTEMTRIONES.

IN hoc *Monte Palatino*, qua parte Forum Romanum ſpectabat, haec fuerunt AEdificia publica, privataque.

Palatium Anci Martii, IV. Regis.

Palatium Tarquinii Priſci, V. Regis, &

Servii Tullii, VI. Regis.

Domus Hortenſiana, ubi primum habitavit Auguſtus; poſtea vero inde migravit in Aulam Palatinam. Suetonius (*Aug. cap.* 72.)

Palatium hoc Imperatorum, quod & *Auguſtale* vocabatur, Caligula ampliavit, & protulit uſque ad Forum. Occupavit vero, quum eſſet maximum, octavam totius Montis partem. Suetonius (*Calig. cap.* 22.) *Partem Palatii ad Forum uſque promovit, atque aede Caſtoris & Pollucis in veſtibulum transfigurata &c.* Plinius Palatium comparat cum domo Neronis, quae tota ſtabat in Urbe (*Lib.* XXXVI. *cap.* 15.) *Bis*, inquit, *vidimus Urbem totam cingi domibus Caji & Neronis.*

Denique ab aliis Auguſtis haec Domus Imperatoria tot modis fuit aucta, ut totum poene Montem impleret; eumque in modum exornata, ut non indigna eſſet habitatio Dominorum Orbis univerſi. Huc reſpicit Claudianus (*in* VI. *Conſ. Honor. verſ.* 39.)

Non alium certe decuit Rectoribus Orbis
Eſſe larem, nulloque magis ſe colle poteſtas
AEſtimat, & ſummi ſentit faſtigia juris,
Attollens apicem ſubjectis regia roſtris.

Ab Auguſto enim deinceps omnes Romani Imperatores in hoc eodem Palatio fixerunt ſedes ſuas. Hinc factum, ut ab Imperatoria ſede cujuſvis Principis, aut potentis, & illuſtris Viri domus *Palatium* diceretur. De Domitiani in exornando Palatio cura ſingulari alibi ſumus locuti.

Palatium autem hoc fuit ab Auguſto ipſo refectum, poſtquam arſiſſet. Suetonius (*cap.* 57.) *In reſtitutionem Palatinae domus incendio abſumptae, Veterani, Decuriae, Tribus, atque etiam ſingillatim e caetero genere hominum, libentes ac pro facultate quiſque pecunias contulerunt.* Et Dion (*Lib.* LV.) *Cum forte Palatium incendio periiſſet, refectam Domum Auguſtus totam publicam eſſe juſſit, ſive quod ad eam aedificandam populus pecuniam contuliſſet, ſive quod Pontifex Maximus eſſet, ut ſimul in propriis & publicis aedibus habitaret.*

Fuit in receſſu hujus domus (Auguſti) erectum *Apollini templum*, & in baſi ejus feruntur reconditi fuiſſe *Libri Sibyllini.* Ab hoc Templo per domum Tiberianam via patebat verſus Milliare aureum, quod erat in Foro poſitum. Nam, ut refert Tacitus (*Lib.* I. *Hiſt. cap.* 27.) *Galba ſacrificante pro AEde Apollinis, Otho, qui in eum conjuraverat, digreſſus per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum ſub AEdem Saturni perrexit.* Plutarchus (*in Galba*) *Per Tiberii domum, quam vocant, deſcendit in Forum.*

Erant & hic Porticus, in quibus ſervabatur *Bibliotheca Graeca & Latina*, cujus meminerunt Dion,

Propertius, Suetonius, Ovidius, aliique. Bibliothecae huic videtur praefuiſſe Sextus aliquis, aetate Martialis, & ab eo laudatus (*Lib.* V. *epig.* 5.)

Sexte, Palatinae cultor facunde Minervae, &c.
Ingenio frueris qui propiore Dei.

AEdes Deorum Penatium fuit quoque in hac parte Montis; de quibus Livius (*Lib.* XLV. *cap.* 16.) *De prodigiis deinde nunciatis Senatus eſt conſultus. AEdes Deorum Penatium in Velia de coelo tacta erat.*

Romae Templum etiam fuit in hac regione Montis. Ejus deſcriptionem habemus apud Dionyſium Halicarnaſſeum (*Lib.* I. *cap.* 68.) *Templum Romae non procul Foro oſtenditur, ſecundum viam, quae ad Carinas fert compendio, ſupra modum obſcurum, nec magnum ſtructura, locus vernacula gentis lingua dicitur Subvelia. In eo poſitae ſunt Trojanorum Deorum imagines, quas cuivis fas eſt inſpicere, cum inſcriptione* DENAS, *quae Penates ſignificat. Videntur enim mihi priſci, ante inventum* P *uſurpaſſe pro eo* D *litteram. Sunt autem haſtati duo juvenes, habitu ſedentium, admodum antiqui operis. Alia quoque multa in antiquis templis horum Deorum idola conſpeximus, & in omnibus duos Juvenes, militari habitu.*

Fuerunt & hic *Templa Caſtoris, & Veſtae.* Martialis (*Lib.* I. *Epigr.* 70.)

Quaeris iter? dicam: vicinum Caſtora canae
Tranſibis Veſtae, Virgineamque domum.
Inde ſacro veneranda petes Palatia clivo,
Plurima qua ſummi fulget imago ducis.

In hac AEde Veſtae *Palladium* olim ſervatum fuiſſe docet Plinius (*Lib.* VII. *cap.* 43. *in fin.*) *Is Metellus*, inquit, *orbam luminibus exegit ſenectutem, amiſſis incendio, quum Palladium raperet ex AEde Veſtae, memorabili cauſſa, ſed eventu miſero.* Ovidius cum Martiale conſentit, dicens (*Lib.* I. *Triſt. Eleg.* 1. *v.* 28.)

—— —— *Haec ſunt Fora Caeſaris, inquit,*
Haec eſt a ſacris quae via nomen habet.
Hic locus eſt Veſtae, qui Pallada Servat & ignem,
Huc fuit antiqui regia parva Numae.
Inde petens dextram, Porta eſt, ait, iſta Palati,
Hic Stator, hoc primum condita Roma loco eſt.

Gradus magni Veſtibuli Neronis fuerunt itidem in hac Montis parte. Hi ſuperfuerunt uſque ad tempora Vitellii. Dion, de Vitellio (*Lib.* LXV. *ſub finem*) *Caeſarem e Palatio, ubi magnas voluptates ceperat, deducunt, trahuntque via Sacra.* Magni item Palatii gradus quidam viſebantur prope Arcum Titi, ubi in Palatii frontem aſcendebatur. Et fertur Antoninus Pius hic in ipſo Palatio exſtruxiſſe *novam portam.*

Domus quoque *Ciceronis, M. Flacci, Proculi,* & *Cn. Octavii* ſteterunt in his partibus Montis hujus, ut alibi monuimus.

Hippodromus vero non longe abfuit ab Arcu Titi, ubi nunc S. Sebaſtiani AEdes eſt; ſi alios audias. Sed Nardinus Palatii Hippodromum eſſe putat ipſum Circum Maximum.

VESTI-

C. 20.

VESTIGIA

CAPITOLII VETERIS.

Capitolium fuit initio ſedes T. Tatii Sabini Regis, & mons dicebatur *Tarpejus* & *Saturnius.* De eo Varro (*Lib.* IV. *de Ling. Lat.*) *Sunt & nomina, ab tot Montibus, quos poſtea Urbs mureis comprehendit.: e queis Capitolium dictum, quod hic quum fundamenta foderentur aedis Jovis, caput hominis inventum dicitur.* Hiſtoriam fuſe refert Dionyſius (*Lib.* IV. *cap.* 66.) Arnobius ſcribit (*Lib.* VI.) *Tolum* appellatum fuiſſe, atque ab eo *Capitolium* dictum. Pergit Varro. *Hunc antea Montem Saturnium appellatum prodiderunt, & ab eo late Saturniam terram, ut etiam Ennius appellat. Antiquum oppidum in hac fuiſſe ſcribitur Saturnia. Ejus veſtigia etiam nunc manent tria; quod Saturni fanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Junius ſcribit, ibi, quam nunc vocant Pandanam; quod poſt aedem Saturni in aedificiorum legibus parietes poſtici muri ſunt ſcripti.* Virgilius quoque, loquens de Janiculo & Capitolio, inquit (*Lib.* VIII. *AEn.* ℣. 357.)

Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit Urbem
Janiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Fuit hic igitur ante Urbem conditam, ut Virgilii quoque verba indicant, *Saturnia* oppidum conſtructum, quod & ex Dionyſio probari poſſet, ſcribente (*Lib.* I. *cap.* 38. & 44.) habitatum illud fuiſſe a ſociis Herculis, qui *Saturnium* hoc appellaverat in honorem Saturni, quem conſtabat, Montem eum coluiſſe. Et hoc ipſum confirmant Plinius (*Lib.* III. *cap.* 5.) *Saturnia, ubi nunc Roma eſt : Antipolis,* (alii MSS. *AEneipolis*) *quod nunc Janiculum in parte Romae.* Et Solinus (*cap.* 2.) *Et montem Capitolinum Saturnium nominarunt.*

Livius vero (*Lib.* I. *cap.* 38.) & Tacitus (III. *Hiſt. cap.* 72.) oſtendunt, montem hunc fuiſſe muris ſeptum. Commemorat enim, Tarquinium Priſcum bello Sabinorum voviſſe, ſe aedificaturum Capitolium, qui quum, poſitis fundamentis, fato functus eſſet, Superbus, capta Sueſſa Pometia, ex ſpoliis hoſtium abſolvit. Plutarchus (*in Poplicola*) & Livius (*Lib.* I. *cap.* 53.) Exactis deinde Regibus, Horatius Pulvillus conſecrationem obiit. Livius (*Lib.* II. *cap.* 8.) Legitur autem fuiſſe ex ſaxo quadrato, & hoc idem probant Veſtigia; & teſtatur Marlianus, ſe vidiſſe, ex ejuſdem Capitolii fundamentis erui ſaxa tantae magnitudinis, ut minime falſo dixerit Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 15.) *Sed tunc ſenes aggeris vaſtum ſpatium, & ſubſtructiones inſanas Capitolii mirabantur.*

Limina Capitolii fuerunt aenea, facta a Cn. & Q. Ogulniis, AEdil. Cur. Livius (*Lib.* X. *cap.* 23.) Tegulas autem aereas Catulus inauravit. Auſonius *in claris Urbibus: de Narbona* (℣. 16.) Et has quidem Honorius Pontifex ad AEdem D. Petri tegendam tranſtulit, ubi nonnullae earum tempore Marliani adhuc cernebantur. Porro in Catilinaria (*Orat.* III. *cap.* 8.) Cicero ſignificat, in Capitolio fuiſſe turres complures, quarum aliquas teſtatur de coelo tactas fuiſſe.

Scipione & Norbano Coſſ. Bello Mariano, igni abſumptum legimus. Refecit Sulla, dedicavit Catulus, nomenque illius, ut notat Plutarchus (*in Poplicola*) manſit uſque ad Vitellium. Immo & Marliani aetate ſuperfuit in Inſcriptione reperta, ubi ſalis erat receptaculum, apud Gruterum (*pag.* CLXX. *num.* 6.)

Q. LVTATIVS. Q. F
Q. N. CATVLVS. COS
SVBSTRVCTIONEM. ET
TABVLARIVM. EX. S. C
FACIVND. CVRAV

Iterum arſit Capitolium bello Vitelliano, ut docet Cornelius Tacitus (*Hiſt.* IV. *cap.* 54. *n.* 3.) Et Suetonius aſſerit, inſtauratum a Veſpaſiano, his verbis (*cap.* 8.) *Reſtitutionem autem Capitolii aggreſſus, ru-*

deribus purgandis manus primus admovit, ac ſuo collo quaedam extulit. Quum vero ſub Veſpaſiani mortem iterum incendio eſſet corruptum, Domitianus reſtitutionis curam ſuſcepit. Auctor idem Suetonius (*cap.* 5.) *Plurima, & ampliſſima opera incendio abſumpta reſtituit, in queis & Capitolium, quod rurſus arſerat: ſed omnia ſub titulo tantum ſuo, ac ſine ulla priſtini auctoris memoria.* Sumptus hujus inſtaurationis exceſſiſſe feruntur XII. mill. talentorum.

Capitolium autem *vetus* habuit formam Arcis perfectae, ſitum quippe in colle edito & abrupto, munitumque opere & natura. Hinc Tacitus jure dixit (*Lib.* IV. *Hiſt. cap.* 78. *n.* 4.) *Munitiſſimam Capitolii Arcem, & ne magnis quidem exercitibus expugnabilem.* De ſubſtructione Livius (*Lib.* VI. *cap.* 4. *ſub fin.*) *Capitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt, opus vel in hac magnificentia Urbis conſpiciendum.* Muris & turribus additae erant fores in ſummis clivis, per quas aſcendebatur in Arcem ipſam.

Habet hic Mons faſtigia duo, in altero templum eſt, dictum *Ara Coeli* & Monaſterium Franciſcanorum; & hoc quidem loco olim admirandum *Jovis Capitolini templum* ſe oſtentabat. Alterum, prope deſertum, vocatur *Mons Caprinus*, & in eo nunc eſt Palatium Ducis Caffarelli, ad cujus ultimum marginem ſpectatur *Rupes Tarpeja.*

Apollinis Statua, in Capitolium olim tranſlata a Lucullo, ex Apollonia Ponti urbe, XXX. cubitorum, CL. talentis facta, jacet hodie in AEdibus Conſervatorum fracta.

Tertullianus (*de Spectaculis*) omnium Deorum templum fuiſſe aſſerit (*ubi de munere*) *Capitolium*, inquit, *omnium daemonum templum eſt.* In eoque jura civilia & artes liberales docebantur (*l. ult. C. Theod. de Stud. liberal. Urb. Rom. & Conſtant.*)

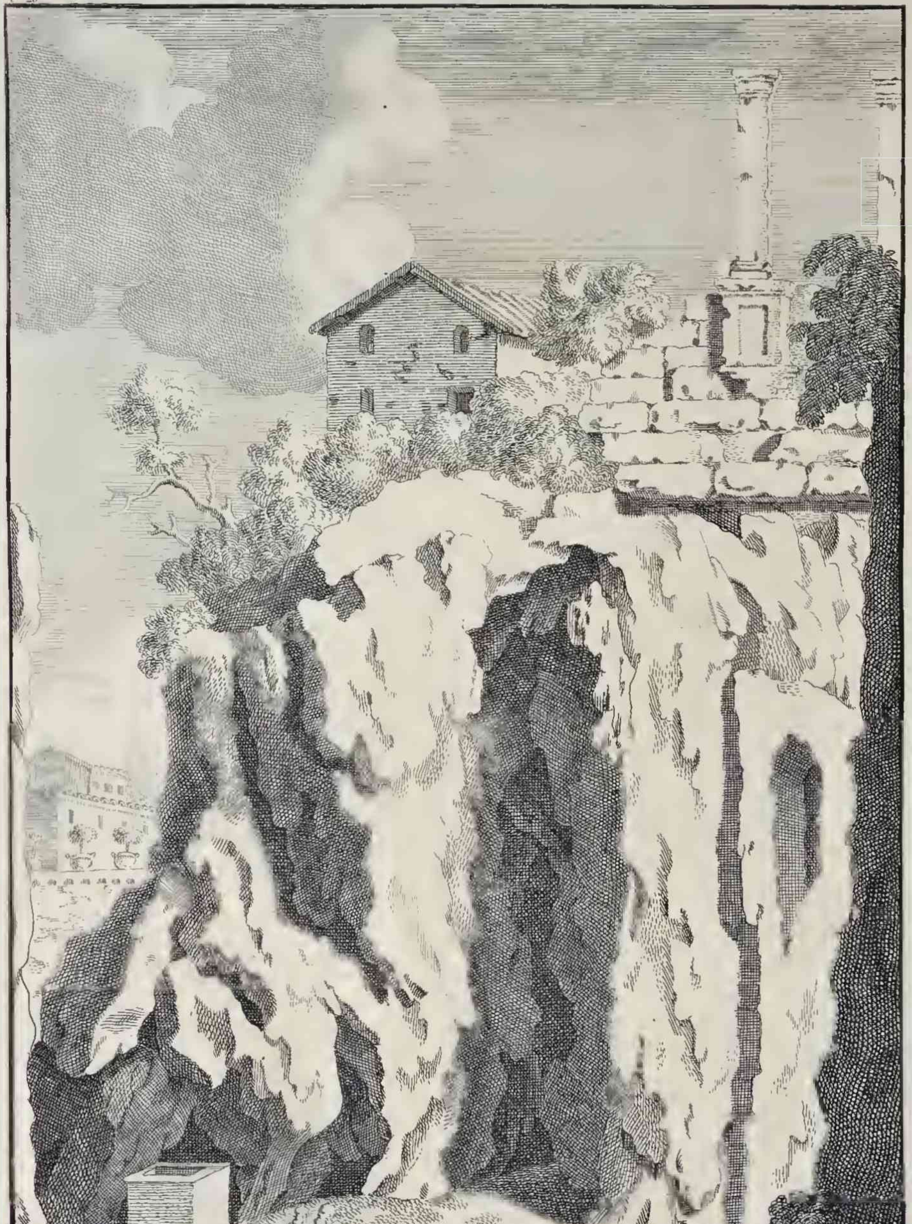
Habuit & Capitolium *Caſam Romuli*, illo regnante cannis & viminibus tectam, & a Sacerdotibus iiſdem ſtramentis deinceps inſtauratam, ut ſemper integra permaneret. Hinc Ovidius ait (*Faſt.* III. *v.* 183.)

Quae fuerit noſtri ſi quaeris regia nati?
Adſpice de canna ſtraminibuſque domum.

Juxta hanc *Curia* fuit, nomine *Calabra. Calabrae* nomen a *calando* derivata eſt, quod ſignificat *vocare*, ἀπὸ τοῦ καλεῖν, *quod omnis juxta eam populus vocaretur*, ut docet Macrobius (*Lib.* I. *Saturn. cap.* 15.) *Antequam Faſti proderentur, Pontifici minori haec provincia delegabatur, ut novae Lunae primum obſervaret aſpectum, viſamque Regi Sacrificulo nunciaret. Itaque ſacrificio a Rege & minore Pontifice celebrato, idque Pontifex calata, id eſt, vocata in Capitolium plebe, juxta Curiam Calabram, quae caſae Romuli proxima eſt, quot numero dies a Kalendis ad Nonas, ſupereſſent, pronuntiabat.* Hanc Curiam etiam ſtramentis contegebant, ut priſcam Majorum paupertatem indicarent. De hac dictum putat Servius a Virgilio (*AEneid.* VIII. *v.* 654.)

Romuleoque recens horrebat Regia culmo.

C. 20

T A R P E I A
R V P E S.

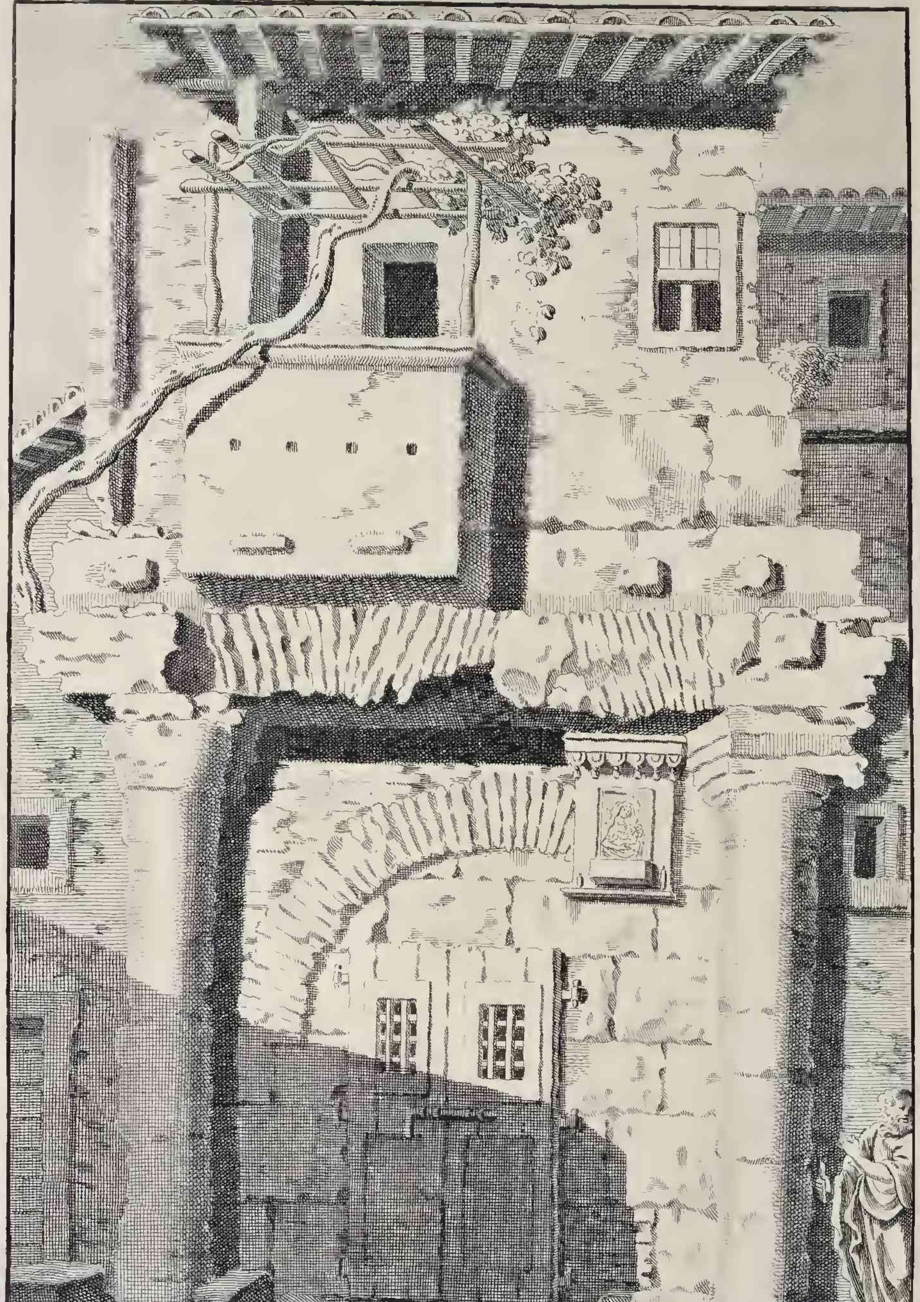

TArpeia Rvpes dicta eſt pars Montis Capitolini poſt Clivum. Vertex enim ille Montis Capitolini, qui nunc vocatur *Mons Caprinus*, ubi eſt Domus Ducis Caffarelli, verſus Meridiem, etiamnunc oſtendit praecipitium Rupis, e ſaxo nativo aſſurgentis.

Mons quidem totus *Capitolium* dicitur, & tamen, accuratius loquendo, in tres dividitur partes, *Saxum* nempe, *Arcem* & *Capitolium*. *Saxum* vocatur praeceps & aſpera rupes, montiſque pars, quae ad occaſum & Tiberim ſpectat, & hodie ſita eſt proxima Coenobio *Turris ſpeculorum*, *Foroque Montanario*, fuitque *Tarpeja* olim vocata. Plutarchus (*in Romulo*) *A Tarpeja virgine illic ſepulta ille vocatus eſt Tarpejus, donec eum locum Jovi Tarquinius conſecravit; quo tempore oſſa ejus alio fuerunt tranſlata, nomenque exolevit Tarpejae, excepto ſaxo, quod vocant etiam nunc Tarpejum, ex quo praecipitare ſceleratos ſolebant. Arx* ſignificabat editiorem montis partem. Reliquum collis *Capitolium* erat. Et ita ſaepe diſtinguuntur haec ab Auctoribus. Livius (*Lib.* VI. *cap.* 20.) *Ne quis Patricius in Arce, aut Capitolio habitaret.* Dionyſius (*Lib.* II. *cap.* 15.) *Locum Capitolium inter & Arcem ſitum, qui nunc Romana lingua inter duos lucos dicitur.*

Saxo igitur ſoli, ſeu *Rupi* adhaeſit *Tarpejae* nomen, quae reſpicit *Forum Olitorium*, quod hodie vocatur *Piazza Montanara.* Atque hoc ſenſu Dionyſius ſcribit (*Lib.* VII. *cap.* 33.) *Duci juſſit eum in superſtantem Foro collem. Eſt enim is collis rupes vaſta, unde mos eſt eis dejicere adverſarios.* Ne igitur huic ſententiae contradixiſſe videamur, dicendum cenſebimus; totum montem nonnumquam & *Arcis*, & *Tarpejae rupis* nomine vocatum fuiſſe. Ita confunduntur ab Auctoribus haec nomina *Arcis*, *Capitolii*, *Saxi.* Tacitus (*Lib.* III. *Hiſt. cap.* 71.) *Diverſos Capitolii aditus invadunt;* paulo ante dixerat, *Arcem Capitolinam.* Livius (*Lib.* V. *cap.* 41.) *Circumferentes oculos ad Templa Deûm Arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem, inde modico relicto praeſidio, ne quis in diſſipatos* (Gallos) *ex Arce aut Capitolio impetus fieret.*

Ex *Rupe* itaque *Tarpeja*, ſeu *Saxo*, proprie dicto, dejiciebantur ſontes & ſcelerati. Hinc Cicero ad Atticum (*Lib.* XIV. *epiſt.* 16. in aliis libris 18.) *Quis enim audeat violare* (Brutum ſcilicet) *propoſita cruce, vel Saxo.* Alii pro *violare*, legunt *laudare*, ſubintellige *Bruti caedem.* Et Plinius teſtatur (*Lib.* VII. *cap.* 44.) *Metellum ad Tarpejum raptum, ut praecipitaretur.* Gellius autem ſcribit (*Lib.* XX. *cap.* 1. *ſub finem*) eodem mortis genere adſectos, qui falſum dixiſſe teſtimonium eſſent convicti.

C 21.

R V I N A E

prope S. MARIAE CACABARINAE ECCLESIAM, quae CIRCI FLAMINII RVDERA ſunt forte.

PArs aliquantula ingentis & praelongi AEdificii hodie conſpicitur prope Eccleſiam *S. Mariae Cacabarinae.* Situm hoc fuit inter Theatrum & Circum Flaminii. Serlius in Architectura ſua (*Lib.* III.) reliquit nobis Ichnographiam illius, exiſtimatque, occupaſſe hoc AEdificium in longitudinem omne ſpatium, quod eſt inter Subucularios & aream Judaeorum, complectens Palatium Sanctaecruciorum, & nominatam illam aream, hoc fere modo; ut incipiens prope Theatrum extremum deſineret ad Circum. Neque tamen complectebatur ſpatium omne intermedium, ſed relinquebat partem quandam vacuam iis locis, quibus proſpiciebat utrumque aedificium; ita ut eam Auſtrum verſus cingeret inſtar areae.

Deſcribit & exhibet Ichnographia Serliana Porticum vaſtam, duplicemque, ut quae inter latus Boreale, quo Theatro & Circo objacebat, & Auſtrale, quo Montem Cincium proſpiciebat & Tiberim, habuerit in medio AEdificium in longum porrectum, quo dividebatur latus utrumque. Erant hae duae Porticus, cum tribus ſcalis cochlidibus, quibus aſcendebatur in ſuperiorem Ordinem columnarum. Liquet enim ex altero ſchemate Serlii, fuiſſe hic duos Columnarum ordines ſibi invicem ſuperimpoſitos, quod & oſtendunt reſidua, quae ſuperſunt.

Fuerunt, qui crederent, fuiſſe hic *Domum Marii.* Scilicet perſuaſerant ſibi, nomen illud Cacabari corruptum eſſe e *Caſa Marii.* Sed id fruſtra eſt. Nomen enim Eccleſiae Cacabarinae adhaeſit a *Cacabariis* artificibus, qui cacabos faciunt, & hoc in loco merces ſuas habuiſſe cenſendi ſunt.

Doctiores alii exiſtimaverunt, fuiſſe hic *Porticum Pompeji.* Eſt vero credibile, fuiſſe hanc Porticum in margine herboſo campi potius, quam inter multitudinem aedificiorum, undique hunc locum ambientium, ob platanorum umbras & deambulantium delicias. Et oſtendit alicubi Nardinus; Porticum Pompeji fuiſſe ab ea parte Theatri Pompejani, qua fuerat ſcena. Praeterea Arcus magis e lateribus, quam Tiburtinis ſtructi lapidibus, majorem aedificii hujus vetuſtatem indicant. Et illius Pilae potius, quam Columnae, non conveniunt magnificentiae Porticus Pompejanae.

Donatus credidit, fuiſſe hanc *Porticum Philippi*, propter vicinum illi Circum Flaminium. Nardinus vero hanc conjecturam non quidem damnat omnino, ſed probabilius arbitratur, ut fuerit *Cn. Octavii.* Plinius enim & Victor tradunt, duplicem fuiſſe eam Porticum, & pariter vicinam Theatro Pompeji. De vicinia Theatri haec docet Feſtus, (*initio Lib.* XVI.) *Octaviae Porticus duae appellantur, quarum alteram Theatro Marcelli propiorem Octavia ſoror Auguſti fecit; alteram Theatro Pompeji proximam Cn. Octavius Cn. Filius, qui fuit AEd. Cur. Pr. Coſ. Decemvir ſacris faciundis, triumphavitque de Rege Perſeo navali triumpho, quam combuſtam reficiendam curavit Caeſar Auguſtus.* Vicinam Circo fuiſſe, haec Plinii verba docent (*Lib.* XXXIV. *cap.* 3.) *Invenio & a Cn. Octavio, qui de Perſeo navalem triumphum egit, factam porticum duplicem ad Circum Flaminium, quae Corinthia ſit appellata a Capitulis aereis columnarum.* Et illa Velleji Paterculi (*Lib.* II. *cap.* 1.) *Tum Scipio Naſica in Capitolio Porticus; tum quas praediximus, Metellus; tum in Circo Cn. Octavius multo amoeniſſima moliti ſunt.*

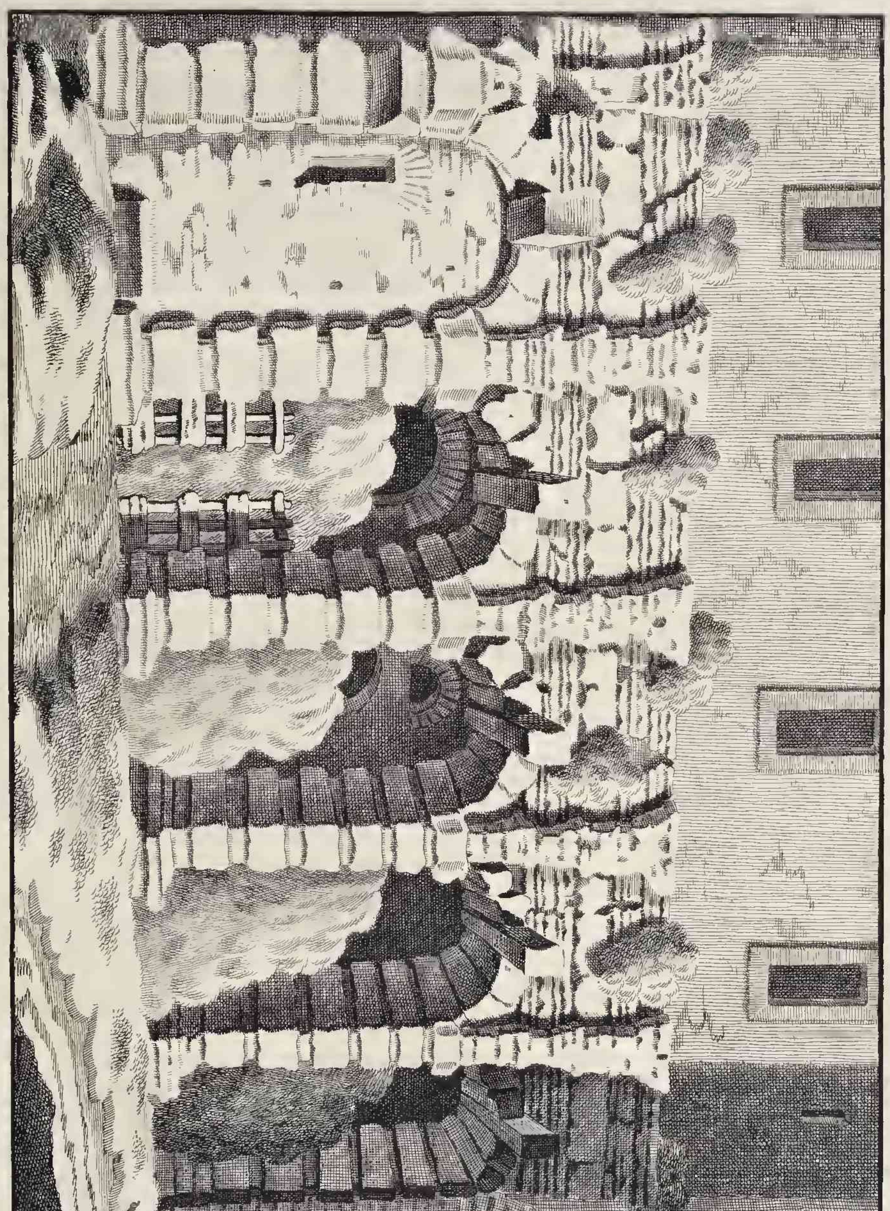
Si quid tamen valent judicia teſtium oculatorum, dixerim; exſtare hic reliquias infimi ordinis *Columnarum Circi Flaminii.* Simillima enim haec ſunt rudera vel Theatro, vel Amphitheatro, vel Circo, minimamque habent convenientiam cum Porticu. Quod autem dicta noſtra in primis confirmat: hoc eodem in loco ruinae hae vetuſtae viſuntur, ubi conſtat fuiſſe Circum Flaminium.

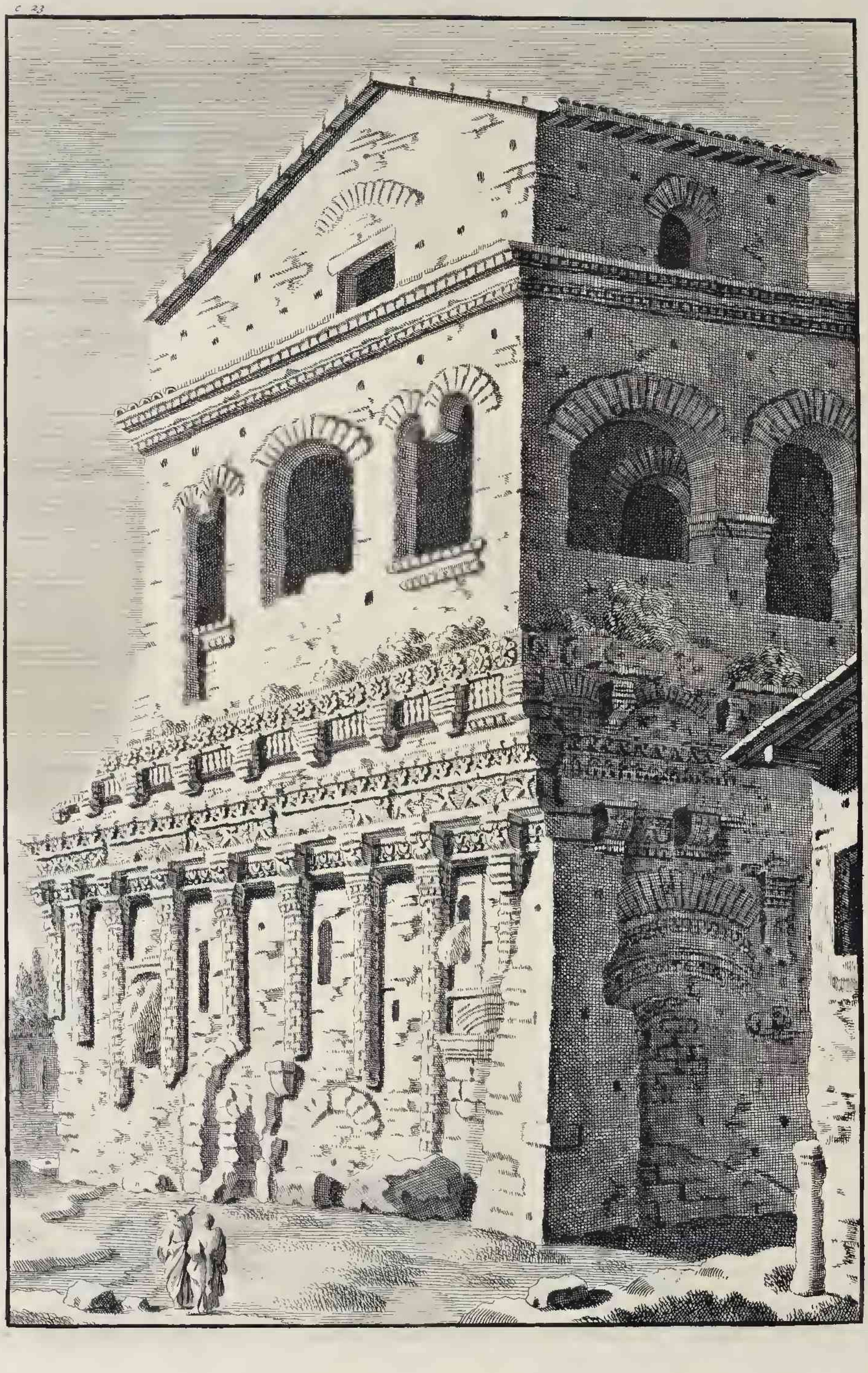
Suſpicantur nonnulli, fuiſſe hic Templum Martis, quod erat exſtructum in Circo Flaminio, cujus Architectus nominatur Hermodorus Salaminius, teſte Cornelio Nepote apud Priſcianum (*Lib.* VIII.)

Creditur autem hoc AEdificium magnificentiſſimum fuiſſe, opuſque Architecturae politiſſimae, prout apparet ex duabus Columnis fractis, quondam, ut conjicitur, in ſtabuli quadam parte poſitis. Hic vero Circus Flaminius, ut opinantur, capax fuit ſpectatorum quadraginta millium, in locis ſuis ſedentium; ſi vero Nardino credimus, octoginta millium.

Harum Columnarum pars dimidia, nam altera parieti eſt infixa, lata eſt palmos Romanos v. cum pollic. xi. ſunt autem factae ex lapide Tiburtino.

CVRIA

D O M V S

vulgo P I L A T I.

DOMVS parva, neque tamen integra, oſtenditur e regione Eccleſiae S. Mariae AEgyptiae. Structura ejus eſt antiqua, & variis priſci operis ſculpturis ornata. Fulvius eam ſua aetate, quemadmodum & hodie in ſermone vulgi, vocatam ſcribit *Domum Pilati*, quamvis hujus ſententiae nulla veriſimilis ſit vel conjectura, vel probatio. Sed alii probabilius fuiſſe putant Domum alicujus *Nicolai di Renzo*: hujus enim Domini nomen inſcriptum legitur januae cuidam, charactere recentiore. Atqui nullum eſt dubium, quin aedicula haec non ſit antiquior Barbarorum temporibus, uſque adeo arte omni & judicio caret ordo ſtructurae illius, minimeque eſt conveniens cum praeſtantia architectonices priſcae, vel hodiernae. Quae vero qualemcunque prae ſe ferunt ſimilitudinem ſculpturarum vetuſti artificii, conſtructa ſunt ex opere lateritio, eodem prorſus modo & exemplo, quo id factum conſpicimus in Amphitheatro Caſtrenſi, excepto, quod in hoc aedificio noſtro nulla omnino ratio eſt habita generis ſtructurae politioris; quemadmodum haec egomet Romae oculis diligenter inſpexi, atque obſervavi.

t. 24.

THEATRVM
MARCELLI.

THEATRVM hoc ſitum eſt Capitolium inter & Tiberim, in Foro Olitorio, partemque Theatri hujus occupat ſtructura Palatii Sabellorum. Et haec quidem pars Theatri Marcelli, vetuſtate igneque corrupta, & fere penitus collapſa, etiamnunc Romae ſupereſt.

Exſtruxit hoc Auguſtus nomine Marcelli, Octaviae ſororis ſuae & C. Marcelli filii, qualia multa opera publica Auguſtus ſub alieno nomine condidit. Suetonius (*Aug. cap.* 29.) Marlianus vult, cepiſſe illud loca LXXX. mill. ſed numerat tantum XXX. millia P. Victor. Is Marcellus dum AEdilitatem ageret, paullo poſtquam Caeſaris Filiam duxiſſet uxorem, mortem ſponſus obiit. Ad ejus decus & memoriam Octavia mater Bibliothecam conſtruxit, & Caeſar ipſe Theatrum Marcelli nomine inſcripſit. Plutarchus (*Marcel. in fine.*)

Structura ejus fuit egregia, & opus maximum atque pulcherrimum, utpote ab eo excitatum, qui diligentiam ſummam adhibebat, ut praeclaris ornamentis & ſtructuris Romam illuſtraret. Vitruvius ejus Architectus fuiſſe perhibetur; ſed hoc Philander interpres ejus negat, quia peccavit in Doricae coronae partibus formandis: & tamen Doricam Symmetriam ex hujus Theatri Columnis Architecti cum maxime eliciunt. Ordo enim ſtructurae duplex eſt, Doricus & Ionicus, & quod obſervatu dignum, Doricae Columnae nulla baſi fultae in plano erigebantur. Menſura etiam Columnarum Dorica palmorum eſt Rom. IV. & pollic. IV. Habuit veſtibula & Januas XXXIX. fuitque conſtructum ex lapide Tiburtino.

Auguſtus hoc Theatrum condidit, quo loco Julius Caeſar ante deſtinaverat. Suetonius (*Jul. Caeſ. cap.* 44.) *Deſtinabat exſtruere theatrum ſummae magnitudinis, Capitolino monti accubans.* Ludis iis, quum ab Auguſto dedicaretur, ut refert Dion (*Lib.* LIV.) *Trojam inter alios patricios pueros luſit nepos Auguſti Cajus, feraeque Africanae ſexcentae ſunt occiſae.* His iiſdem Dedicationis Theatri Ludis evenit, teſte Suetonio (*Aug. cap.* 43.) *ut laxatis ſellae curulis compagibus Auguſtus caderet ſupinus.* Idemque Auctore Plinio (*Lib.* VIII. *cap.* 17.) tum primus omnium Romae oſtendit *Tigrin in cavea manſuefactam*; juſſitque, ut ſcribit Dion (*Lib.* LIII. *ſub finem*) *ut Ludis Romanis effigies Marcelli aurea, aureaque corona, & ſella curulis in theatrum inferretur, mediaque inter praefectos ludis Magiſtratus collocaretur.* Hujus Theatri ſcenam Veſpaſianus reſtituit. Suetonius (*Veſpaſ. cap.* 19.) *Ludis, per quos ſcena Marcelliani Theatri reſtituta dedicabatur, Vetera quoque acroamata dedicaverat.* Alexander Severus deſtinaverat quoque Theatrum hocce reficere, neque tamen id perfeciſſe dicitur, ut vult Lampridius (*in Alexand. cap.* 24.) Exinde tamen liquet, jam tum incendio, aut alio modo, fuiſſe corruptum.

Marcellum jam mortuum fuiſſe ante dedicationem Theatri, auctor eſt Dion (*Lib.* LIII.) Non eſt ergo locus Propertii (*Lib.* III. *Eleg.* 17. ℣. 14.)

Aut modo tam pleno fluitantia vela theatro.

intelligendus de hoc Theatro, ſed de Pompejano forte, quod unicum tunc temporis ſtabile reperiebatur in Urbe. Ovidius tamen hujus Theatri meminit (*Triſt.* III. *Eleg.* I. *v.* 69.) quum liber juſſus abire Palatio, ait.

Altera templa peto, vicino juncta theatro.

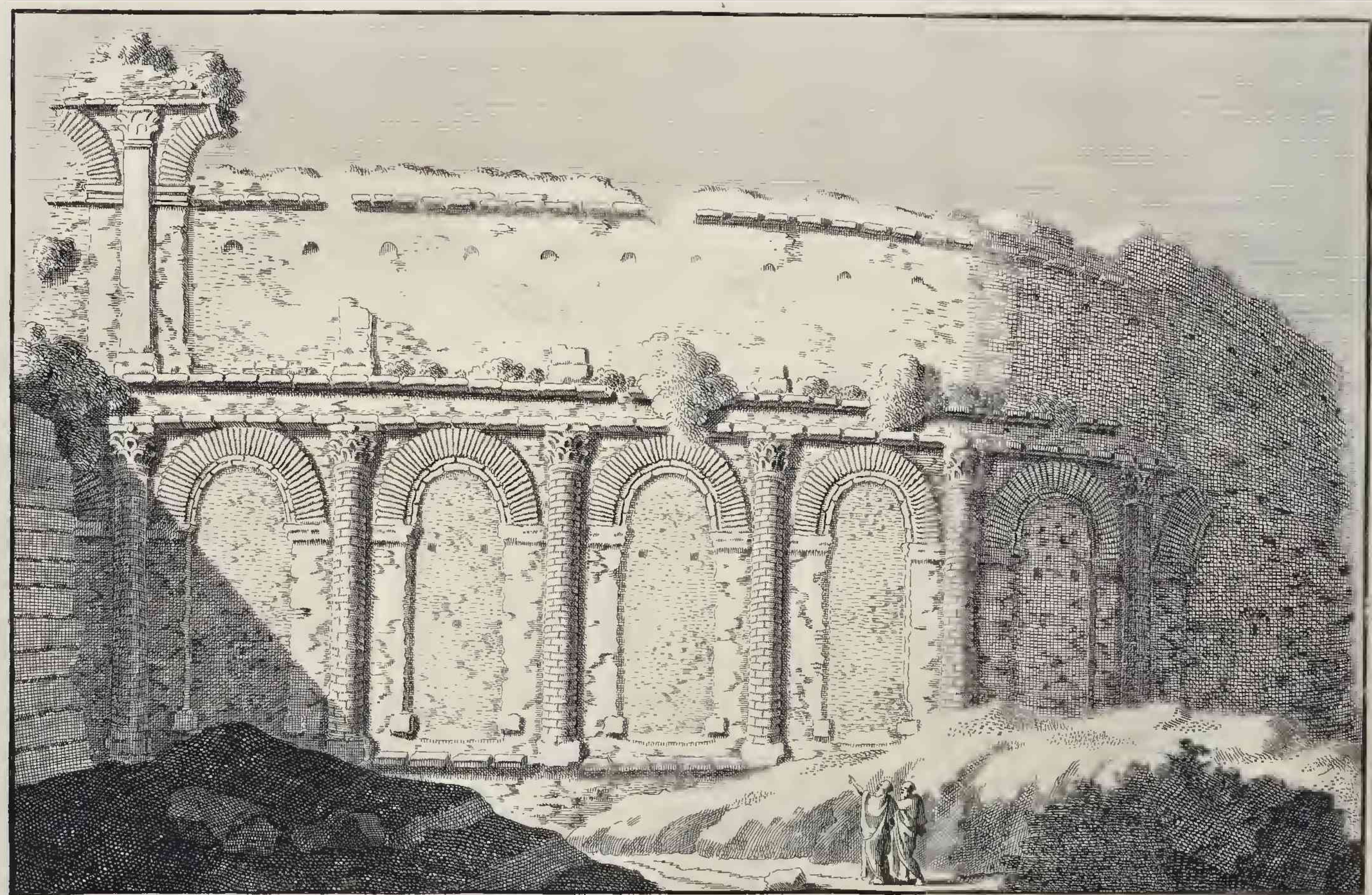
Intelligit autem *templum Pietatis*, factum *in ejus carceris ſede, ubi nunc Marcelli Theatrum eſt*, ut docet Plinius (*Lib.* VII. *cap.* 36.) ita ut conſtructo Theatro, nec tota carceris occupata ſede, Templum tamen manere potuerit. Vel intelligitur ab Ovidio *Junonis aedes*, quae, Plinio teſte (*Lib.* XXXVI. *cap.* 5.) *in Octaviae Porticu fuit.* Ex Tacito denique erit obſervandum; Statuam Auguſti a Livia ad Theatrum Marcelli poſitam (*Lib.* III. *Ann. cap.* 64. §. 2.) *Neque enim*, inquit, *multo ante quum haud procul Thea-*

tro Marcelli effigiem Divo Auguſto Julia dicaret, Tiberii nomen ſuo poſtſcripſerat. Idque ille credebatur, ut inferius majeſtate Principis, gravi & diſſimulata offenſione abdidiſſe.

De hoc Theatro Marcelli haec legitur Inſcriptio, apud Gruterum (*pag.* CCXLVI. *Inſcript.* 9.)

IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F.
NERVAE. TRAIANO. AVG. GERM.
DACICO. PONT. MAX. TRIB. POTEST. VIII
IMP. VIII. COS. V. P. P. OPTIMO. PRINCIPI
SAGARI· .·.·. ATRI. MARCELL.
CVLTORES. DOMVS. AVG

AMPHI-

AMPHITHEATRVM CASTRENSE.

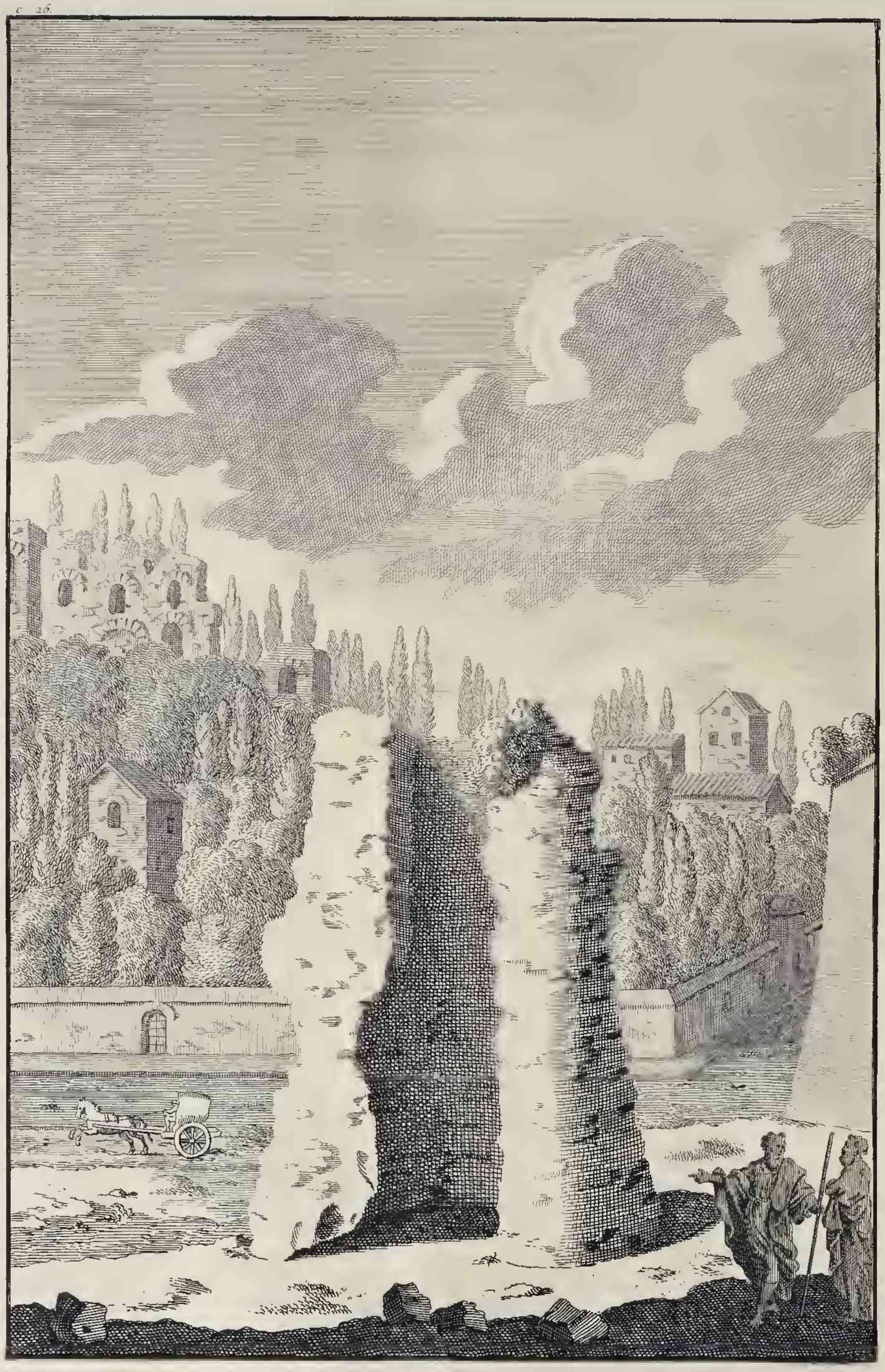
ANtiquitatum Romanarum periti nonnulli exiſtimarunt *Amphitheatrum*, quod prope muros Urbis, partim intra moenia, partim extra illa ſitum eſt, vicinum *Templo S. Crucis Hieroſolymitanae*, & in ejuſdem Eccleſiae coenobio etiamnunc conſpicitur dirutum, in *agro Seſſoriano*, eſſe *Amphitheatrum a Statilio Tauro* quondam aedificatum. Sed alii, melioribus rationibus perſuaſi, cenſent hoc eſſe *Amphitheatrum Caſtrenſe*, quod P. Victor teſtatur fuiſſe in Regione Exquilina.

Statilii vero *Tauri Amphitheatrum* fuit conſtructum ex ſolido marmore Pario, in Campo Martio. Dion (*Lib.* LI. *ubi de Caeſaris quarto Conſulatu*) *Caeſare quartum Coſ. Taurus Statilius ſuis expenſis exſtruxit Theatrum quoddam Lapideum pro venationibus in Campo Martio, conſecravitque cum pugna gladiatorum.* Atqui haec pugna non in Theatris, ſed in Amphitheatris exhiberi fuit ſolita. Idem (*Lib.*XLIII. *de Caeſaris aedificiis*) *Theatrum quoque ad venationes aptum foris ac tabulatis inſtruxit, quod quia undiquaque habet ſedes, Amphitheatrum cognominatum eſt.* Et Rufus praeterea atque Victor illud collocant in Campo Martio.

Hujus vero Amphitheatri Caſtrenſis rudera, quae viſuntur etiamnunc ad ſiniſtram Sanctae Crucis, facta ſunt ex latere coсto, etiam quoad columnas & alia ornamenta, opere nitido & Corinthio, eſtque impactum muro urbano. Non eſt autem veriſimile, Statilium Taurum, hominem praedivitem ac potentem, & aliquando in Conſulatu Auguſti ipſius Collegam, & ex Imperatoris familiaribus praecipuis unum, Agrippa mortuo, teſtibus Dione & Paterculo, Amphitheatrum feciſſe lateritium, ut Auguſto gratificaretur, quo impellente opus inchoaverat, cujuſque vulgare erat dictum, *Romam ſe relicturum marmoream, quam invenerat lateritiam.* Suetonius (*Aug. cap.* 29.)

In hoc Amphitheatro olim milites exercebantur pugnantes cum beſtiis, ut fierent promptiores atque paratiores ad caedes humanas. Hos Ludos Tiberius aliquando tranſtulit Circejos. Teſtis Suetonius (*Tiber. cap.* 72.) *Circejos pertendit, ac ne quam ſuſpicionem infirmitatis daret, Caſtrenſibus Ludis non interfuit ſolum, ſed etiam miſſum in arenam aprum jaculis deſuper petiit.*

c 26.

M E T A
S V D A N S.

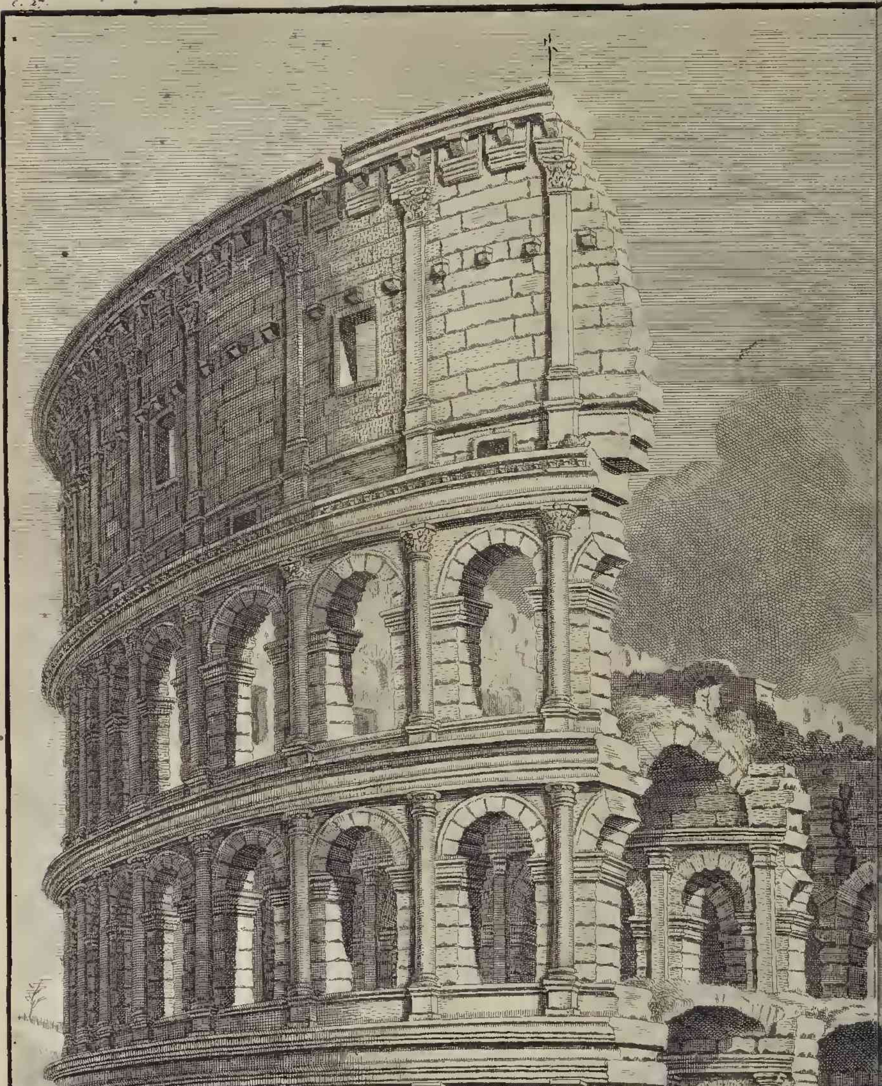

COelio monti ſuccedunt Exquiliae, quae ab eo ſecernuntur via Labicana, & Convalle Quatuor Jugerum. In hac Convalle, ante Arcum Conſtantini & Amphitheatrum Flavium, exſtat *Meta Lateritia*, in cujus vertice olim ſtetiſſe fertur Jovis ſimulacrum. Appellatur haec *Meta ſudans* a Sexto Ruſo, & dicuntur aquae ex ea manaſſe, quibus populus ſitim reſtinguebat.

Fuit hic Fons percommodus ſedandae ſiti eorum, qui ludos frequentabant. Superſunt hodieque ejus ruinae. Offerebat ſeſe haec Meta Sudans extra Viam Sacram, fuitque Fons in area, vel emporio Amphitheatri conſtructus, ſive in illius ornamentum, ſive in uſum populi.

Exhibebat ſpeciem *Metae Circenſis*, e cujus faſtigio ſummo exſiliebat aqua, & inferiora ejus irrigabat, unde illi nomen *Sudantis* datum. Ex ruinis vero ejus, & parte reliqua, neque valde magna, & ex lateribus facta, forma ejus vetus facile conjicitur. In ejus quoque medio cernitur cavitas, per quam aqua aſcendebat in faſtigium, ſed brevi forte nihil exinde erit reliquum.

Imaginem hujus Metae, ſeu effigiem exhibet nobis Numiſma vetus, in Dialogo IV. Auguſtini. Sed hic Nummus indicare videtur, conſtructorem & auctorem hujus Metae fuiſſe Titum, ad ornatum Amphitheatri ſui, & illius arenae. Si vero Senecae credimus, exſtitit jam diu ante Titum; nam meminit illius (*Epiſt.* LVI.) ubi refert ſtrepitum & clamores, quos audiebat in aedibus ſuis. *In iis*, inquit, *quae me ſive avocatione circumſtrepunt, eſſedas tranſcurrentes pono, & fabrum inquilinum, & ferrarium vicinum, aut hunc, qui ad Metam Sudantem tubas experitur, & tibias; nec cantat, ſed exclamat.* Non poteſt autem hic locus de alia *Meta Sudante* intelligi. Seneca enim, ut unus ex primi ordinis comitibus Principis, non longe a Palatio probabiliter habuit aedes ſuas. Suſpicatur itaque Nardinus, Metam Sudantem jam fuiſſe ante Titum, eodem in loco; ſed quod a Nerone, aut alio quovis caſu dirutam, reſtituerit Titus.

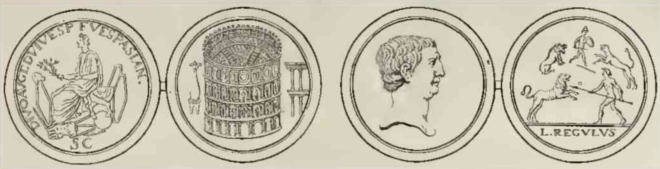
C. 27.

AMPHITHEATRVM

FLAVIVM, vulgo COLOSSAEVM.

AMPHITHEATRVM ingens, vulgo *Coloſſaeum* appellatum, ſitum eſt inter Coelium Montem, & Exquilias. Nomen accepit a *Coloſſo Neronis*, cujus domus huic Amphitheatro fuit vicina, & in ejus Porticu poſitus erat hic Coloſſus, quod & probant aerea ejus Numiſmata. De hoc Coloſſo teſtatur Plinius (*Lib.* XXXIV. *cap.* 7.) *Zenodorus e Gallia Romam accitus eſt a Nerone, ubi deſtinatum illius Principis ſimulacrum Coloſſum fecit* cx. *pedum longitudine, qui dicatus Soli venerationi eſt, damnatis ſceleribus illius Principis.* Et paullo ante. *Moles excogitatas videmus ſtatuarum, quas Coloſſos vocant, turribus pares.* Fuit autem hic Coloſſus Neronis totus factus ex marmore Pario.

Amphitheatrum hoc ſitum eſt in medio Urbis, ubi Auguſtus jam deſtinarat conſtruere tale aedificium. Eſt enim hic locus in medio fere ſeptem Urbis collium, a quibus in coronae modum cingitur, licet alius alio ſit vicinior. Fuit autem exſtructum ſupra partem Palatii aurei Neronis, quo in loco fuerunt prius ſtagna Neronis ipſius. Martialis (*de Spectaculis*, *epigr.* 11.)

Hic ubi conſpicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.

Auctor ejus Veſpaſianus fuit. Teſtis Suetonius, in ejus vita (*cap.* 9.) *Item Amphitheatrum Urbe media, ut deſtinaſſe compererat Auguſtum.* Dedicavit autem Titus, ut idem Scriptor docet (*cap.* 7.) *Et tamen nemine ante ſe munificentia minor, Amphitheatro dedicato, thermiſque juxta celeriter exſtructis, munus apparatiſſimum, largiſſimumque dedit.* Videtur autem Suetonius utrique, hoc eſt, Veſpaſiano & Tito ejus filio, Amphitheatri conſtructionem tribuere. Contra Euſebius, exſtructionis & dedicationis auctorem unum facit Titum. Caſſiodorus item (*Lib.* V. *ep.* 42.) aſſerit, falſo tamen, Titum ipſum hancce primum molem excogitaviſſe. At vero dubitat nemo, quin Titus, vel inchoaverit, & perfecerit; vel quod genitor ejus jam incoeperat, abſolverit: praeſertim ſi quis diligenter cognoverit reliqua aedificia, ab eodem Imperatore in proximo ibidem exſtructa.

Videtur tamen Martialis hujus operis conſtructi auctorem facere Domitianum. Nam ad eum ſcribens, vocat *Caeſareum Amphitheatrum* (*de Spectaculis*, *epigr.* 1.)

Omnis Caeſareo cedat labor Amphitheatro,
Unum prae cunctis fama loquatur opus.

Sed per adulationem forte ita loquitur Martialis, ut recte cenſent Docti. Conſtat enim Domitianum nihil praeſtitiſſe in hoc Opere faciundo, niſi forte incruſtatione ornarit, poſueritque ſigna in Arcubus ſuperioribus. Et ſolitus erat hic Imperator, ſi quid ejuſmodi praeſtitiſſet, ſuum operibus publicis praeponere nomen, ſine mentione veri Conditoris & Auctoris.

Velis interdum tectum fuiſſe, ex ipſa operis conſtructione liquet. Nam continuatus paries patentibus identidem feneſtris, interque locatis opere compoſito quadratis columnis diſtinguitur. His epiſtylia, atque e zophoro prominentibus craſſis mutulis, corona circum attollitur: cujus quia ſupremi lapides aequalibus ſpatiis perforati ſunt, trajectae quondam, immiſſaeque antennae demittebantur ad inferiores mutu-

mutulos, ſub foraminibus ad lineam in muro proſtantes. Hunc in modum firmatis trabibus, iiſdemque ſupra fabricae coronam elatis, funes ad ſuſtinenda vela, & inumbrandum circumſedentem populum alligabantur. Fiebat hoc ex vetere inſtituto, ut teſtatur Ovidius (*Lib.* I. *de Arte v.* 102.)

Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro:
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.
Illic, quas tulerant nemoroſa Palatia, frondes
Simpliciter poſitae; ſcena ſine arte fuit.
In gradibus ſedit populus de ceſpite factis,
Qualibet hirſutas fronde tegente comas.

Ipſa conſperſio ſedilium *Nimbus* appellatur a Martiale, qui ad Agathinum pugilem his verbis ſcribit (*Lib.* IX. *epigr.* 38.)

Lubrica Corycio quamvis ſint pulpita nimbo,
Et rapiant fortes vela negata noti.

Ex quibus teſtimoniis aperte liquet contra aeſtum theatra velorum umbraculis tecta fuiſſe, & ſedilia croceo conſperſa.

Forma Amphitheatri hujus interior & exterior tota eſt ovalis, licet alii ſcribant intrinſecus ovalis formae, extriuſecus rotundae fuiſſe: ſed falſa horum comperitur dimenſio. Lapide factum eſt Tiburtino, a parte exteriore; interiora vero lapidibus conſtructa ſunt lateritiis; ornatis hinc inde incruſtationibus marmoreis, ſignis, & ſtatuarum anaglyphicarum ornamentis.

Infimus ordo columnarum Doricus eſt, quarum diametros complectitur palmos Romanos III. cum pollicibus XI. & dimidio. Alter Jonicus, latus Palmos Rom. III. cum pollicib. XI. & dimidio. Tertius Corinthius, latus palm. Rom. III. cum pollicibus XI. & dimidio. Quartus pilis conſtat latis palm. Rom. III. cum pollicibus XI. & dimidio.

In infima ejus parte habuit LXXX. Veſtibula magna, ut commodior eſſet ingreſſus tam ingentis ſpectatorum multitudinis. Altera & tertia item Porticus ſingulae eodem exemplo ſua habuerunt LXXX. veſtibula majora, ut turba ſpectantium aëre frueretur puriore & aperto, ſeu liberiore, in tanta celebritate & frequentia ſpectatorum. Teſtatur autem P. Victor, capax fuiſſe hoc Amphitheatrum hominum ſuis locis commode ſedentium LXXXVII. millium, & ſtantium praeterea XX. millium.

In ſingulis quoque Arcubus ſuperioribus marmoreae poſitae fuerunt ſtatuae, cum incruſtatione, & ſignis, tam intrinſecus, quam extrinſecus. Sed & in quibuſdam locis ornamenta ex gypſo addita fuiſſe, ex reliquiis eorundem ſatis liquet.

In fornicibus ſubterraneis loca erant, ſervandis & alendis feris inſervientia, leonibus puta, tigribus, urſis, tauris, aliiſque.

In Dedicatione Amphitheatri hujus Titus occidiſſe dicitur quinque millia ferarum. Dion (*Lib.* LXVI. *in fin.*) Feſtique dies, hiſce Ludis ſacrati, continuis peragebantur diebus centum: quando erogabantur in populi delectationem decem milliones aureorum.

In medio Amphitheatro ara fuit poſita, in qua ſacrificabatur illi Deo, in cujus honorem ludi fiebant. Joſephus (*Antiq. Jud. Lib.* XXIX. *cap.* 1.) *Progreſſus*, inquit, *deinde Imperator* (Cajus) *rem Divinam facit Auguſto Caeſari, ad cujus tum honorem ludi celebrabantur.* Clarius aliquanto poſt. *Tandem irrumpentibus militibus clamor toto Theatro tollitur*, &c. *& circumlata caeſorum cum Aſprenate capita, & in ara depoſita.*

Area Amphitheatri interior dicebatur *Arena*, & inde per metonymiam partis pro toto, *Arena* ipſum vocatur Amphitheatrum; erat enim arena conſperſum & repletum, ut gladiatores & certatores alii ſine periculo caderent; & ut ſanguis illico contegeretur; neve foedo illius aſpectu deterrerentur cum adverſariis & beſtiis rurſus pugnaturi; aut ne minus alacriter certamen inirent; atque etiam ut nudi perunctique pugiles, eo pulvere perfuſi, tanto firmioribus complexibus tenerent adverſarios. Martialis (*Lib.* II. *epigr.* 75.)

Refert Suetonius (*Tito, cap.* 7.) *Titum, edito munere apparatiſſimo, largiſſimoque, dedicaſſe ſuum Amphitheatrum.* Eſt vero *Dedicare*, ſplendidum ac magnificum ſpectaculum exhibere, primo die publici uſus aedificii conſtructi, ex iis nempe exercitiorum generibus, quorum gratia eſt exſtructum,

ctum, ut in Theatro, dramata ſunt; in Amphitheatro autem, paria gladiatorum, venationeſque ferarum; in Circo, curſus bigarum, quadrigarumque, & ludi equeſtres; in Naumachia, Navales pugnae.

Sed & in Amphitheatris, quod mirandum, etiam aliquando exhibebantur Navalia praelia. Amphitheatrum Flavium aquis ſubito repleri poterat ex vicinis illi Thermis Titi. Dion (*Lib.* LXVI. *prope finem*) *Quum Titus dedicaret, Amphitheatro repente aqua impleto, in ipſo equos, tauroſque, aliaque manſueta animalia introduxit, quae facere didicerant ea, quae in terra conſueverant. Introduxit & homines in navibus.* Sed & ante Titum Nero navalia praelia exhibuiſſe legitur in Amphitheatris. Teſtis Dion (*Lib.* LXI. *medio*) *Quum in theatro quodam ſpectacula praeberet, primum eodem theatro derepente aqua maris expleto, in qua piſces & alia animalia natabant, bellum navale Perſarum cum Athenienſibus fecit: deinde ſubito aquam eduxit, exſiccatoque ſolo, rurſum multos pedites, non modo binos, ſed etiam confertos paribus utrinque muneris congredi juſſit.* Quin & Domitianus, poſt Titum, in Theatro edidit navale praelium. Suetonius (*in Domit. cap.* 4.)

Sed & fuit aliquod θεατρικὸν ἀργύριον, hoc eſt, *theatrale argentum*, quod Chariſius Latino vocabulo *extar* appellavit. Romanus populus ſpectabat ludos coronatus, ad quos omnis aetas & ſexus admittebatur. Valerius Maximus autem (*Lib.* II. *cap.* 1.) de inſtitutis Romanorum memoriae prodidit, quae quiſque addiderit Theatris & Scenae ad luxuriam.

Porro eadem ſaepe omnibus in locis ſine diſcrimine peracta fuerunt, quamvis Theatra, Circi, Campique ſingulares ſuos ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas. Ita in Circo ſpectati ſunt curſores, pugiles, luctatores, gladiatores, confectores ferarum. Regulariter vero deſtinabantur Circi bigarum, quadrigarumque curſibus, & exhibebantur illic ludi tauriles, & ferarum venationes, & equeſtria ac pedeſtria praelia, ſecundum ea, quae teſtantur Horatius, Ovidius, Suetonius & Plinius. Et tamen illic quoque introducti leguntur mimi, ſaltatores, citharoedi, hiſtriones, funambuli, qui in Theatris frequentius conſpiciebantur.

Quamvis vero Amphitheatri hujus, ex ſolidis lapidibus conſtructi, tanta eſſet firmitas, & vis, ut Aurelius Victor loquitur (*in Veſpaſiano*) nihilominus parte ſua aliqua incendiis, tempeſtatibus, aliiſque de cauſſis, ſaepe fuit corruptum, & poene dirutum, debuitque refici. Sic apud Capitolinum legitur, (*in Antonino Pio, cap.* 8.) *inſtauratum fuiſſe Amphitheatrum* ab Antonino Pio: & Lampridius inter Elagabali opera recenſet quoque *inſtaurationem Amphitheatri poſt exuſtionem.* Idem ſcribit de Alexandro (*cap.* 24.) *Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum in ſacrum aerarium inferri vetuit, ſed ſumptibus publicis ad inſtaurationem Theatri, Circi, Amphitheatri, & AErarii deputavit.* Ubi hoc noſtrum Amphitheatrum intelligi, non eſt dubium. Nam & Euſebius (*in Chronico, an.* 254.) *Romae*, inquit, *Theatrum incenſum Decio Principe: & ante ſub Macrino Romae incenſum fuit Amphitheatrum, die Circenſium Vulcanaliorum.*

Aſconius ſcribit (*in Oratione pro Cornelio, in princ.*) *Initio ſimulacra, & imagines hominum ex lino facta, foenoque repleta, tauris ad conficiendum fuiſſe propoſita. Poſtea introducebantur ad depugnandum capitalium criminum rei, captivi in bellis, & qui ſolvendo non erant.*

Initium uſus Ludorum Gladiatoriorum hic fuit. Si quis apud Veteres homo primae dignitatis fato functus eſſet, aliqui de vita decertare erant ſoliti in exſequiis illius, quod exiſtimarent, defuncti ſe futuros in altera vita comites, cui hac ratione probarent dolorem ſuum, fidemque ultimam. Hoc genus gladiatorum vocabantur *Buſtuarii.* Servius (*ad AEn.* X. *v.* 519.)

Hanc pugnam aggreſſuri exercebantur prius aliquot diebus ſub magiſtro, *Laniſta* dicto. Locus ubi exercebantur, *Battualia* appellabatur. Exercebantur autem baculis obtuſis, gladiorum in formam factis, quos *Rudis* nomine vocabant. Quidam pugnabant nudi, enſe & clypeo: alii toti erant armis tecti: alii item obligatis oculis, qui nominabantur *Andabatae*, hoc eſt, in equis, obligatis oculis pugnantes: alii *Retiarii* dicebantur, quod reti uterentur contra adverſarium; *Mirmillones* hi nominabantur, quod criſta galeae referret genus piſcis nominis hujus; ſed alii rete ipſum hoc nomine vocatum volunt. Interdum ſoli certabant *Nani*, dicti *Pumiliones*; horum pugna omnium erat acerbiſſima. Interdum ſingulari pugna cuilibet cum ſuo lecto adverſario erat certandum, quo devicto libertate donabatur, applaudente populo univerſo. Interdum catervatim pugnabatur, neque finiebatur certamen, donec una caterva alteram profligaſſet totam. Merces quae dabatur illis dicebatur *Auctoramentum*; qui hac donabantur *Auctorati*; quique fortibus factis ſuis libertatem ſibi acquiſiverant *Exauctorati.* De his omnibus agit Lipſius (*in Saturnalibus.*)

Primis perſecutionum adverſus Chriſtianos temporibus, eorum plurimi committebantur cum feris, iiſdemque objiciebantur, quod ſequens docet Inſcriptio, picta non ſculpta, in parte Coloſſaei verſus Arcum Conſtantini.

AMPHITHEATRVM. FLAVIVM.
NON. TAM. OPERIS. MOLE. ET. ARTIFICIO. AC. VETERVM.
SPECTACVLORVM. MEMORIA.
QVAM. SACRO. INNVMERABILIVM. MARTYRVM.
CRVORE. ILLVSTRE.
VENERABVNDVS. HOSPES. INCREDERE.
ET. IN. AVGVSTO. MAGNITVDINIS. ROMANÆ. MONVMENTO.
EXECRATA. CÆSARVM. SÆVITIA.
HEROES. FORTITVDINIS. CHRISTIANÆ.
SVSPICE. ET. EXORA.
ANNO. IVBILÆI. M.DC.LXXV.

Ab altera Coloſſaei parte, qua ſpectat Baſilicam S. Johannis Lateranenſis haec legitur Inſcriptio.

AMPHITHEATRVM. HOC. VVLGO.
COLOSSÆVM.
OB. NERONIS. COLOSSVM. ILLI.
APPOSITVM.
VERIVS. OB. INNVMERABILIVM. SS. MARTYRVM.
IN. EO. CRVCIATORVM. MEMORIAM.
CRVCIS. TROPHÆVM.
ANNO. IVBILÆI. M. DC. LXXV.

Ludi hi ſpectabantur a populo omni, ſedente in lapideis ſedilibus, introrſum in circuitu Amphitheatri conſtructis, quorum ordines erant complures. Primus ordo dicebatur *Orcheſtra*; alter *Quatuordecim*, qui proprius Equitum Romanorum locus erat. Primus ordo continebat ſedilia Imperatoris, domuſque & familiae Caeſareae, eratque hic proximus *Arenae* & in Medio totius molis ovalis, unde omnia optime cognoſci & videri poterant. Hic quoque ſedilia erant ſummorum Magiſtratuum, Cenſorum, Conſulum, Praetorum, AEdilium Curulium, Tribunorum Plebis, Pontificum, ſediliaque Virginum Veſtalium. Vicinus his ſedibus erat locus Legatorum exterorum, obſidum, ac peregrinorum primae dignitatis & auctoritatis. Tum ſequebantur ſedilia Senatorum & Equitum. Ordines vero ſedilium ſupremos occupabant omnium tribuum cives Romani indiſcriminatim. Videatur Lipſius (*in Libro de Amphitheatro.*)

Quum Romae peregrinarer, dimidia fere pars Amphitheatri hujus ab uno latere ſupererat extrinſecus, ſed interiora propemodum penitus viſebantur diruta & corrupta. Qui vero ante hos paucos annos, & modo nuper adflixit Romam terrae motus multis locis perfregit muros molis hujus.

Anno M. D. XXXIV. electus Papa Paulus III. Familiae Farneſianae, conceſſit Michaëli Angelo, ut de lapidibus & parietinis AEdificii hujus tantum lapidum peteret, quantum ſatis erat exſtruendo Palatio Farneſiano. AErarium quoque publicum, per Riarium Cardinalem, conſtructum eſt, ex ruinis hujus Amphitheatri; uti & area S. Marci, a Papa Paulo II. Veneto. Atqui his quidem vaſtationibus accidit, ut ſplendidiſſima hujus ingentis molis ſtructura denudata ſit, & orbata extrinſecus plus quam dimidia parte ornamentorum ſuorum. Multae etiam ſtatuae dimidiatae, ex gypſo factae, hinc fuerunt quoque avectae in Palatium Vaticanum.

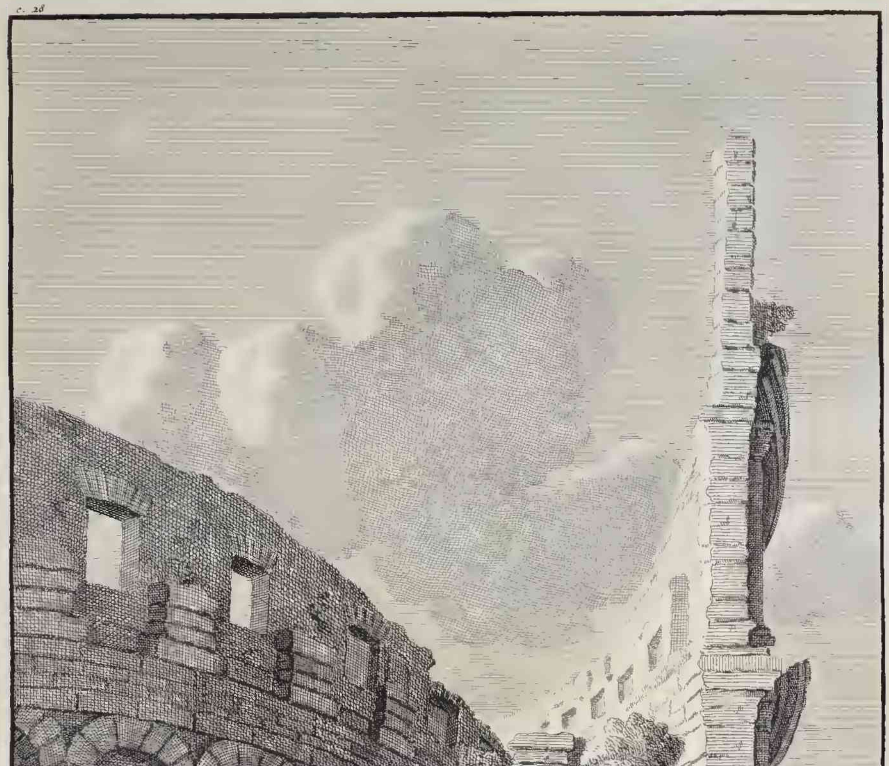
In lapidibus parietum exterioribus & interioribus ubique apparent foramina. Suſpicantur haec a Gothis, Vandaliſque, aliiſque hoſtibus, aedificii everſionem molientibus, operi eſſe facta. Donatus vero cenſet; haec foramina a mercatoribus & tabernariis muris Amphitheatri eſſe inflicta, ut in iis ſtipites figerent, quibus alligarent venalia mercimonia ſua jam ab eo tempore, quo Paparum fixa ſedes erat in Palatio S. Johannis Lateranenſis. Eſt enim hoc Amphitheatrum ſitum, in via ad Capitolium ducente, & verſus Baſilicam Lateranenſem S. Johannis, atque idcirco peropportunum, propter Porticus ſuas tectas, vitando Solis aeſtui, imbriumque incommodis.

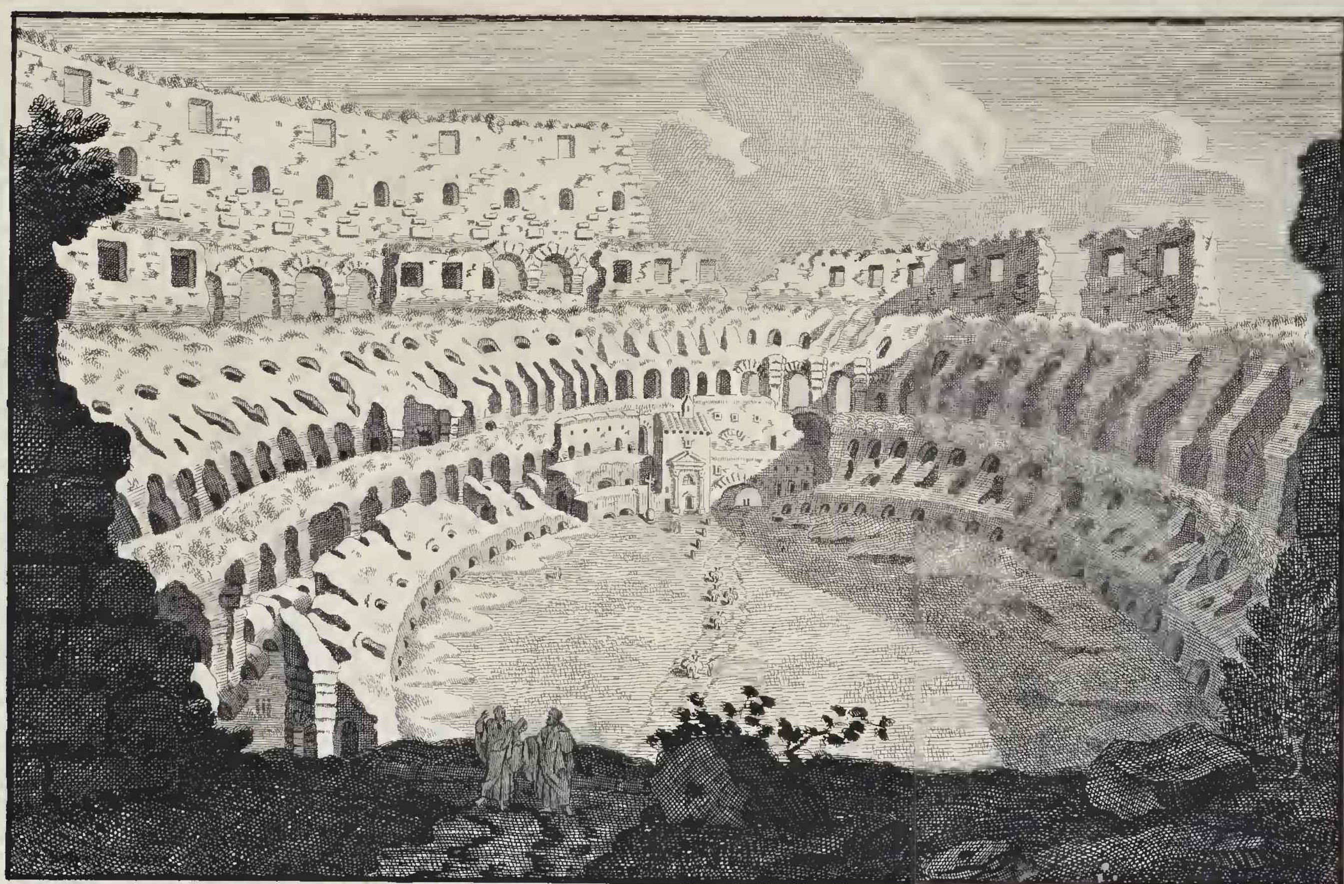
Montefauconius tamen exiſtimat foramina, quae conſpiciuntur in Coloſſaei extima ſuperficie, eſſe a Gothis omnia, ut ſudes aeneas, colligandi cauſſa poſitas, eximerent. Perforata a mercatoribus inſerendis perticis fuiſſe, ut vult Donatus, mercium exponendarum cauſſa, minus conſiderate dici, cenſet idem; quando in Coloſſaeo ipſo, vel in ſublimiore AEdificii ordine, paria foramina comparent.

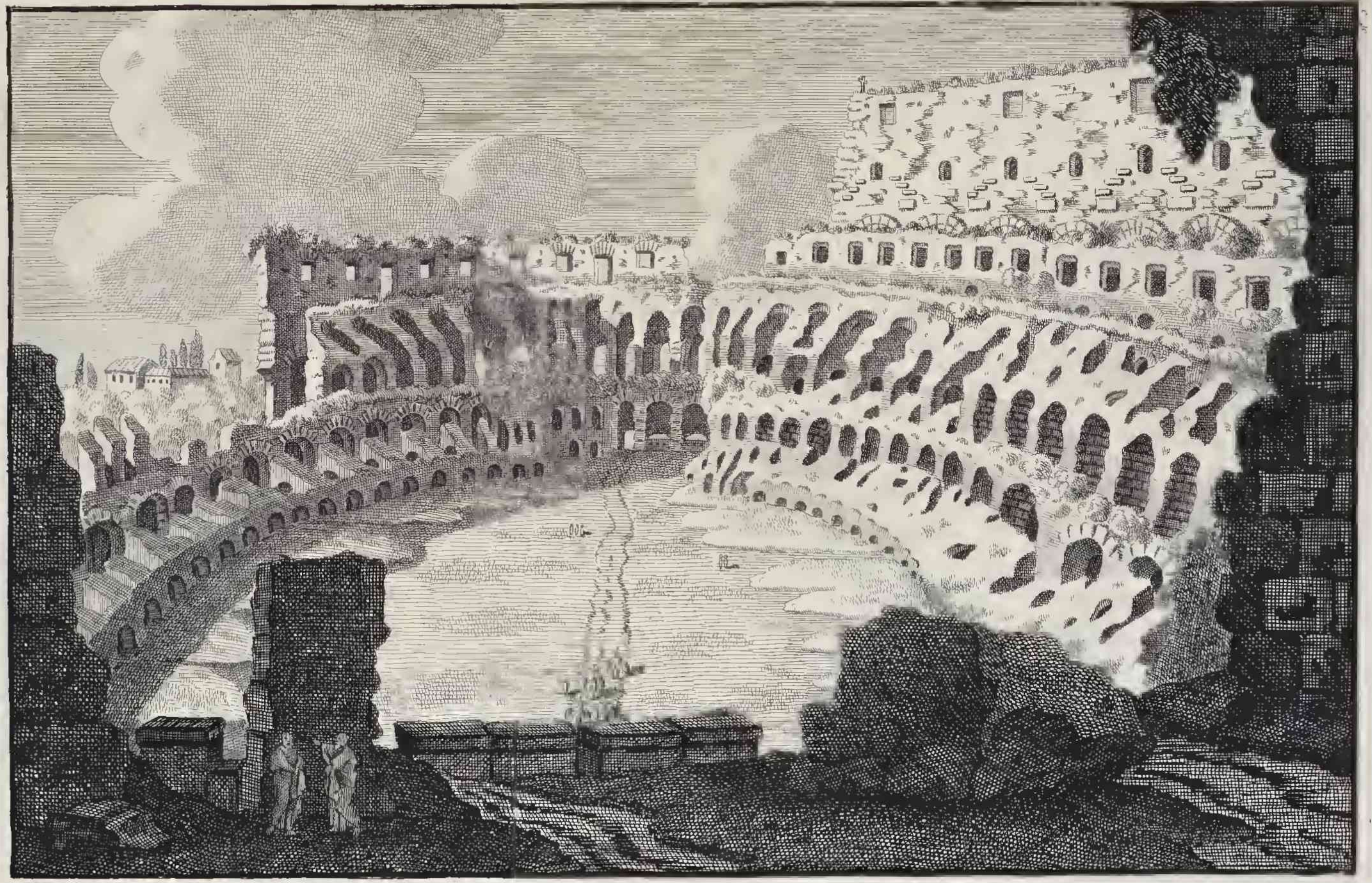
Conſpectus autem admirabilis hujus Amphitheatri damus XXII. varietate ſummopere elegantes.

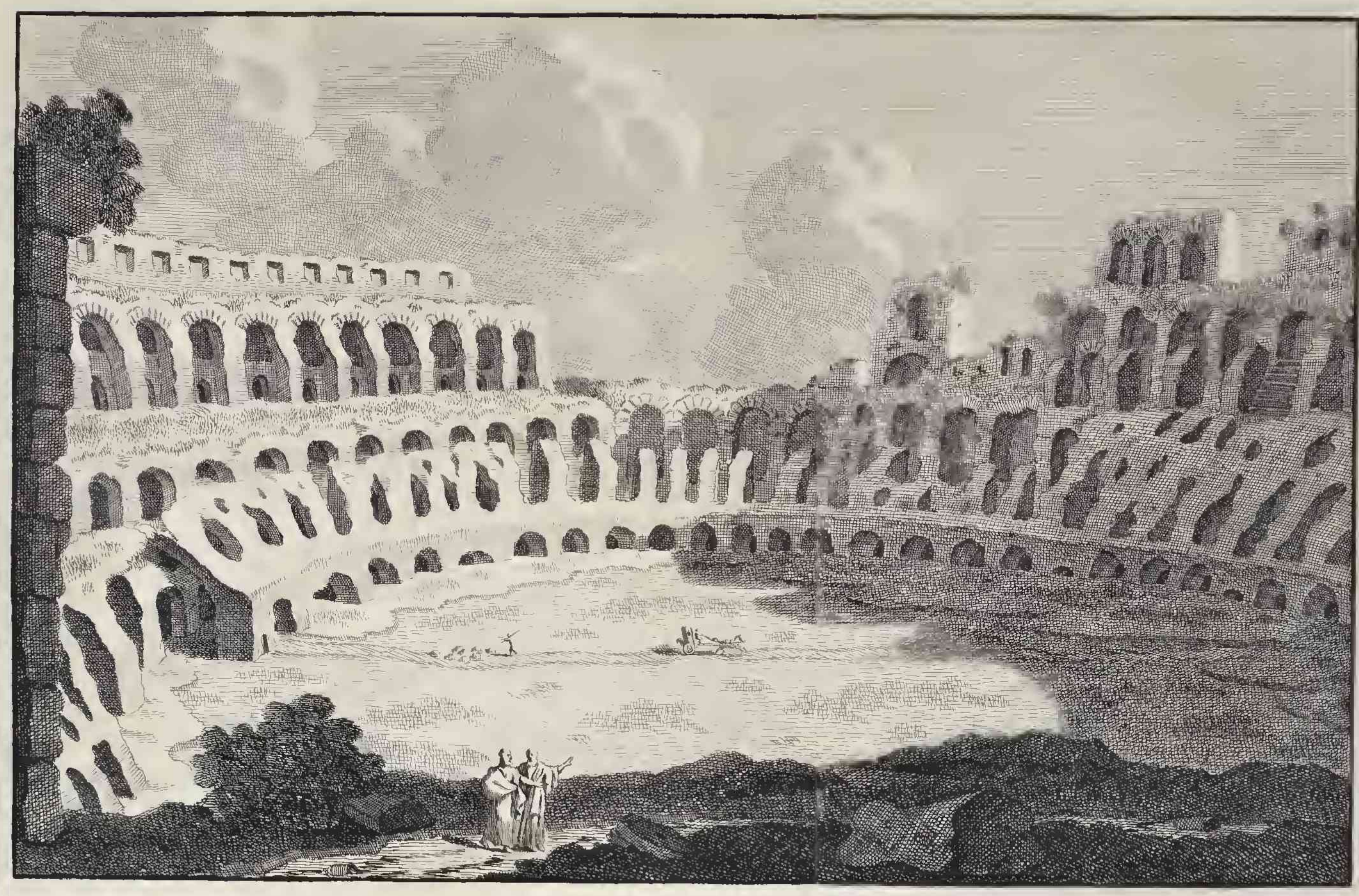
MONS

c. 28

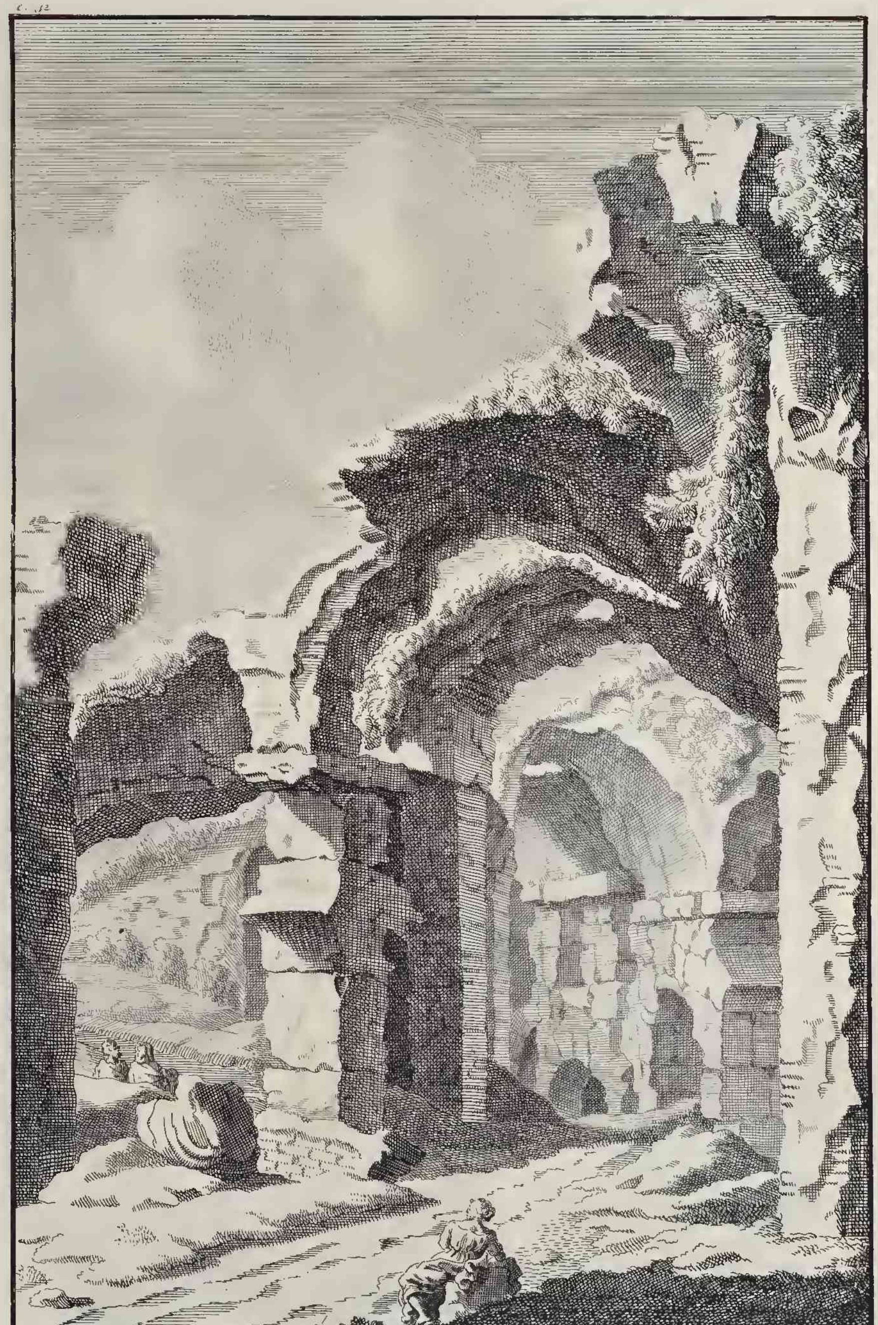

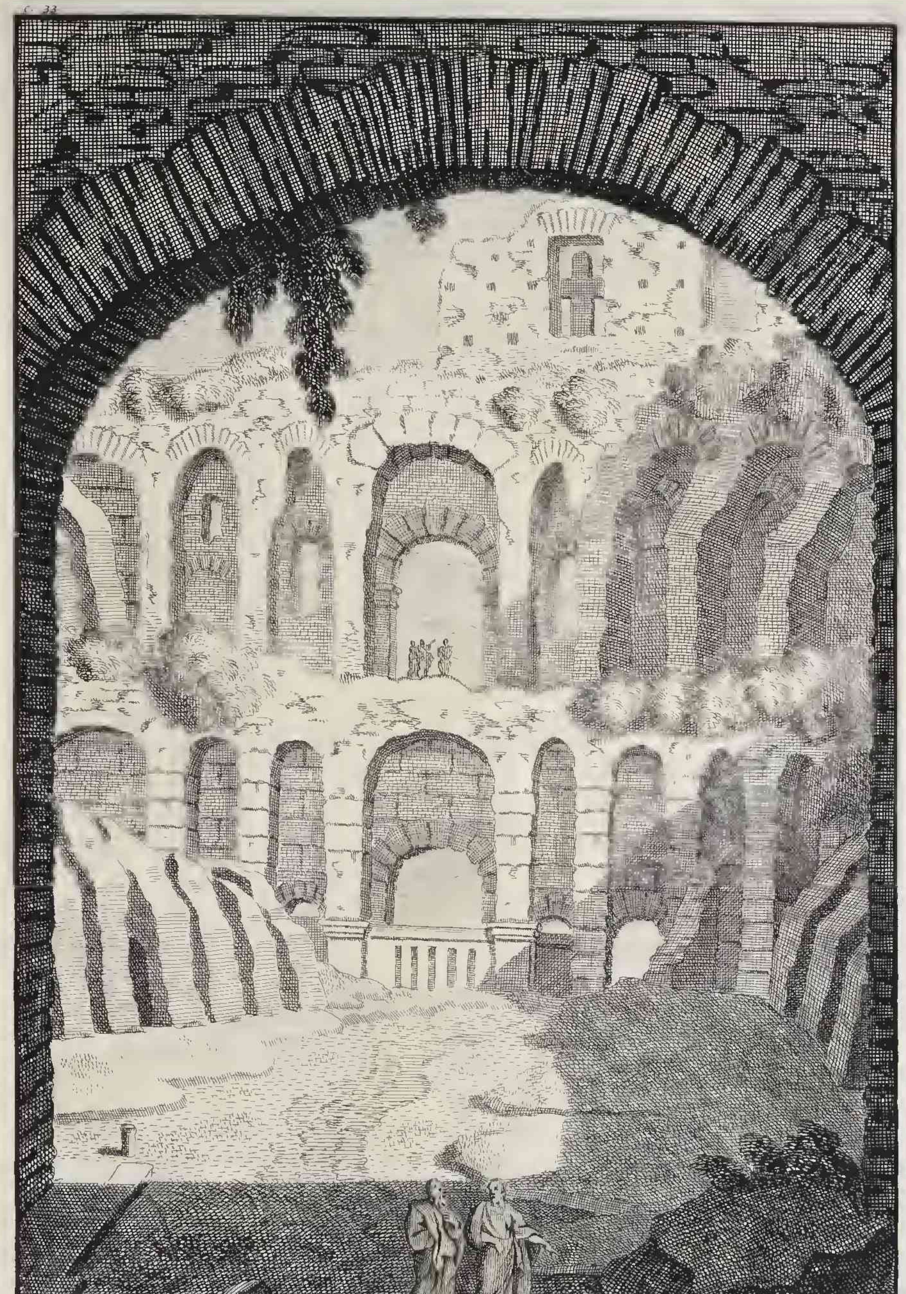

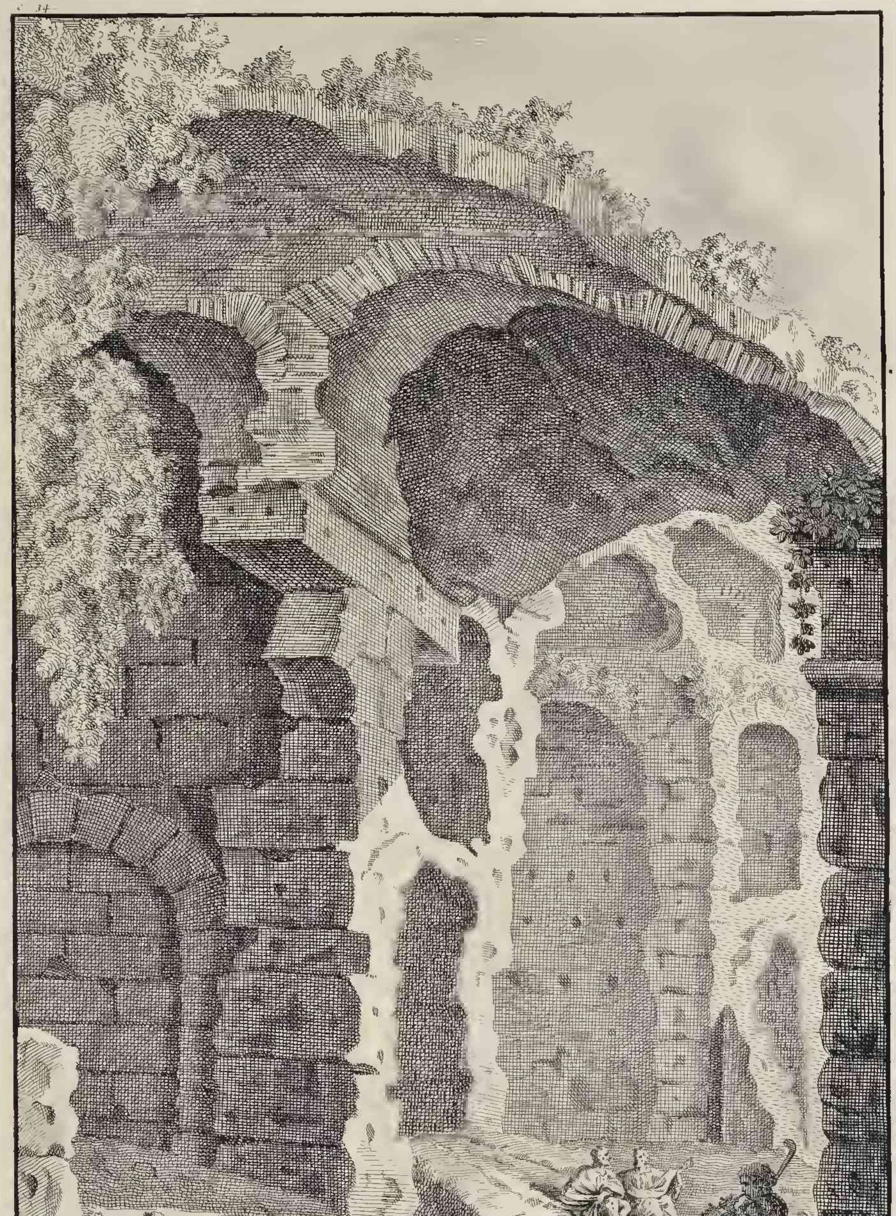

c. 52

c. 33

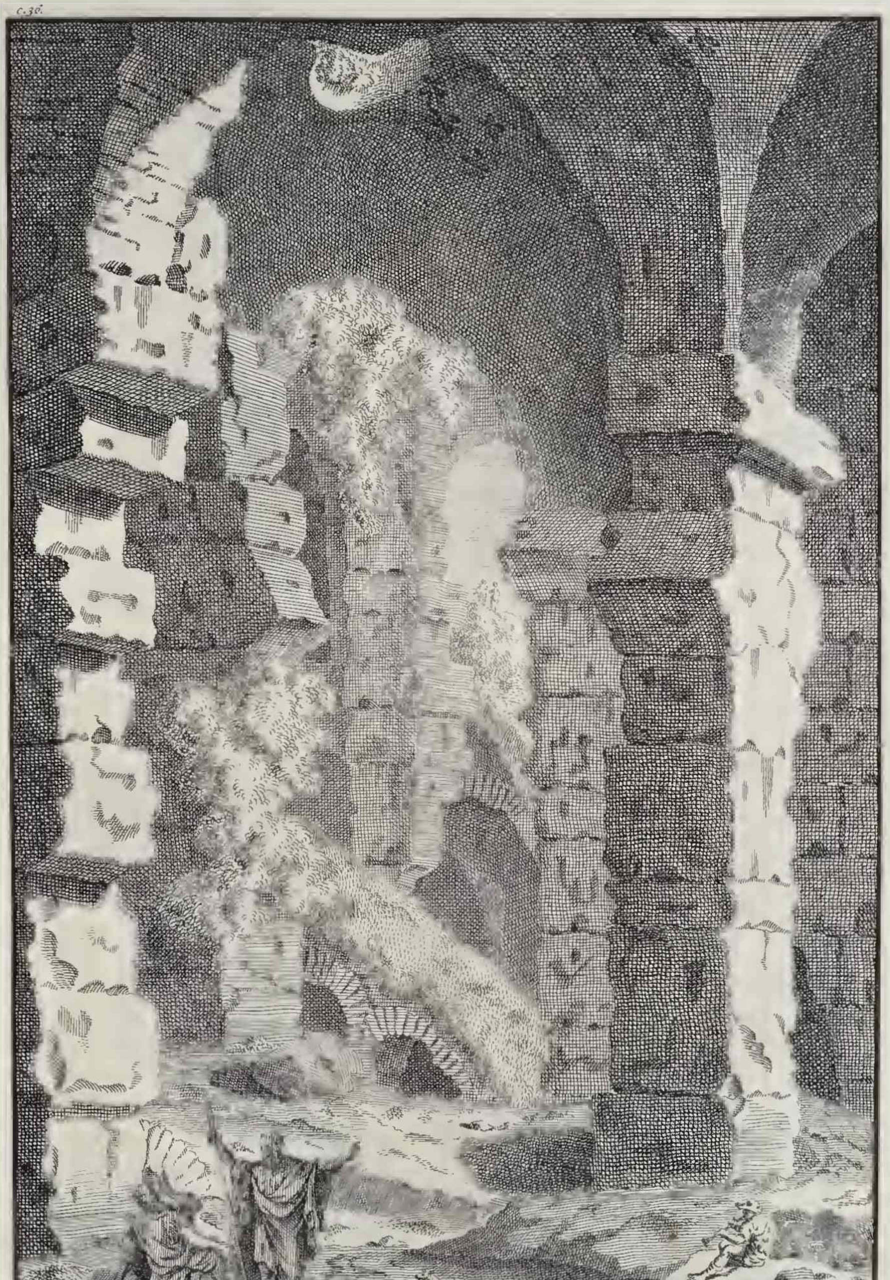

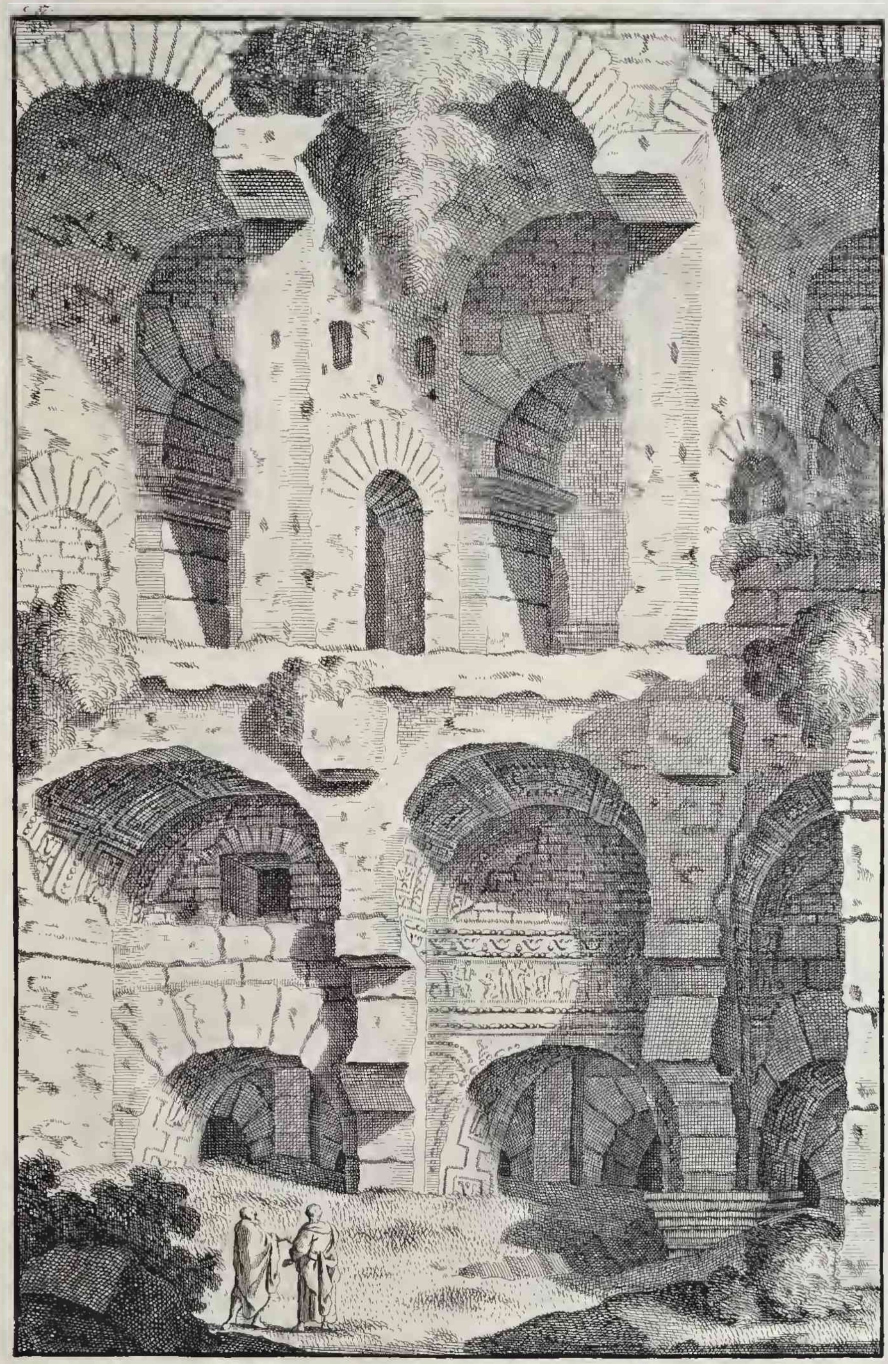

c. 35

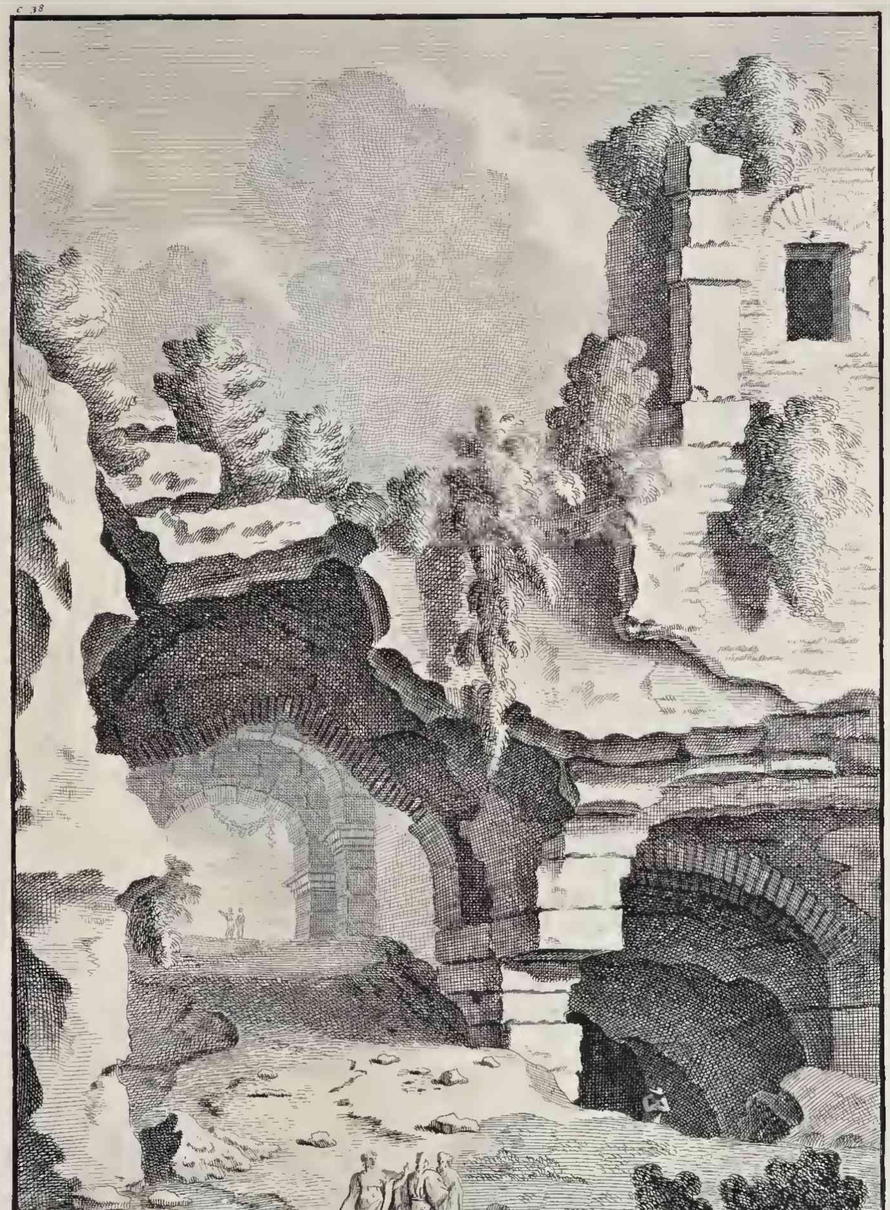

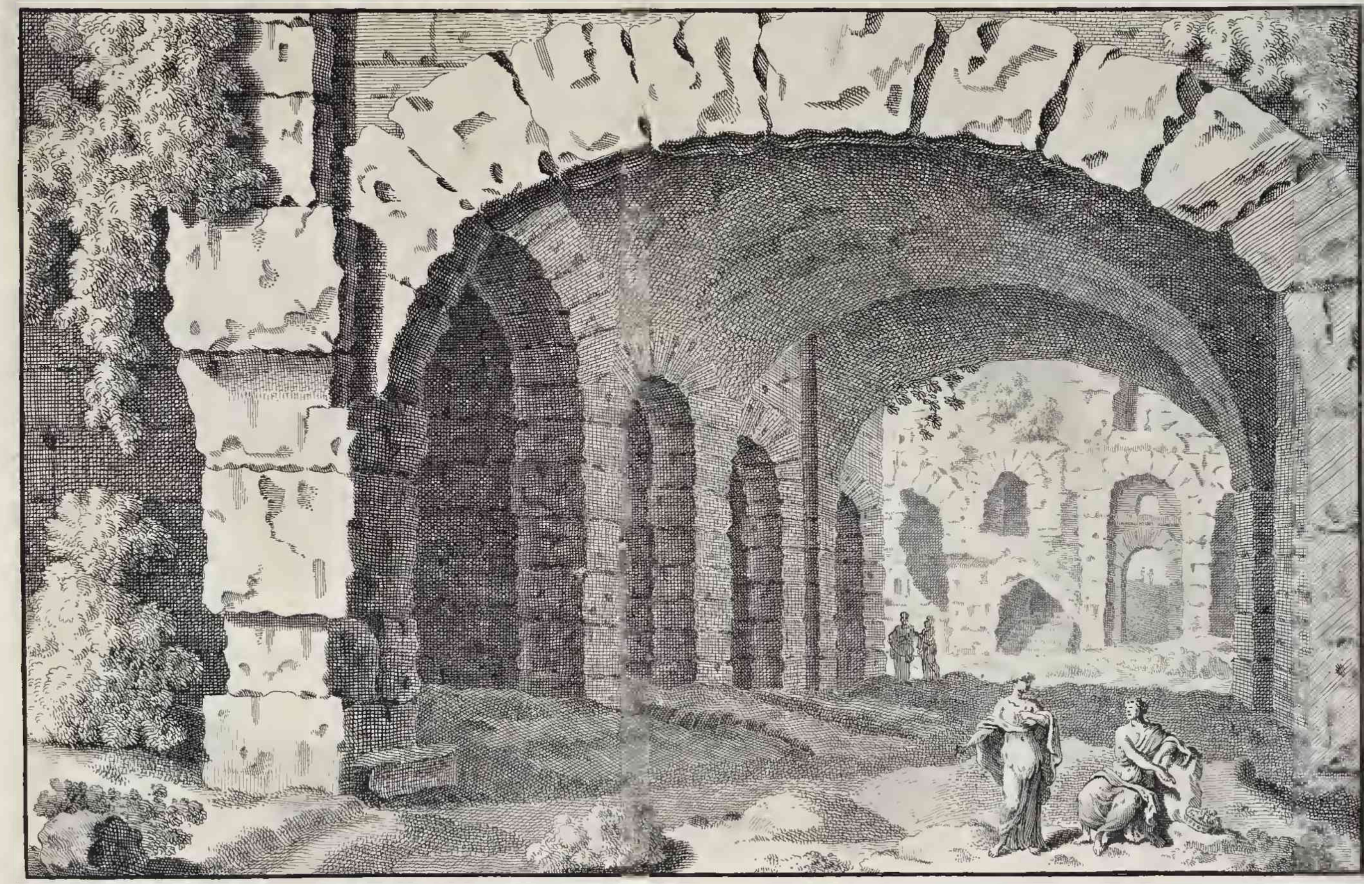
c.36.

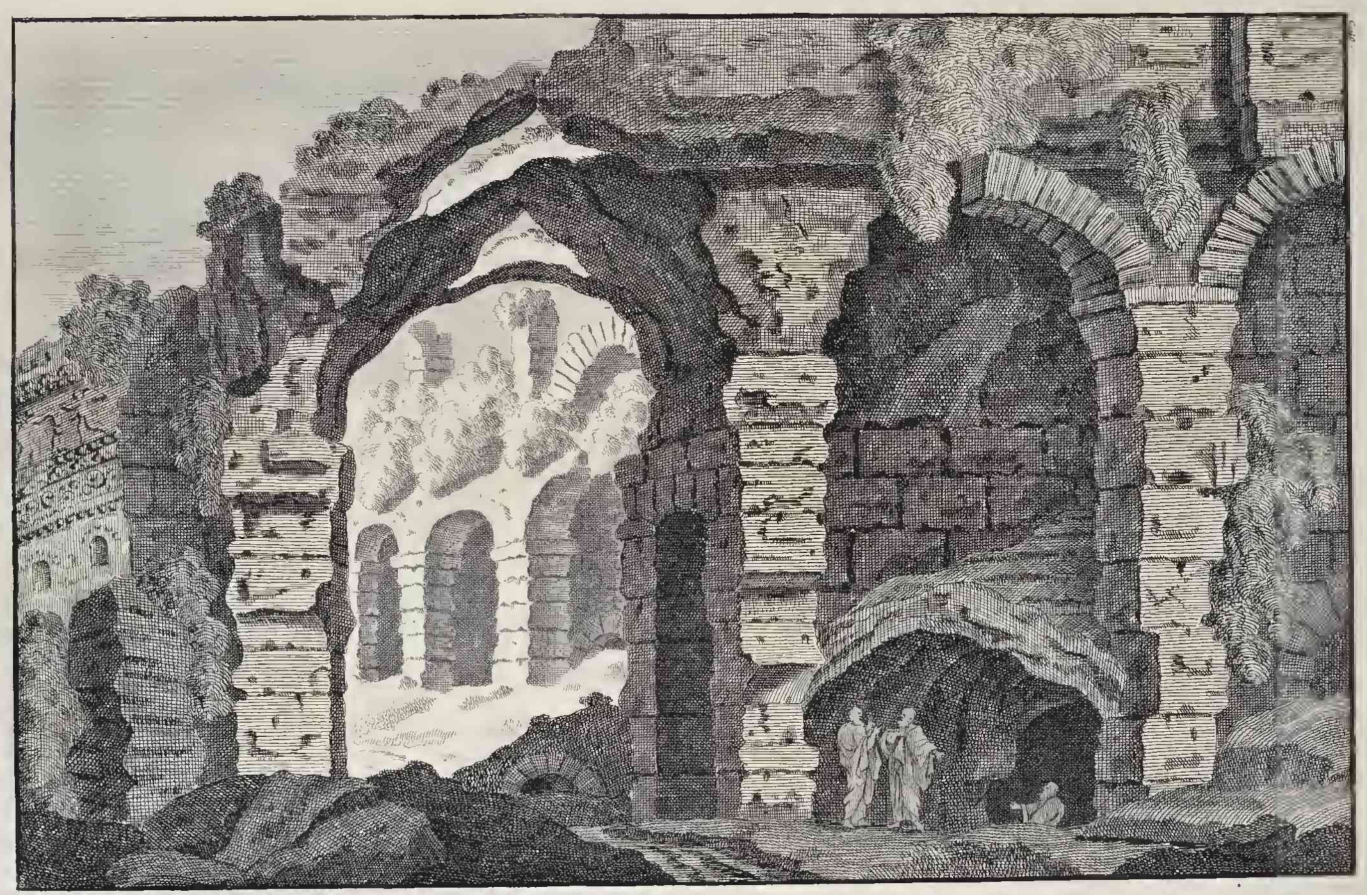

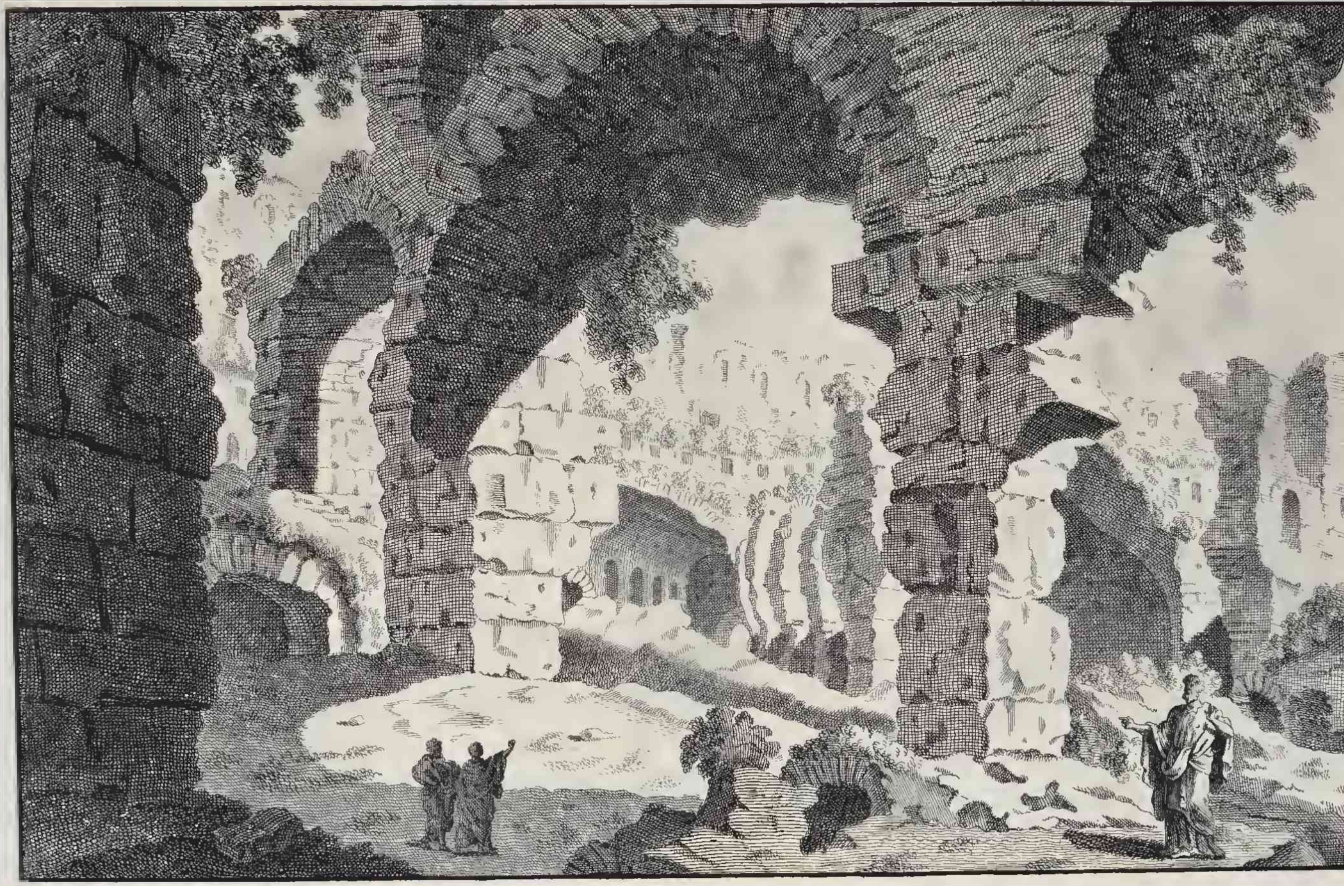

c 38

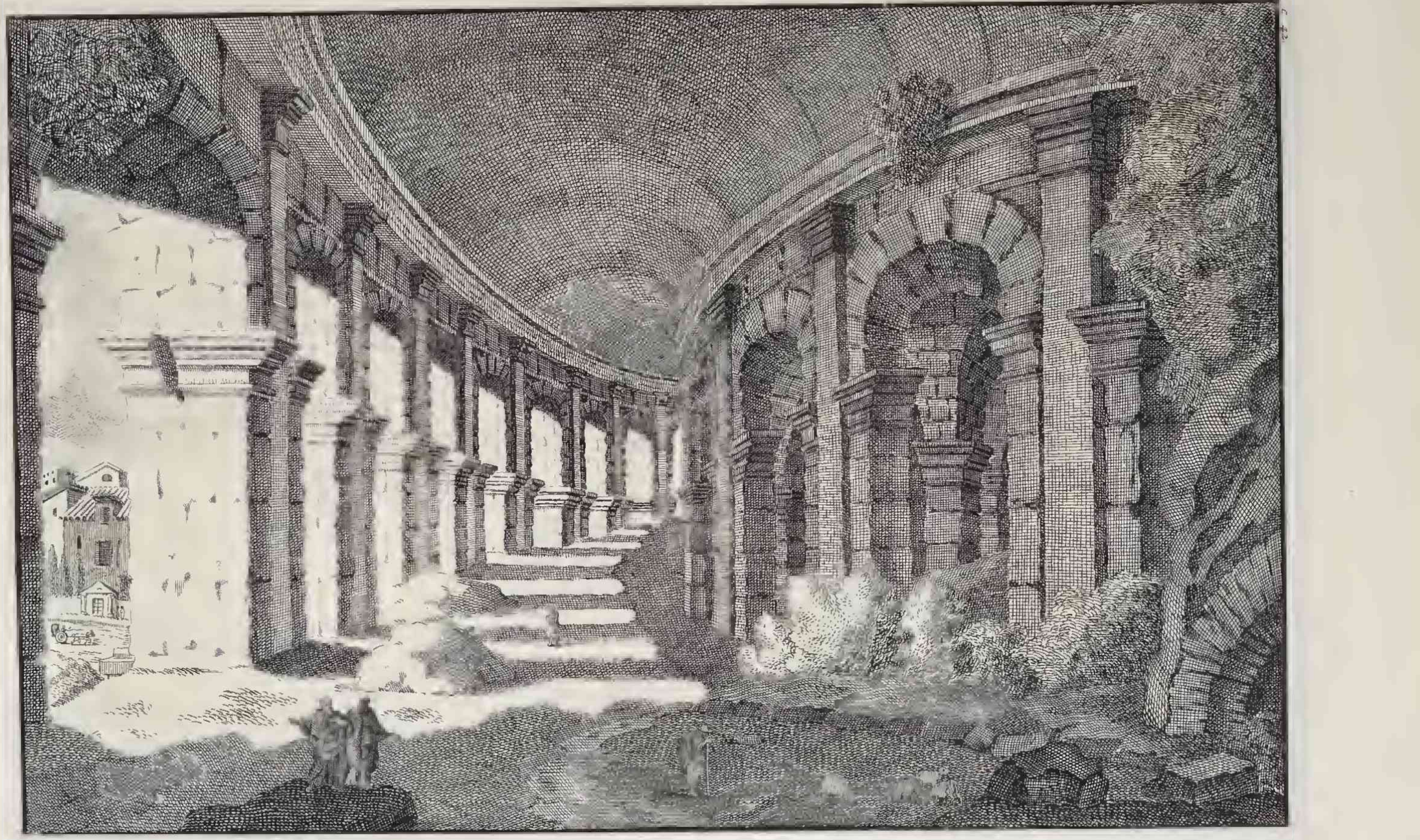

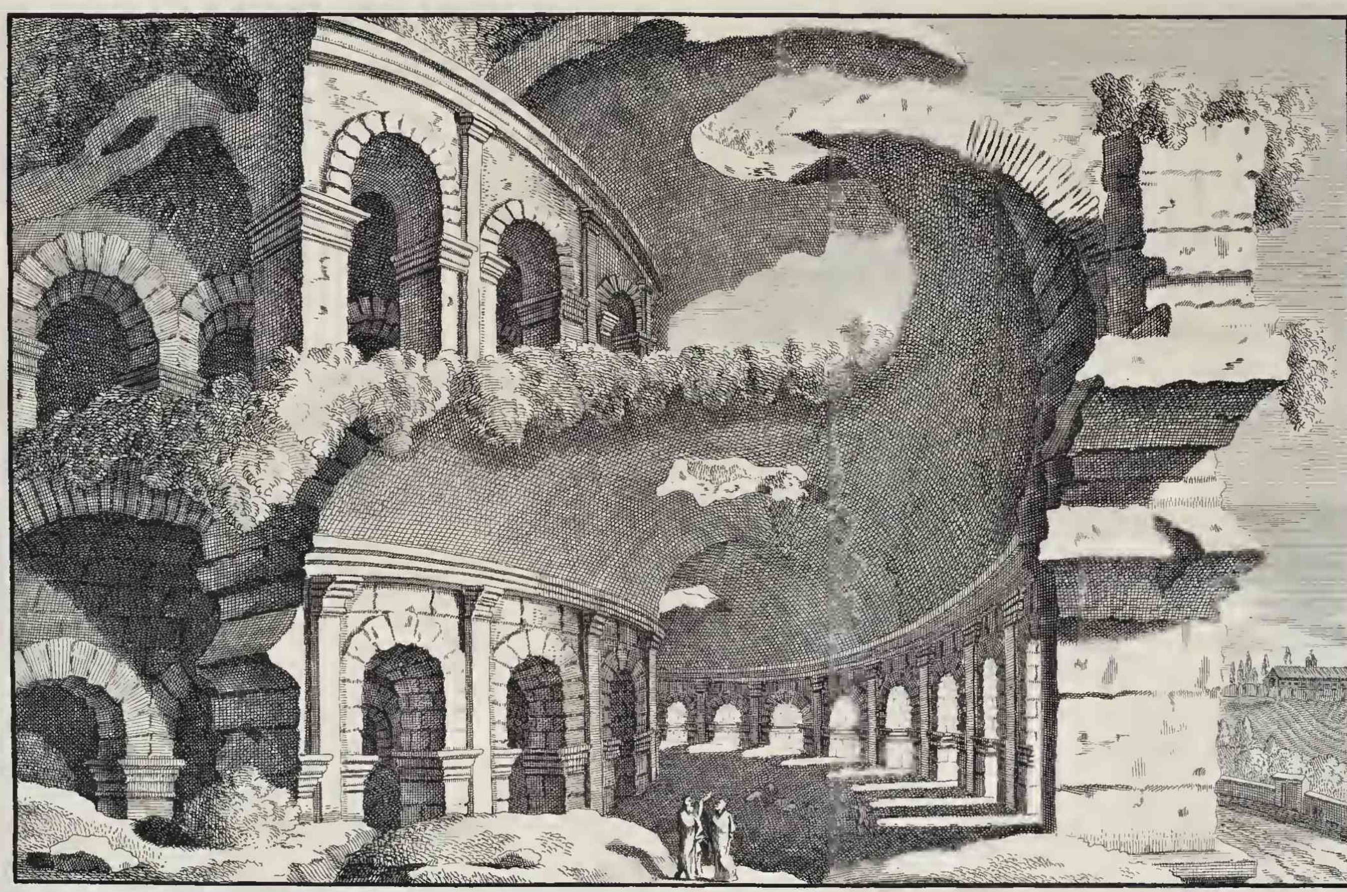

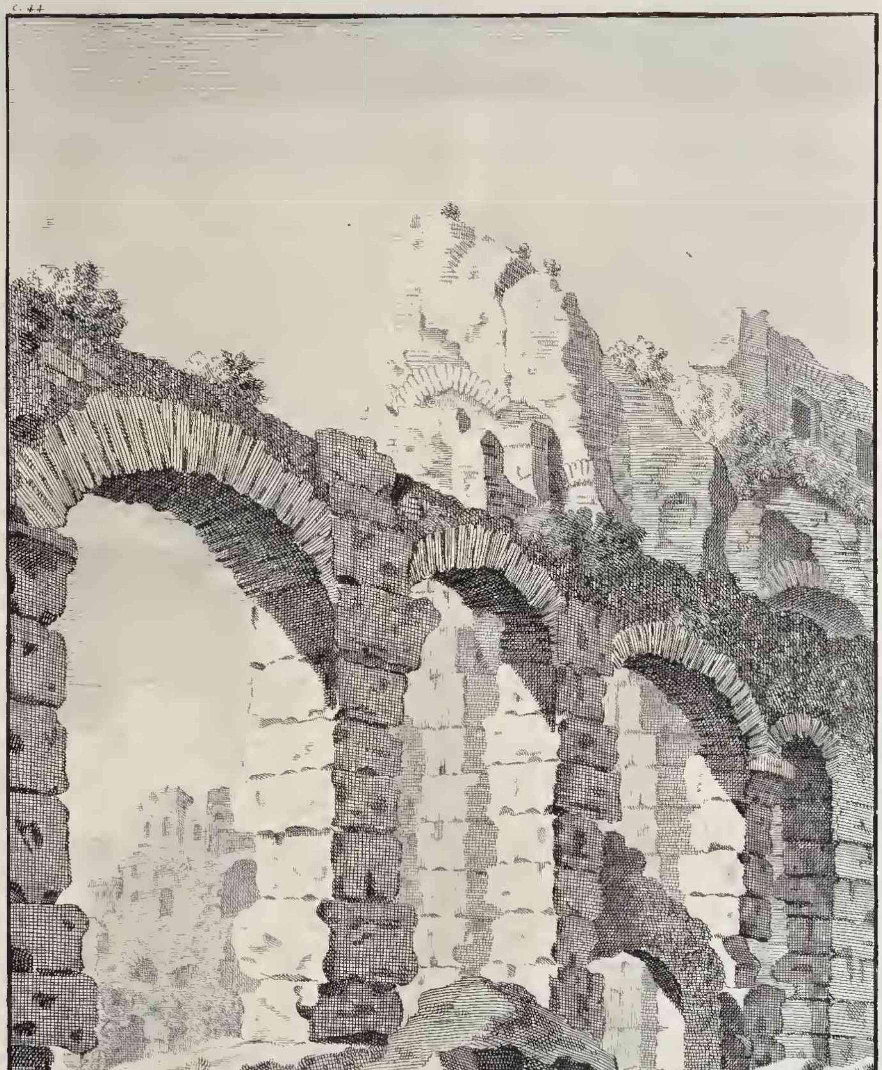

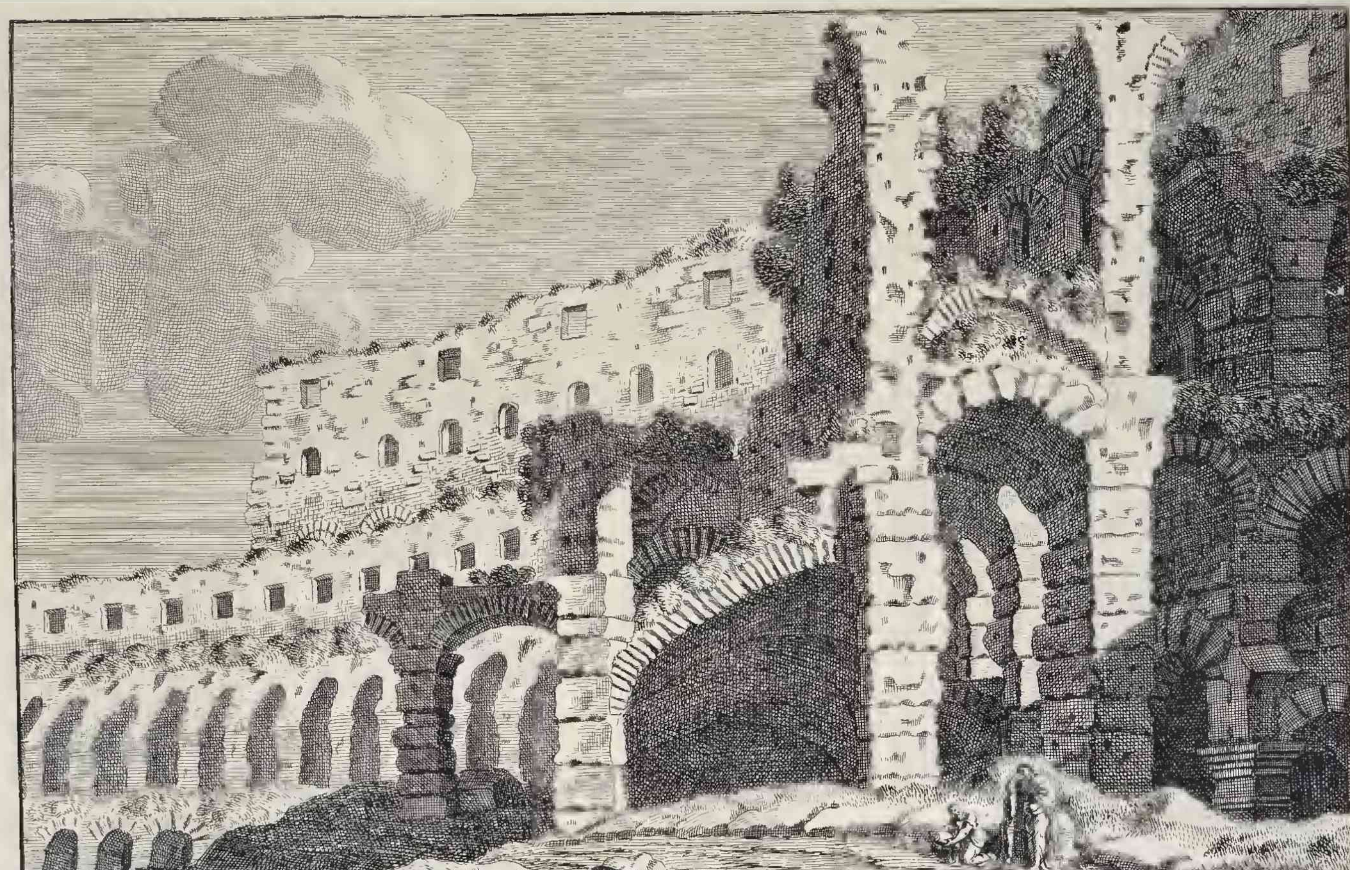
C. II.

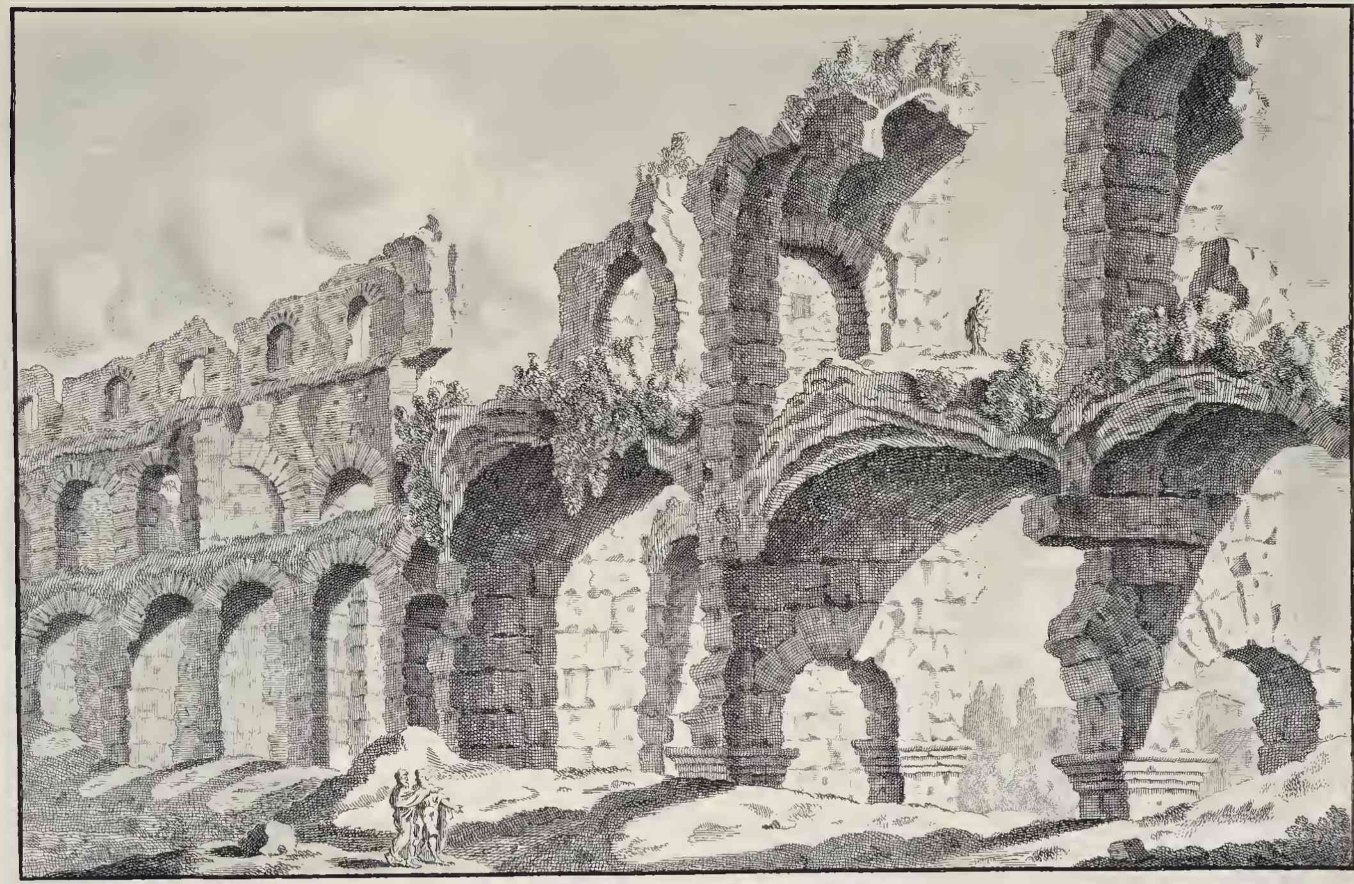

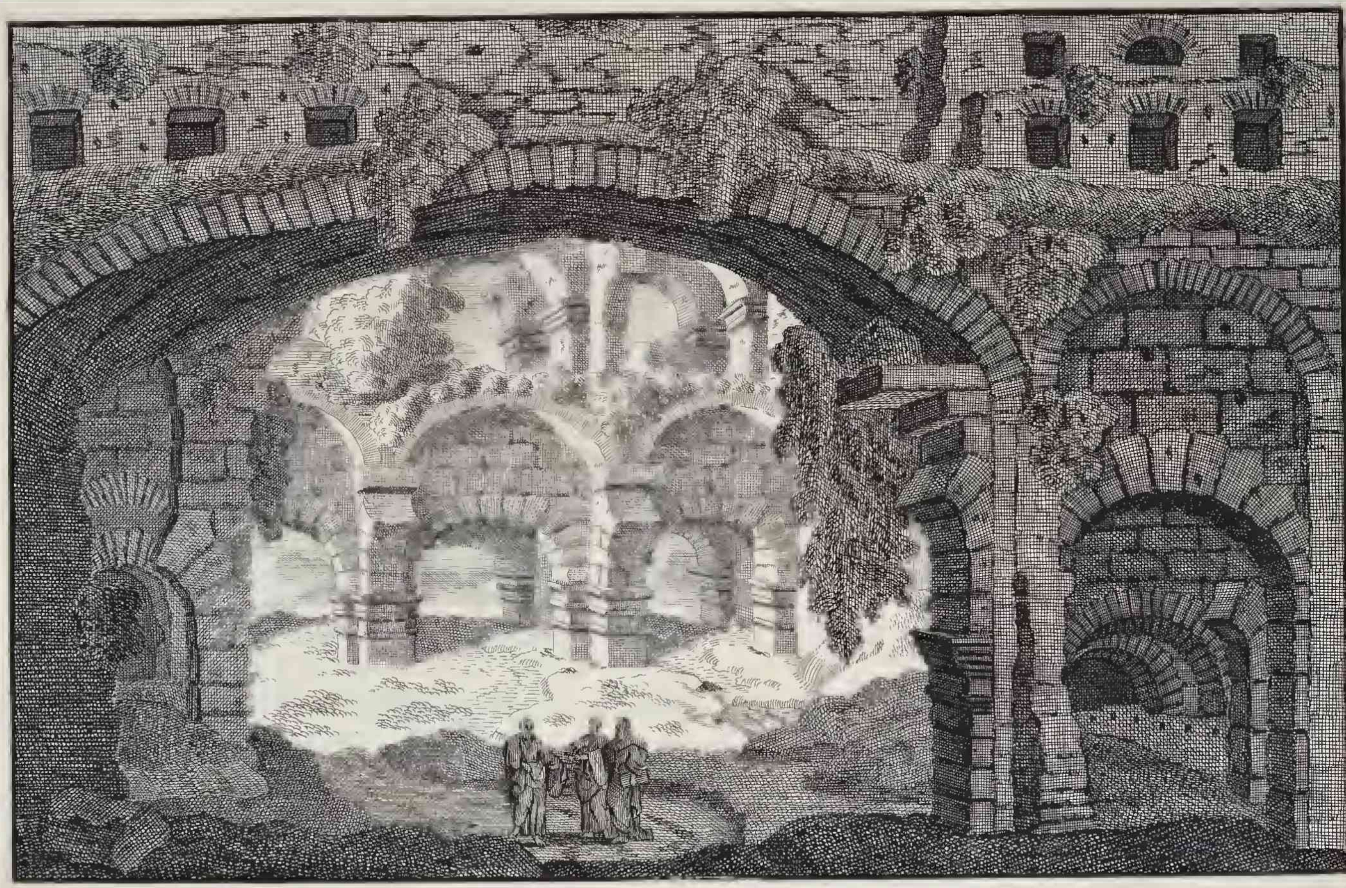

C. 44

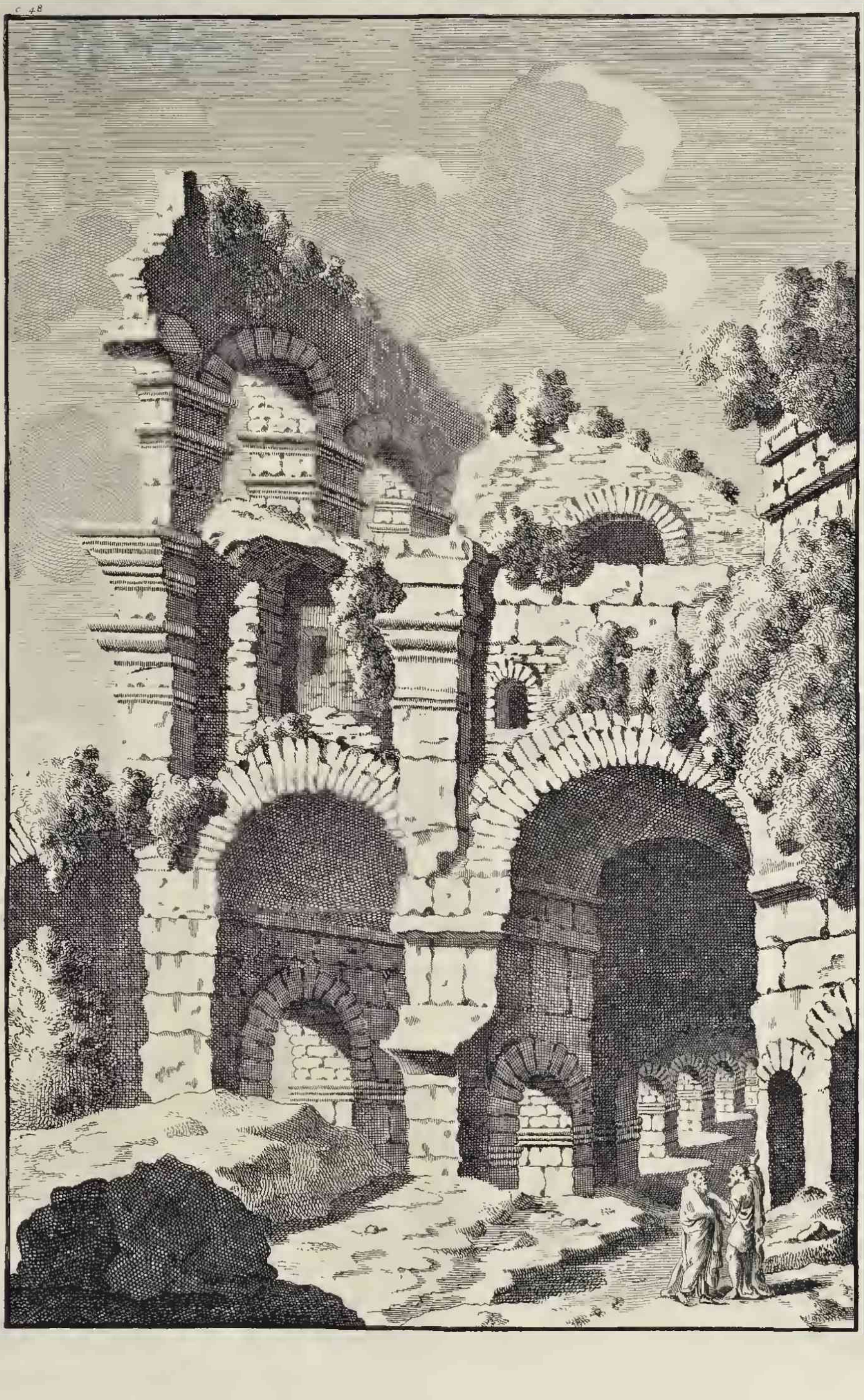

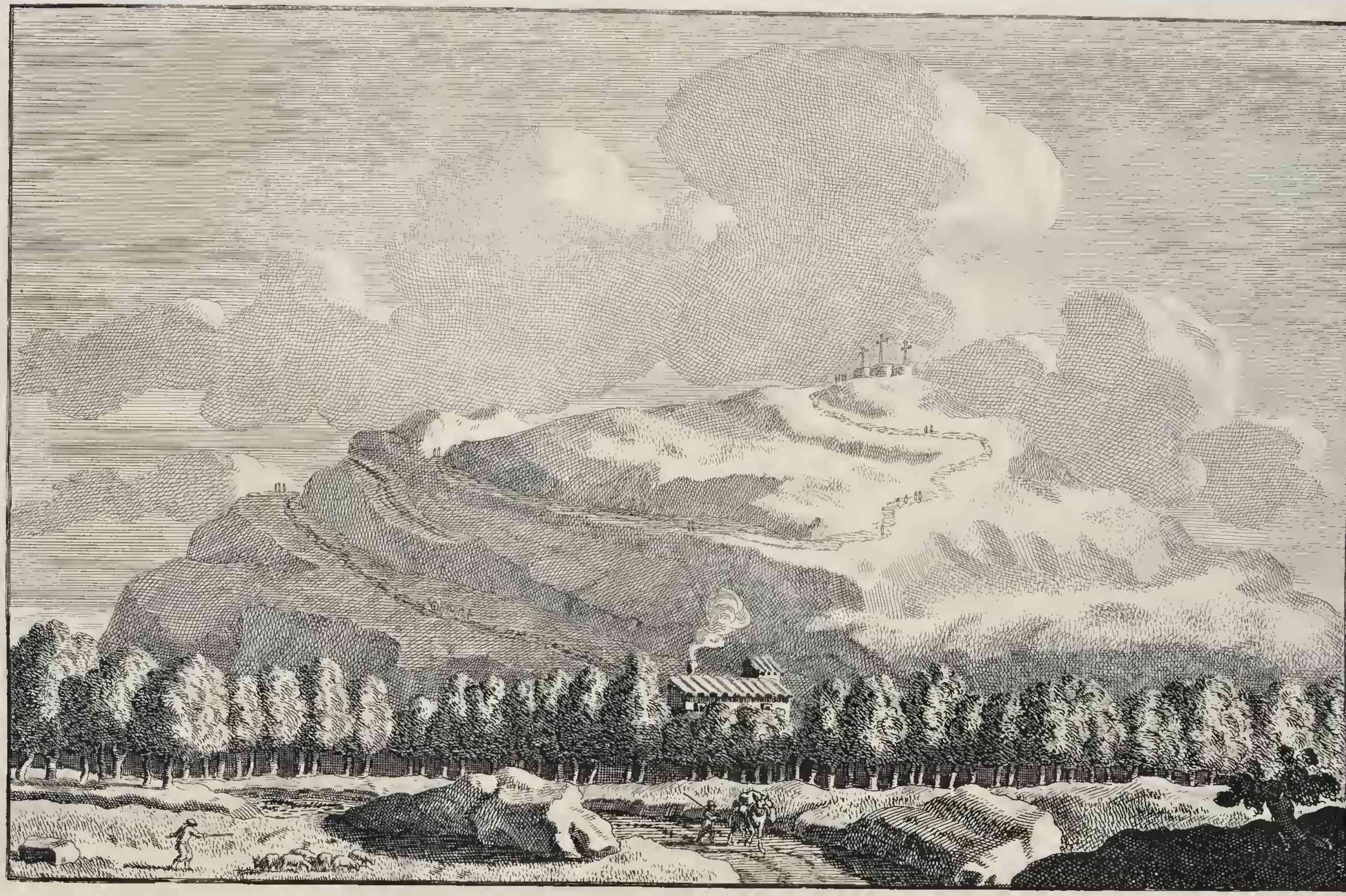

c 48

M O N S

TESTACEVS, FIGVLARIS, ſeu DOLIOLVM.

FIGVLI Romae pluribus habitabant in locis: neque id mirum cuiquam videbitur, quoniam fictilibus plurimum uterentur priſci, teſte Plinio (*Lib.* XXXV. *cap.* 12.) Siquidem Deorum imagines, & ornatus templorum, & incruſtationes parietum fiebant ex fictilibus, mortuique doliis fictilibus condebantur. Rex idcirco Numa inſtituiſſe dicitur ſeptimum Collegium Figulorum. Plinius (*dicto loco.*) Omnium autem maximum horum Collegiorum fuerat commodiſſime inſtitutum in hac planitie, propter uſum & commoditatem aquarum. Nam & maxima hic conficiebantur vaſa figlina. Quum vero Senatus vetuiſſet, ne artis ejus purgamenta projicerentur in Tiberim, ne ſcilicet repletum iis flumen ſenſim in Urbem reſtagnaret; his Artificibus certus locus aſſignatus eſt, quo deferrentur ea purgamenta. Atque ex his coacervatis ingens paullatim crevit cumulus, quem *Teſtaceum* dixerunt, cujus ambitus complectitur bis fere mille paſſus; altitudo, ubi maxima, eſt pedum CLX.

Eſt vero *Campus Figlinus* planities ampla ad latus Montis Aventini, ubi quondam Equiria fieri ſolebant. Id vero mirandum, unde tanta multitudo fragmentorum teſtarum, vaſorumque fictilium; nec poſſunt Eruditi idoneam adferre cauſſam, ut vult Donatus, cur in unum locum ſint congeſta, & in unum cumulum coacervata. Perpetuum enim apud Antiquos Scriptores hac de re eſt ſilentium. Sunt quidem, qui ſuſpicantur, creviſſe hunc cumulum ex fragmentis urnarum, quae fiebant ad cineres crematorum corporum ſervandos, quarum ingens copia quotidie effoditur, non e vineis ſolum, ſed tota planitie Romana. Nemo tamen dicere queat, cur, aut quando fuerint congeſta in unum locum.

DOLIOLVM etiam vocatur admirabilis ille Mons, fuit autem olim major, quam nunc: ſiquidem Nardinus refert, ſe vidiſſe, ingentem curruum numerum exinde onerari, ut complanarentur viae lutoſae in vicinia.

Tarquinius Priſcus legitur primus eo tranſtuliſſe figulos, quum Circum faceret; quia in propinquo erat flumen, ad avehenda vaſa commodum. Et arbitror, veram denominationem Montis hujus ſatis jam eſſe demonſtratam. Anilis enim fabulae inſtar eſt ducendum, natum hunc Montem ex fractis vaſis figulinis, tributorum nomine advectis; ex provinciis & urbibus devictis.

Hoc igitur unum ſatis jam conſtare exiſtimo: natum eſſe hunc Montem ex congeſtis fragmentis teſtarum a figulis, ingenti numero hic habitantibus, ut tanto commodius opportunitate fluminis uterentur ad avehenda vaſa a ſe facta; & libertate gauderent comportandarum teſtarum in locum, auctoritate Senatus illis conceſſum. Vaſa enim figlina, ut diximus, maximi fuerunt uſus apud antiquos: & in iis ſoliti quoque erant Romani ſervare aquam, vinum, & quidquid erat liquorum, balneis, aliiſque uſibus ſervientium. Facilis itaque hinc conjectura eſt, veroque proxima, longo temporis progreſſu in eam, quam videmus, altitudinem Montem hunc creviſſe.

Eſt & hoc cum maxime memorabile; in cavernis, & cellis Montis hujus, arte fabricatis, quarum aliquae ad centum graduum profunditatem aſſurgunt, ſervari hodie vina generoſiſſima, & optimi ſaporis, ab oenopolis. Hanc vero cauſſam adferunt, quare vinum, his in cellis cuſtoditum, multo ſit frigidius, meliuſque, quam in aliis Urbis locis: quod nimirum tanta non ſit denſitas coacervata teſtarum harumce, ut ventis locus iſte non ſit penetrabilis, frigoribuſque ideo magis expoſitus. Tribus autem quaſi publice conſtitutis vicibus vinarii quotidie vina ſua hinc petunt, & promunt, horis nempe matutinis, meridianis & veſpertinis, utentes vehiculis tectis ſtoreis, ne Solis ardoribus vaſa eorum vinaria ſint expoſita.

M V R I
V R B I S   R O M A E.

IN controverſia de Urbis Romae magnitudine, & moeniorum prolationibus, hoc primum quaeritur, an, quoties pomoerium ſit prolatum, muri etiam ampliores facti ſint. Negant hoc Nardinus & Borrichius, cauſſaſque ſuae negationis adferunt minime dubias.

Pomoerium locus erat tam intra, quam extra Urbis murum, quem antiquitus condendis urbibus augurato conſecrabant, neque in eo ullum aedificium fieri patiebantur. Dictum eſt autem Pomoerium, ut auctor eſt Varro (*Lib.* IV. *de Ling. Lat.*) *quaſi poſt moerium: nam quem antiqui* moerum *dicebant, nos* murum *dicimus.* Plutarchus (*in Romulo*) idcirco docet; Portas Urbis ſacras non fuiſſe; nam quum Conditores aratro moenia deſignarent; *Ubi portam*, inquit, *deſignare viſum eſt, vomere exempto, atque aratro ſublato ſpatium relinquunt. Unde totum habent murum praeter Portas ſacrum. Nam eas ſi ducerent ſacras, religioſum eſſet, neceſſaria & impura in Urbem recipere, & exportare.* Sic (*l. ſi quis ff. de Rerum Divis.*) *Si quis violaverit muros, capite punitur. Sicuti ſi quis tranſcendat ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione: nam cives Romanos alia, quam per portas, egredi non licet, quum illud hoſtile & abominandum ſit. Nam & Romuli frater Remus occiſus traditur ob id, quod murum tranſcendere voluerit.*

Morem vero condendi urbes Varro fuſe expoſuit (*Libro citato*) *Oppida*, inquit, *condebant in Latio Etruſco ritu multa, id eſt, juncteis bubus, tauro, & vacca interiore aratro circumagebant ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſſa die auſpicato, ut foſſa & muro eſſent muniita. Terram unde exſculpſerant* foſſam *vocabant, & introrſum factum*, murum. *Poſtea quod fiebat* orbis, urbs; *principium quod erat poſt Murum* Pomoerium *dictum, ejuſque ambitu Auſpicia Urbana finiuntur. Cippi pomoerii ſtant, & circum Ardolam Ardeam, & circum Romam. Quare & oppida, quae prius erant circumdata aratro ab orbe & urbo urbes, & ideo coloniae noſtrae ut urbes conduntur, quod intra pomoerium ponuntur.*

Conſtat igitur Augurum in ea re auctoritatem fuiſſe deſideratam. Docet id haec Inſcriptio, apud Gruterum (*pag.* CXCVIII. *num.* 1.)

COLLEGIV
AVGVRVM. AVCTOR
IMP. CAESARE. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F
DIVI. NERVAE. NEPOTE
TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONTIF. MAX. TRIB
POT. V. COS. III. PROCOS
TERMINOS. POMERII
RESTITVENDOS. CVRAVIT

Oſtendunt illinc Nardinus & Borrichius, falſam eſſe ſententiam dicentium, quoties muri promovebantur, toties quoque promotum fuiſſe pomoerium. Verum Romani non ita religioſe Hetruſcorum ſuperſtitioni fuerunt addicti. *Antiquiſſimum Romuli pomoerium*, ut ait Gellius (*Lib.* XIII. *cap.* 14.) *radicibus Palatini terminabatur.* Protulit id poſtea Servius Tullius Rex: item L. Cornelius Sulla. Nam pomoerii proferendi jus penes illos erat, qui fines protuliſſent Imperii. Seneca (*de brevit. vit. cap.* 14.) *Idem narrabat, Sullam ultimum Romanorum protuliſſe pomoerium, quod numquam Provinciali, ſed Italico agro acquiſito, mos proferre apud Antiquos fuit.*

Terminabatur autem pomoerium multis lapidibus, prout ex Varrone jam dicimus. Eorum, ut diximus, tutela penes Augures erat. Id ex inſcriptione diſcimus ſupra jam memorata; ritus autem hac in re adhiberi ſolitos deſcribit Feſtus (*in voce Proſimurium*) *Cum*, inquit, *pomoerium proferretur, tum Augures publi-*

cos P. R. haec verba praeire ſolitos: Dii tutelares, Urbis pomoerium hoc ne minus majuſve faxitis, ſed iis, quibus terminatum eſt, regionibus efferatis.

Quoties autem proferebantur pomoeria, non dilatabantur aequaliter, extra omnes moenium partes, ſed pro arbitrio proferentis. Sic Aventinus mons, moenibus urbanis ab Anco Martio incluſus, & ab Auguſto una ex XIV. Regionibus factus, quibus Urbem diviſit, tamen poſt Sullam & hunc Caeſarem extra pomoerium fuit, a Claudio tandem intra Urbem locatus. Teſtes ſunt Aulus Gellius (*dicto loco*) & Tacitus (*An.* XII. *cap.* 23. *&* 24.) qui quidem ſuo etiam aevo adhuc viſos ſcribit terminos, iſtius prolationis indices, idque probari potuiſſe actis publicis.

Atque hac ratione liquet, vanos ſibi fingere murorum ambitus, qui prolationem pomoerii colligunt ex magnitudine, murorumque ambitus mutatione. Livius id confirmat, ubi ambitum Urbis a Tullo Hoſtilio ſolummodo prolatum refert, & diſtinguit a *prolatione murorum pomoerii dilatationem*, quam uni Servio Tullio attribuit (*Lib.* I. *cap.* 44.) *Addit*, inquit, *duos colles, Quirinalem, Viminalemque; ac deinceps auget Exquilias; aggere, & foſſa, & muro Urbem circumdat. Item pomoerium profert.* Vox *item* manifeſtae diſtinctionis nota eſt.

Diviſerat autem Auguſtus hanc Urbem in Regiones XIV. quae tamen omnes non continebantur intra Urbis Pomoerium, prout jam oſtendimus de Aventino Monte. Et hac quidem de re exſtat etiamnunc in Capitolio inſignis Inſcriptio, apud Gruterum (*pag.* CCXLIX. *num.* 8.)

IMP. CAESARI. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. FIL
DIVI. NERVAE. NEPOTI
TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONTIF. MAXIMO
TRIBVNIC. POTESTAT. XX
IMP. II. COS. III. P. P
MAGISTRI. VICORVM. VRBIS
REGIONVM. XIIII

Praeter Tiberium Claudium, qui Montem Aventinum pomoerio incluſit, Gellius & alii dilatatum fuiſſe pomoerium volunt a Julio Caeſare & Auguſto, ſed quouſque, res eſt incertiſſima. Et tamen Dionyſius ſcribit: *Murum a Servii Tullii tempore non progreſſum eſſe ulterius, vetantibus id religionibus.* Aurelianus tamen muros ampliavit, ſed pomoerium non dilatavit, teſte Vopiſco (*cap.* XXI. *in Aureliano.*)

De Muris autem Urbis id compertum apud Nardinum & Borrichium reperi, fuiſſe nimirum longe minores & anguſtiores hodiernis. Neque enim Servii murus vel collem Hortulorum, vel Campum Martium, vel amplam circa montem Teſtaceum planitiem, vel Ceſtii ſepulcrum, vel Tiberinam Inſulam, vel Agri Tranſtiberini tantum, quantum hodie, vel Burgum Vaticanum, ſive Civitatem Leoninam, incluſerat; quae omnia jam illo ambitu incluſa cernimus, nec extra muros hodiernos porrigebantur uſquam. Aurelianus autem murus eundem paene ambitus circuitum habet, & veteribus fundamentis ſuperſtructus eſt, quibus hodiernus, niſi quod & Caſtrum Praetorium, & Amphitheatri Caſtrenſis extimam partem hodie includit, excluſa olim; & Burgum Vaticanum excludebat, hodie incluſum. Caſtrum autem Praetorium nonnulli fuiſſe volunt extra Portam Capenam: ſed Panvinius rectius extra Portam Nomentanam ponit, ubi ejus rudera qualiacunque hodieque cernuntur, prope Portam Piam.

Antiqua Roma erat ſepticollis, hodierna decem quodammodo eſt collium, namque adhuc complectitur Collem Hortulorum, (hodie dictum *Montem Pincium* & *Montem Trinitatis*) Caeliolum, & Janiculi reliquam partem, quam hodie appellant Montem Vaticanum, ut de Teſtaceo monte, ſive Doliolo, ſatis grandi, non nativo tamen, ſed ex teſtulis figulorum ſurgente, jam nihil dicam.

In magnitudine ambitus murorum deſignanda Auctores tam antiqui, quam hodierni multum inter ſe diſcordant. Juſt. Lipſius, Iſ. Voſſius, & alii immenſam paene faciunt Romanam Urbem, & murorum ambitum, vel cum Vopiſco credunt, extendiſſe ſe ad quinquaginta fere milliaria: Lipſius autem contendit ad viginti tria, Italica ſuſpicor, non horaria, hoc eſt, mille paſſuum. Sed Borrichius credit, ampullari more ſuo Vopiſcum, aut ſubeſſe mendum, & pro *quinquaginta*, *quindecim* eſſe legendum.

Voſſianam autem rotunditatem circularem falſitatis redarguunt murorum ambitus deſcriptiones a Nardino, Donato & Borrichio concinnatae. Borrichius negat ulla hodie veſtigia ruderum tam prodigioſi

gioſi muri uſquam in campis Latii apparere; quum etiamnunc Servii murus variis locis evidentibus ſeſe oſtendat monumentis. Nam & ex fabrica & vetuſtate murorum multarumque Portarum, adhuc manentium, facile colligimus, murum Aurelianum vix hodierno fuiſſe ampliorem. Suburbia quidem Romae longius proceſſerunt, neque tamen ita prodigioſe, uti volunt nonnulli Antiquariorum, dicentes, hinc Otriculum, illinc Tibur, iſtinc Oſtiam & mare attigiſſe. Refelluntur enim vel unius Martialis teſtimonio, qui (*Lib.* VII. *epigr.* 31.) ſcribit.

Quidquid villicus Umber, aut colonus,
Aut rus, marmore tertio notatum,
Aut Thuſci tibi, Tuſculique mittunt,
In tota mihi naſcitur Suburra.

Ex quibus verbis Borrichius evidenter confici poſſe pluribus docet, Suburbium iſta parte Urbis vix ultra mille & ducentos paſſus potuiſſe ab urbanis moenibus recedere.

Poſt Aurelianum legimus quidem moenia a Barbaris hinc inde diruta fuiſſe aliquoties, ſed reſtaurarunt illa Honorius, Theodoricus, Beliſarius & Narſes; Pontifices item Romani aliquot: non autem ampliarunt; niſi quod Pontifices poſteriores aliquid in Tranſtiberina regione immutarunt & addiderunt.

De Portis Plinii XXXVII. reſpondet Borrichius, ſupereſſe hinc inde in muris portas quaſdam clauſas, nominis incerti, reliquas vero plane ſublatas, multiplici iſta murorum reſtauratione; immo & in Capitolio fuiſſe plures portas privatas; & in Plinii contextu poſſe latere aliquod mendum.

Videri poſſemus abſolviſſe noſtram de Muris & Pomoerio Romanae Urbis tractationem, ſed & operae pretium exiſtimamus, ut aliorum quoque audiantur ſententiae, in quibuſdam a ſupra dictis diſſentientes, & praeſertim quomodo & per quos Roma creverit, liquidum fiat.

Livius, Plutarchus, Strabo, aliique docent: Palatium, in quo ipſe educatus erat, a Romulo primum munitum; ſed & iidem teſtantur, ante Sabinorum & Tatii adventum Capitolium a Romulo jam munitum fuiſſe, arce Romana ibidem collocata. Hanc enim Sabini ceperunt, proditione virginis Tarpejae, qui & a Romanis poſtea inde pelli non potuere. Non tamen Romulus ultra Palatini Montis radices pomoerium protulit. Ne qua vero vis externa Urbem opprimeret, finitimique colles hoſtium fierent propugnacula & arces, munitos eos fuiſſe ſcribit Strabo (*Lib.* V.) neque tamen recepti leguntur intra pomoerium. Sic Livius (*Lib.* I. *cap.* 12.) negat, Urbem ipſam fuiſſe captam, quum Arx Tarpeja a Sabinis caperetur. *Sed Romanos*, inquit, *cum Sabinis poſt arcem Tarpejam occupatam pugnantes, hoſtes uſque ad portam Palatii fugarunt.* Et haec certe tunc fuit Porta Urbis Romae.

Ita & Ancus Martius Janiculum muniit, non tamen Urbis pomoeria eouſque protulit. Sed & ante eum Tullus Hoſtilius, tertius a Romulo, Alba everſa, ipſiſque Albanis in civitatem receptis, addidit Urbi Coelium montem, quem Romulus primo munierat. Livius (*Lib.* I. *cap.* 30.) *Roma interim creſcit Albae ruinis: duplicatur civium numerus. Coelius additur Urbi mons, & quo frequentius habitaretur, eandem ſedem Tullus regiam capit.* Strabo in his adverſatur Livio, & Ancum Martium muniiſſe montem Coelium & Aventinum, & jacentem inter hos Campum ſcribit. Plinius item; *Aventinum & Janiculum montes Urbi addidit.* Loquitur autem de Anco Martio. Quod vero Scriptores tradunt, Ancum Martium Aventinum multitudini conceſſiſſe, non idcirco eum intra pomoerium recepiſſe ſignificat. *Multa* enim *loca*, inquit Dionyſius (*Lib.* III. *cap.* 56.) *circum Urbem extra moenia proximis collibus & vallibus habitata, & praeſertim Aventinus.* Sed forte hi Reges aliquando in iis montibus habitarunt, quos alii aedificiis ornarunt, vel pars ab uno, reliquum ab altero Urbi fuit additum.

L. Tarquinius Priſcus porro, quamvis imperium populi Romani propagaverit, multis agris ab hoſtibus captis, vetere tamen contentus, pomoerium non protulit. Urbem autem ultimo imperii ſui tempore munire adgreſſus, ſaxis magnis ad regulam formatis (prius enim vilibus ſtructuris aedificati fuerant) inchoatum non abſolvit opus, morte praeventus. Servius ergo Tullius, ſucceſſor ejus, & quintus a Romulo, ſecundum Plinium, Eutropium & Livium, tres colles Urbi addidit, Quirinalem, Viminalem & Exquilias, adduntque, aggeres & foſſas feciſſe. Muros autem, a Tarquinio Priſco coeptos, perfecit ipſe ingenti quadrato ſaxo, Gabino, Albano, Tiburtino & Praeneſtino, ignique impervios praeſtitit. Et, teſte Borrichio, cernuntur adhuc muri ad XX. paſſus ex ſaxis quadratis ſurgentes, ſed quae prae vetuſtate tophis jam arenaceis ſimiliora in pulverem ſe redigi patiuntur, & ex Servii aevo manere ſe adhuc

tacite ſignificant. Alibi rurſus conſpiciuntur capitella murorum, ex ſolido marmore conſtructa, in argumentum aevi poſterioris, ſed potentioris. Quae ſuperſunt, ſecula infelicia indicant, utpote facta perfunctorie e latere cocto, hinc inde conſarcinato.

Servius ergo Tullius muro lapideo ſex colles complexus, Urbem primus diviſit in quatuor Tribus urbanas, Palatinam, Suburranam, Exquilinam & Collinam. Is enim primus poſt Romulum pomoerium dilatavit. Tarquinius denique Superbus, Latinorum, caeterorumque hoſtium incurſiones, quibus Urbs ipſa occupari poterat, veritus, Urbem ab oriente ingenti aggere munivit. Plinius (*Lib.* III. *cap.* 5.) *Clauditur Urbs ab oriente aggere Tarquinii Superbi, inter prima opere mirabili: namque eum muris aequavit, qua maxime patebat aditu plano; cetero munita erat praecelſis muris, aut abruptis montibus.* Et ſane aggeres iſti, teſte Panvinio, adhuc viſuntur parum ultra Thermas Diocletiani, porrecti ab eo loco, uſque ad Arcum fere Gallieni.

Donati haec eſt ſententia. Romam hodiernam ad veterem referendo, optime apparere, quomodo ſeptem montes pomoerio concluderet. Nam Aventinus, deficiens ad Portam Trigeminam, planiciem, ubi navalia fuerunt, circumjacentem habet. Coelius in muris ipſis definit. Exquilinus aut interjecto Campo longe a pomoerio finitur, aut certe in planiciem cum Viminali excurrit, qua parte ductus eſt Agger Tarquinii, qui plana collis terminabat, hodieque terminat. A Porta Collina deinde murus latiori circuitu deſcendit in Martium Campum, qui ſub Regibus per praerupta Montis Quirinalis recta ducebatur in vallem, ubi Columna Trajani eſt, unde pergebat in ſummum Capitolium; a Rupe vero Capitolina, ante Ciceronem, per Forum, nunc Montanarium, tendebat ad Tiberim.

Superſunt veteres Tranſtiberini muri: eos Donatus cenſet maxima ex parte adhuc ſuperſtites, nec contractiores, nec ampliores eſſe veteribus. Incipiunt illi non longe a Porta Portuenſi vetere, cujus Inſcriptio antiqua, ab Imperatoribus Arcadio & Honorio poſita, apud Gruterum legitur, & a nobis ſuo loco eſt deſcripta. Hinc parte eorum diruta, propter recentiores munitiones, porriguntur ad Portam Janiculenſem, atque per Portam Septimianam ad uſque Tiberim rurſus extenduntur, & finiuntur.

Ergo poſt Aurelianum Arcadius & Honorius Imperatores reſtaurarunt muros veteres, non ampliarunt. Deinde qua murus per acclivitatem Janiculi ad Portam S. Pancratii, & jugum Collis evadit, indeque flexus ad Portam Septimianam, Tiberimque deſcendit, dicendus eſt eoſdem habere fines, quos illi Rex olim Ancus impoſuit, ut ex Livio, Dionyſio & Procopio recte colligitur.

Haec ergo eſt Donati ſententia, murorum ambitum ante Aurelianum multo fuiſſe minorem illo, quem hodie videmus. Poſt Aurelianum & Conſtantinum, aut idem fuit, aut alicubi parum differens. Etſi enim moenia ſaepius diruta & collapſa ſunt, iiſdem tamen prope veſtigiis ac fundamentis fuerunt ſuperſtructa; ita ut idem fere terrae ſpatium Roma inſederit, in maxima ſua amplitudine. Et hujus quoque ſententiae fuerunt Marlianus ac Blondus. Marlianus enim (*Lib.* I. *cap.* 8.) ait: *Credimus ſuper fundamentis priſcis muros nunc exſiſtentes exſtructos fuiſſe.* Blondus autem (*initio Romae Reſtauratae*) *Quamquam*, inquit, *muri partim collapſi & corroſi ſint, partim ruinam multis in locis minentur; in ipſo tamen remanent priſco veſtigio veteris fundamenti.* Aurelianum autem muris validioribus & laxioribus Urbem ſepſiſſe, teſtis eſt Eutropius (*Lib.* IX.) Zoſimus autem dicit; eos ab Aureliano quidem inchoatos, ſed ab ejus ſucceſſore perfectos fuiſſe (*Lib.* I.) Panvinius hinc ergo colligit; Aurelianum Urbis moenia a Porta Collina per Collem Hortulorum, uſque ad Tiberim, ut nunc viſuntur, Campumque Martium deduxiſſe. Sed quod Vopiſcus dicere videtur; Aurelianum muros Urbis ampliaſſe, ut quinquaginta prope millia paſſuum eorum ambitus teneret, ingenue fatetur ſe ignorare.

Ad Nardini ſententiam nunc venimus. Is in eo Donato adverſatur, ut credat; Tranſtiberina loca & Janiculum ingenti murorum ambitu olim Urbi fuiſſe connexa, eo ſolo muniendi intermiſſo ſpatio, quod interfluens ad tranſitum Tiberis occupabat, qui quum nullus ripas murus impediret, libere hinc inde pontibus tranſibatur, ita ut utraque ripa intra moenia incluſa fuerit. Livius (*Lib.* I. *cap.* 33.) *Janiculum quoque adjectum* (loquitur de Anco Martio, uti ante dixerat) *Coelius additur Urbi mons*, quem ubi muro cinctum narravit, pergit: *id non muro ſolum, ſed & ob commoditatem itineris Ponte Sublicio, tum primum in Tiberim facto, conjungi Urbi placuit.* At in moenibus a Servio Tullio conditis majorem adhibere diligentiam voluit Nardinus, longa & accurata probatione ſententiae ſuae, quae huc redit: ore pleno affirmari poſſe, nullam, medio inter Servium Tullium & Aurelianum tempore, factam mutationem ſitus moenium, quamquam ultra pomoerium in immenſum quantum ſpatium aedificationem prolatam non negat; neque tamen, aut Auguſti aevo, aut Veſpaſiani moenia Urbis prolata fuerunt. Affirmat

mat quoque; nihil ſe aut legiſſe, aut vidiſſe in teſtimoniis Scriptorum Veterum, uſque ad Aurelianum Principem, quod ſententiae huic vere ſit contrarium. Colligit igitur ſufficere ea poſſe, quae ab auguriis petuntur, murorum prolationem vetantibus, ad quae, praeter Dionyſium, Cicero quoque alludere videtur in iis, quae (*Epiſt.* XXXIII. *Lib.* XIII. *ad Atticum*) refert, de mentione facta, Campum Martium moenibus includendi. Cenſet porro, abunde magnum, validumque in muris non factae mutationis argumentum eſſe; quod de re tam memorabili ne minimum quidem apud quemquam Scriptorum Veterum ullum omnino verbum, vel indicium, aut veſtigium reperiatur. Roma enim longe lateque extra muros habitata, imperiique magnitudine, & ingenti amplitudine ſua nixa, veluti gentium domina, ab incurſionibus tuta ſecuraque, murorum nullam poſtea habuit curam; donec triginta ſub Gallieno exortis tyrannis, Aurelianum ea ſubiit cogitatio; proſpiciendum Urbis ſecuritati, muroque univerſam includendam eſſe, firmandamque.

Addatur his denique accurata ambitus murorum deſcriptio a Panvinio concinnata: Hic enim ambitum murorum Urbis a Tarquinio Superbo hunc fuiſſe exiſtimat. Muri haud longe a Ponte, qui nunc dicitur Sixti, verſus Farneſiorum palatium inchoabant, ex adverſo murorum ab Anco Martio Rege in Tranſtiberina regione ſtructorum, & Porta, quae nunc Septimiana dicitur, qui per mediam Urbem planam, circa Campos Florae, Agonalemque, & Pantheum, uſque ad Quirinalis radices, ea parte, in qua Cardinalis Carpenſis horti ſunt collocati, protendebantur, gyrabantque paullo ultra thermas Diocletiani, & circa Baſilicam S. Mariae Majoris, ſecundum ipſos Tarquinii aggeres, prope Arcum Gallieni, AEdiculam S. Matthaei, & Baſilicam Lateranenſem: hinc per dorſum Coelii Montis paullo ultra formas Aquae Claudiae, prope Templum Sancti Stephani in Coelio Monte, & S. Mariae in Navicula, Piſcinam publicam, Thermaſque Antoninianas; uſque ad Circum Maximum ducebantur, eorumque finis erat haud longe ultra Pontem Sublicium, e regione murorum trans Tiberim, qua navalia ſunt, poſitorum. Tranſtiberinae vero regionis moenia ab Anco Martio condita adhuc viſuntur, quae etſi ſaepius reſtituta fuiſſe credibile eſt, paullo tamen ab antiquis ſedibus mutata eſſe, conſtat. Atque hic, vel non multo diverſus fuit Urbis ambitus, extremis Regum, & primis Reipub. temporibus. Martium vero Campum, cum Borrichio, Nardino, & aliis, Aureliani demum temporibus Urbi additum fuiſſe Panvinius reſpondet, quum ſub Severo Imperatore, ut eſt apud Herodianum (*Lib.* IV. *cap.* 2.) adhuc extra Urbem fuerit. Itaque, inquit Panvinius, noſter murorum ambitus aliquot locis antiquo major, aliquot vero minor, aliquot autem antiquis in fundamentis ſitus credi poſſit. Hanc enim ſententiam confirmant variae atque diverſae murorum ſpecies, quibus conditi ſunt. Alicubi enim opere reticulato, alicubi lapidibus quadratis, alicubi lateritia ſtrue, alicubi muro arcuato, alibi alia ratione fabricati videntur.

Proderit, hanc tractationem finire brevi Epilogo ultimarum reſtaurationum murorum Urbis poſt Aurelianum. Imperator Conſtantinus, Caſtro Praetorio exciſo, ea parte Urbis ambitum ampliorem fecit. Imperatores autem Arcadius & Honorius muros Urbis vetuſtate corruptos reſtituerunt. Senatus etiam Populuſque Romanus Urbis moenia, temporum injuria collabentia, ex auctoritate Regis Italiae Theodorici refecit. Beliſarius ſub Imp. Juſtiniano Auguſto tertiam murorum Urbis partem, bello Gothico a Totila Rege disjectam, refecit. Narſes Urbis moenia, vetuſtate & ruinis quaſſata, ſub Juſtiniano & Juſtino Juniore Auguſtis, quorum in Italia, exactis Gothis, Praefectus fuit, firmavit. Gregorius II. & Hadrianus I. Pontifices Maximi, muros Urbis, temporis diuturnitate conſumptos, additis turribus, reſtituerunt. Leo Papa IV. moenia Urbis refecit, turres addidit; Vaticanum Montem, in quo ſita eſt Baſilica Principis Apoſtolorum, aucto murorum ambitu, cinxit. Quos poſtea temporis injuria collabentes variis temporibus reſtituerunt Pontifices Maximi Urbanus V. & Nicolaus IV. Martinus V. Nicolaus V. Pius II. Paulus II. & Sixtus IV. Paulus III. novum murorum Urbis ambitum inchoavit, quem imperfectum reliquit. Paulus item IV. additis tota Urbe aggeribus terreiſque propugnaculis Romam munivit. Bonifacius IX. primus, Mole Hadriani munita, Romanorum Pontificum poteſtatem ſtabilivit. Hanc poſtea Alexander VI. additis foſſa, aggeribus, latioribuſque propugnaculis, tutiorem reddidit. Poſtremo Paulus IV. additis amplioribus propugnaculis, tutiſſimum Urbis munimentum fecit.

De hodiernorum murorum Urbis ambitu jam in Praefatione monui, memet ipſum pedeſtri itinere circuitum murorum fuiſſe emenſum ab utraque Tiberis ripa, atque comperiſſe complecti majora milliaria horaria quinque, quae conficiunt paſſuum viginti millia.

Obſervandum tamen, ut dixi, in primis erit; Urbem ab adverſa Tiberis parte, ubi Baſilica eſt S. Petri, multum a Pontificibus eſſe amplificatam & auctam, munimentiſque inſtructam ad rationem hodiernae artis militaris. Non autem ſatis potui cognoſcere, aut certo ſcire; quantum hoc incrementum Urbis ab ea parte majus ſit muris vetuſtis, quoniam perpauca ex muris antiquis ſuperſunt rudera, caeteris dirutis, ac vaſtatis.

FINIS TOMI TERTII.

INDEX EFFIGIERVM,

Ut Operi inſerantur e regione Titulorum a Bibliopego.

Effigies tertii Tomi omnes Notam habent Lit. *c*

TOMVS III.

Num.		Pag.	Num.		Pag.
1.	*Pons Horatii.* - - - -	1	14 ad 17.	*Mons Palatin. verſus Merid.* IV. Tab.	29
2.	*Senatorius.* - - -	3	18.	*verſus Septemtriones.*	31
3.	*Exquilinus.* - - -	5	19.	*Veſtigia Capitolii Veteris.* - -	33
4.	*Tarpeius.* - - -	7	20.	*Tarpeïa Rupes.* - - -	35
5.	*Janiculenſis.* - - -	9	21.	*Ruina prope S. M. Cacabarinae Eccl.*	37
6.	*Triumphalis.* - - -	11	22.	*Curia Hoſtilia.* - - -	39
7.	*AElius.* - - - -	13	23.	*Domus Pilati.* - - - -	41
8.	*Inſula Tiberina.* - - -	15	24.	*Theatrum Marcelli.* - -	43
9.	*Veſtigia Horreorum.* - - -	17	25.	*Amphitheatrum Caſtrenſe.* -	45
10.	*Horti Salluſtiani.* - - -	19	26.	*Meta Sudans.* - - -	47
11.	*Mons Coelius.* - - -	21	27 ad 48.	*Amph. Flav.* vulg. *Coloſſaeum.* XXII. T.	49
12.	*Mons Palatinus.* - - -	23	49.	*Mons Teſtaceus.* - - -	53
13.	*verſus Ortum.*	27	50.	*Muri Urbis Romae.* - - -	55